

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXII. évfolyam, 5-6. szám

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS VAGY BOSSZÚÁLLÁS?

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYIEK A NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT (1945-1950)

BEVEZETŐ TANULMÁNY ÉS ESETTANULMÁNYOK LAPUNK 4-37. OLDALAIN OLVASHATÓAK.
A KÉPEN IDŐSEBB KIS SÁNDOR TÁLASMESTER, AZ EGYIK PER ÁLDOZATA LÁTHATÓ.

MMX szeptember- október

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KERTÉSZ PÉTER, KOVÁCS ATTILA,
MÉSZÁROS TAMÁS, MIKLÓS PÉTER
Munkatársak KISS NIKOLETT, KOMÁROMI CSABA, KÖNYVES PÉTER,
MÁTHÉ TÍMEA, MARTON KLÁRA, POLGÁR ZSUZSANNA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,
PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

A tematikus lapszám szerkesztője HALMÁGYI MIKLÓS

Számunk a Csongrád Megyei Önkormányzat, EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal, Magyar Közlöny- és Lapkiadó, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szegedért Alapítvány, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, SZTE Történettudományi Intézet, SZTE JGYPK HÖK, SZTE EHÖK, valamint a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetések és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Tel.: +36 62/544-759

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu www.belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993.

TARTALOM

Referátumok	témánk: A népbíróság működése Hódmezővásárhelyen	
VINCZE GÁBOR: <i>Igazságszolgáltatás vagy bosszúállás? Hódmezővásárhelyiek a népbíróság előtt (1945–50)</i>		4
MÉSZÁROS TAMÁS: <i>„Kihallgatásom közben odajött a Mancika, a főhadnagyúr felesége [...], így vallomásomban meg lettem zavarva...” Kis Sándor tálmester népbírósági pere</i>		13
SZABÓNÉ SASS SZILVIA: <i>„Kimondottan szélsőjobboldali beállítottságú tevékenységet nem lehet megállapítani...” Csáki Lajos újságíró igazolóbizottsági és népbírósági ügye</i>		19
VINCZE GÁBOR: <i>A tanú „olyan zavaros válaszokat adott”, hogy „megértése és helyes jegyzőkönyvezése lehetetlen” Két levente-parancsnok (Tompai István és Vörös Bálint) népbírósági pere</i>		29
Hajdani vármegyéink		
<i>Lika-Krbava vármegye története (KOMÁROMI CSABA)</i>		38
Hadak útján		
SÓREGI ZOLTÁN: <i>Adalékok a Budapest ostromában harcoló csendőralakulatok történetéhez</i>		42
RESZEGI ZSOLT: <i>Honvéd ejtőernyősök. A fegyvernem létrehozása és alkalmazás-elmélete 1939-ig</i>		54
BIRÓ TEOFIL: <i>Hadjárat a dűnék között</i>		65
Téka		
<i>Kézikönyv vagy tankönyv? Új összefoglalás az ókori Róma történetéről Havas László–Hegyi W. György–Szabó Edit: Római történelem (Ismerteti HOFFMANN ZSUZSANNA)</i>		71
Messzelátó		
BEBES ÁRPÁD: <i>Holland hajózó társadalom az aranykorban</i>		74
Parthiscum		
CSÓTI SÁNDOR: <i>A kalocsai szőlőkbeli templom és plébánia története (II. rész)</i>		93
Háztáji		
<i>Eszményektől a kompetenciák felé (IV). Ifjúságügyi konferencia Szegeden</i>		106

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

BEBES ÁRPÁD hallgató (SZTE BTK), BIRÓ TEOFIL PhD-hallgató (PTE BTK), CSÓTI SÁNDOR tanár (Kalocsa), KOMÁROMI CSABA hallgató (SZTE JGYPK), DR. HOFFMANN ZSUZSANNA egyetemi docens (SZTE BTK), MÉSZÁROS TAMÁS történész-muzeológus (Emlékpont, Hódmezővásárhely), RESZEGI ZSOLT PhD-hallgató (DTE BTK), SÓREGI ZOLTÁN kutató (Budapest), SZABÓNÉ SASS SZILVIA történész-muzeológus (Emlékpont, Hódmezővásárhely), VINCZE GÁBOR történész-muzeológus (Emlékpont, Hódmezővásárhely)

VINCZE GÁBOR

Igazságszolgáltatás vagy bosszúállás?

Hódmezővásárhelyiek a népbíróság előtt (1945–50)

Az 1945-ben létrehozott és 1949–1950-ig fennálló népbíróságok átfogó történetének megírásával (sok más egyéb mellett) még adós a magyarországi történetírás. Már a Kádár-korszakban is születtek népbíráskodással foglalkozó tanulmányok (természetesen kellően pártos megközelítésben), és 1989 után is több dolgozat látott napvilágot ezzel kapcsolatban, ám a szerzők főleg a Budapesten elítélt „háborús főbűnösök” (Szálasi, Bárdossy, Imrédy stb.) ügyével, általában, a fővárosi népbíróság tevékenységével foglalkoztak. Emiatt sokan még napjainkban is úgy gondolkoznak a népbíráskodásról, mint Csapody Tamás: „a perek döntő többsége ekkoriban megalapozott, még akkor is, ha sok esetben igazságtalan ítélet született”. Úgy gondoljuk, hogy ha a politika- és jogtörténészek egyszer végre alaposabban megvizsgálják a népbíróságok ítélkezési gyakorlatát, a fővárosi mellett a vidéki népbíróságok működését is, el fogják ismerni, hogy a perek döntő többsége nem volt jogilag (sem) megalapozott, és koncepcióis perekre már a „népi demokrácia” hajnalán, 1945-ben is sor került.

De mi is volt az a „népi demokrácia”? Szerintünk ez nem volt más, mint egy olyan eufemizmus, mely épp az 1945-ben elkezdődött radikális változások lényegét és irányát hagyta homályban. Tehát valójában a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett sztálinista diktatúra kiépítése előtti – átmeneti – években nem „népi demokrácia” létezett (a háborút vesztésként befejező, és megszállt) Magyarországon, hanem „némi demokrácia” – azaz erősen korlátok közé szorított látszat-demokrácia. Tulajdonképpen már a „népi demokrácia születésével” bajok vannak: az új, „népi hatalmat” megtestesítő Ideiglenes Nemzeti Kormány jelentős „legitimitás-deficittel” rendelkezett, vagyis – tetszik, vagy nem tetszik –, valójában illegitim grémium volt. A Szálasi-kormányhoz hasonlóan bábkormány (mint közismert, a névsorát Moszkvában állították össze!), azzal a – cseppet sem elhanyagolható – különbséggel, hogy az egyik a Vörös Hadsereg, a másik a Wehrmacht hadosztályainak köszönhetően létezhetett. (A Dálnoki Miklós-kormány azonban kezdettől fogva szalonképes volt – elvégre a győztesek hozták létre...)

A debreceni kormány a népbíróság intézményét az 1945. január 25-én kibocsátott 81/1945. M.E. sz. rendeletével teremtette meg. (Ezt a jogszabályt utóbb kiegészítették több rendelettel, majd szeptember 16-án az 1945:VII. törvénycikkkel emelték törvényerőre.) Mivel a rendelet megalkotói abból indultak ki, hogy a népbíróság tulajdonképpen egy rendkívüli különbíróság, ezért számos olyan elemet építettek be a működésébe, amelyre addig nem volt példa. A legfontosabb változás a korábbi, évezredes jogelvezés és joggyakorlathoz képest az volt, hogy tudatosan figyelmen kívül hagyta a *nullum crimen sine lege*, és a *nulla poena sine lege* (nincs bűncselekmény törvény nélkül; nincs büntetés törvény nélkül) alapelveket. Az első paragrafus ugyanis leszögezte: a háborús bűnösöket akkor is felelősségre lehet vonni,

ha tettük elkövetésekor cselekedetük nem minősült büntettnek. (Joggal jegyezte meg naplójában ezzel kapcsolatban Grósz József kalocsai érsek: „a visszaható erővel bíró törvények... mindig igazságtalanok.”²¹)

Az is komoly változást jelentett, hogy a népbíróság hatásköre nemcsak polgári egyénekre terjedt ki, hanem a fegyveres testületek tagjaira, a ministerekre, valamint a magyar állam területén elfogott vagy a magyar államnak kiadott személyekre, állampolgárságukra való tekintet nélkül. A jogszabály „újszerűen” értelmezte a politikai jellegű bűncselekmény fogalmát is. Így népbíróság elé kerültek azok is, akik háborús és népellenes bűncselekményekkel összefüggésben követtek el például gyújtogatást, közegészség elleni bűncselekményeket, vagyonrongálást stb. Mivel a nyilas terrorban sok fiatal vett részt, a rendelet lehetővé tette a halálbüntetés alkalmazását azokkal szemben, akik a bűncselekmény elkövetésekor betöltötték 16. életévüket. Az alaprendelet minden korábbi joggyakorlattól eltérően szabályozta a tanácsvezető bíró, a védő és a vádlott jogait, valamint a fellebbezési rendszert és a vádképviselőt.

Föllebbezni a Népbíróságok Országos Tanácsához lehetett. Míg azonban öt évnél alacsonyabb büntetési tétel esetén a népbíróságnak egyenesen kötelező volt föllebbeznie, addig a védőt nem illette meg az önálló fellebbezés joga. A NOT tanácsai is az említett politikai pártok egy-egy bírói és/vagy ügyvédi képesítéssel rendelkező kiküldöttéből alakultak meg, de ebben az esetben a szakszervezetek nem rendelkeztek népbíró-delegálási joggal. Mivel a fellebbviteli fórumot szakjogászokból alakították meg, ezért majdnem minden második esetben lefelé módosították a büntetés nagyságát (vagy egyenesen fölmentették az elítéltet), emiatt pedig komoly politikai, illetve sajtótámadások érték a NOT-ot. (Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy ha – politikai nyomásra – másodfokon nem mertek felmentő ítéletet hozni, annyi letöltendő börtönbüntetést szabtak ki a szakbírók, amennyit előzetesben már amúgy is eltöltött az elítélt.)²²

Az országban eredetileg 25 népbíróságot hoztak létre, minden törvényszék székhelyén egyet-egy. A helyi nemzeti bizottság Makón, Csanád vármegye székhelyén is szeretett volna felállítani egy önálló népbíróságot, azonban ehhez Valentiny Ágoston igazságügyminiszter nem járult hozzá, ezért az ottani ügyeket is Szegeden tárgyalták. Hajdú-Bihar megyében először két népbíróság alakult, Debrecenben, valamint Berettyóújfaluban, a Trianon után megalakított csonka-Bihar vármegye székhelyén, de ez utóbbit még 1945-ben megszüntették. A népbíróságok elnökét, az igazságügyminiszter nevezte ki a bírák, ügyészek és ügyvédek közül. Az ülnököket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt (Polgári Demokrata Párt/PDP, Független Kisgazdapárt/FKGP, MKP, Nemzeti Parasztpárt/NPP, Szociáldemokrata Párt/SzDP), valamint az Országos Szakszervezeti Tanács delegálta. (1947-ben a PDP-s delegáltakat kizárták a népbírósági tanácsokból.) Az igazságügyminiszter minden tanács mellé egy szakképzett tanácsvezető bírót, illetve helyettes bírót jelölt ki. Mivel a szakszervezeti küldött szavazáskor legtöbbször a baloldali (MKP-, SzDP-s) népbírók mellett szavazott, szavazategyenlőség esetén a tanácsvezető bírónak volt döntő szava. (De arra is akad példa, hogy a népbírák többsége nagyobb büntetési tételt szavazott meg, mint a tanácsvezető bíró, ezért az ítélet súlyosabb lett.)

A népbírósági tanácsok korabeli megítélése kapcsán két markáns vélemény fogalmazódott meg. Egyfelől sokan értettek egyet Bálint Sándor demokrata párti képviselővel, aki a nemzetgyűlésben kijelentette: „a népbíróság alapjában véve pártbírószág”. Duba Gyula pártonkívüli képviselő pedig ehhez még hozzátette: „már nem a pártok bírósága, hanem a marxista [értsd: a kommunista – V. G. megj.] pártnak a bírósága”²³ a népbíróság. Ami a másik nézetet

illeti, a közvélemény nagy részének állásfoglalását jelentősen motiválta, hogy a népbírói eljárásokban „számos zsidó vallású [vagy származása miatt korábban diszkriminált – V. G.] népbíró és népügyész” vett részt. „Az egykori diszkrimináltak közül sokan a törvény szellemével ellentétben vádoltak, ítéleztek. S a feljelentők, valamint a vád és a védelem tanúi között sokszor a valóságot messze meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető.” – állapítja meg a téma egyik legjobb magyarországi szakértője, Zinner Tibor jogtörténész.⁴ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy ezzel a véleménnyel más történészek nem értenek egyet, a „zsidó bíró vagy ügyész bosszúját” mítosznak tartják. (Ennek kapcsán érdemes a zsidó származású, szociáldemokrata párti dr. Ries István igazságügyminisztert idézni, aki a népbírói törvényhez fűzött „magyarzatában” leszögezte: „A felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lennie, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot, csak megtorlást...”⁵)

A bírósági eljárás folyamatában az első lépés leggyakrabban a följelentés volt, melyet az illetékes rendőrkapitányság politikai rendészeti-, majd államvédelmi osztályán tettek meg. Már ebben a szakaszban sok esetben tetten érhető az a tény, hogy a följelentőt csak a személyes bosszú vezérli, valakin elégtételt akar venni a koholt vádjaival. A följelentést a tanúkihallgatások sorozata követte, majd a politikai rendőrség „vádemelés vagy nem emelés végett” átadta az ügy iratcsomóját a népügyészségnek.

Itt kell megjegyezni, hogy a politikai rendőrség tagságának nem csekély hányada volt munkaszolgálatos, illetve deportált zsidókból állt, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy az általuk „fasisztának” vagy „csak” szimplán „reakciónak” tartott személyeket bíróság elé állítsák. Az eszközökben pedig nem válogattak: az eddig megismert iratokból nem egyszer kiderül, hogy a gyanúsítottból a rendőrségen a „beismerő vallomást” veréssel, kínvallatással, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel csikarták ki. A népbírói perek egyik jellemzője pedig az, hogy mind a tényállás, mind a bűnösség, csaknem kizárólag a vádlottak „beismerő vallomása” alapján került megállapításra, amit a népbírói legfőbb rész minden ellenőrzés nélkül elfogadott.

A népbírói az alábbi büntetésnemeket alkalmazhatta: 1.) halál; 2.) fegyház; 3.) börtön; 4.) fogház; 5.) internálás; 6.) vagyonelkobzásig terjedő pénzbüntetés; 7.) állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás; 8.) a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése. Egy jogszabály a büntetések közé fölvette az igazoló eljárás során alkalmazható fegyelmi jellegű büntetéseket is. Ezek mindegyike lehetett főbüntetés, míg az utolsó hármat alkalmazhatták mellékbüntetésként is. A „háborús és népellenes bűntettek” elkövetőivel szemben a halálbüntetés mellett különböző szabadságvesztési fokozatokat állítottak előtérbe. Az internálás „enyhe” büntetésnek számított, időtartama nem haladhatta meg a két évet. Ezen belül a népbírói csak az internálás legrövidebb idejét (hat hónap) határozta meg. Az internálási idő kitöltése után az elítéltet azonban csak akkor bocsátották szabadon, ha magaviselete „példásnak” bizonyult.

A népbírói rendelet 1945. áprilisi módosításakor (1440/1945. M. E.) mellékbüntetésként jelent meg a vagyonelkobzás, amely lehetett teljes, de kimondható volt a vagyon meghatározott hányadára vagy egyes vagyontárgyakra. Új jelleget és tartalmat kapott a foglalkozástól való eltiltás. Az elítélt öt évig nem folytathatta foglalkozását a bíróság által meghatározott helység(ek)ben. A politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése népbírói büntetőjogban kötelező volt. Időtartam tekintetében nem volt felső határ, szólhatott egész életre is. A módosítás a főbüntetések közül a pénzbüntetést kizárta, a fogházat pedig teljesen

megszüntette. Helyette – a halál és fegyház közti fokozatként – bevezette a kényszermunkát azzal az indoklással, hogy „*akik Magyarország lerombolói voltak, azok a felépítéséhez is járuljanak hozzá*”. A kényszermunkát életfogytiglan vagy határozatlan időtartamra lehetett kiszabni. Legrövidebb időtartama öt év volt, de a fizikailag alkalmatlanokra életfogytiglani vagy 10–15 évi fegyházbüntetés várt. Az egyik módosítás kiterjesztette a testületek hatáskörét azokra a cselekményekre is, amelyek a háború után vélt vagy valós módon a békekötést, a „*népek közötti együttműködést*” nehezítették.

Ebbe a sorba illik „*a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről*” hozott, 1946. március 23-án megjelent 1946:VII. törvénycikk (ezt nevezte el Sulyok Dezső „hóhér-törvénynek”), mely erre a célra a népbíróság kebelében külön ún. ötös tanácsok felállítását rendelt el. (A tanács azért állt csak öt tagból, mert ebből a PDP-t eleve kizárták.) Ez a törvény az erőszakszervezetek „csodafegyvere” lett: eredetileg ugyan a „demokratikus államrend” védelméről lett volna hivatott gondoskodnia, a valóságban azonban a „lopakodó diktatúra” ellenfeleinek üldözésére és rendőr-, illetve hóhérekre juttatásánál alkalmazták. (1948-tól kezdve szinte általános gyakorlattá vált az, hogy az „izgatás büntettének” elkövetésével megvádolt személyek ügyét – a fenti jogszabályra hivatkozva – a népügyészség az úgynevezett ötös tanács elé utalta.) Az 1946:VII. törvénycikk alapján Budapesten, Debrecenben, Győrött, Pécsen és Szegeden állítottak fel népbírósági külön tanácsokat. Ezek elé a népügyészségek összesen 12276 főt állítottak, közülük 5861 személyt elmarasztaltak. (Aki ellen a fenti jogszabályban foglaltak miatt emeltek vádat, azokat ügyük lezárulása, fölmentésük, vagy elítélésük és szabadulásuk után, egészen az 1960-as évek végéig, 1970-es évek elejéig szemmel tartották, külön dossziét vezettek róluk a rendőrség politikai osztályán.)

1947-ben a XXXIV. tc. 11. §-a felhatalmazta az igazságügyminisztert, hogy a „kellő ügyfélforgalommal” nem rendelkező népbíróságokat szüntesse meg, s ügyeiket más népbíróságnak adja át (ezért kerültek például a szegedi népbírósághoz a bajai és gyulai ügyek). 1948. január 14-től az igazságügyminiszter rendelete alapján 15 vidéki népbíróság és népügyészség szűnt meg. 1950 tavaszán fejezte be tevékenységét az utolsó, még működő népbíróság, a szegedi, valamint a Népbíróságok Országos Tanácsa és a Népfőügyészség is.

A népügyészségek és népbíróságok munkájának megítéléséhez érdemes megnézni néhány statisztikai adatot. Zinner Tibor egyik korabeli forrása szerint országosan összesen 90511 személy került a népügyészségek elé, de közülük „csak” 42066 ellen emeltek vádat, 23094 fő esetében megszüntették az eljárást.⁶ (Ez annak fényében figyelemreméltó adat, hogy mint említettem, a nyomozati szakaszban mindent megtett a politikai rendőrség annak érdekében, hogy a „megfelelő” vallomásokkal támassza alá a gyanúsított bűnösségét...). Egy másik forrása szerint összesen 59429 személy került a népbíróságok elé, melyek 26997 főt, a vádlottak mintegy 45%-át marasztalták el, 14727 vádlottat (25%) pedig fölmentettek.⁷ Mindezeket túl nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy 1945 és 1949 között országosan mintegy 40000 embert internáltak.

Annyit az internálásokat kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy – mint már említettük – eleinte a népbíróságok is szabhattak ki büntetesként internálótáborban letöltendő szabadságvesztést, de 1945 májusától ez a büntetési forma a rendőrségek „kiváltsága” lett. Erdei Ferenc kriptokommunista belügyminiszter egy 1945. június 21-i bizalmas rendeletében – mely csak 1997-ben vált ismertté – a rendőri hatóságoknak korlátlan lehetőséget biztosított az internálásra. A rendelet felsorolta azokat a pártokat, társaságokat, egyesületeket, szövetségeket, amelyek tagjait internálni kell, ha azok bármely okból (például bizonyíték hiánya

miatt) a népbíróságnak nem adhatók át. Ebből kifolyólag internálhatóvá vált az egykori kormánypárt, a Magyar Élet Pártjának jobboldala, a nyilas és egyéb szélsőjobboldali pártok vagy egyesületek tagjainak jelentős része. A jogszabály az ipari munkásokkal, kisparaszttal, és földmunkásokkal jóval elnézőbb volt, mint más társadalmi rétegekkel. Bár a törvény szerint legfeljebb két évig lehetett valakit internáló táborban tartani, előfordult, hogy tovább ott tartottak. Nem csoda, ha 1945–46 folyamán sokan vélték úgy: „*Jobb egy hat hónapos népbírósági ítélet, mint egy bizonytalan időtartamú internálás*.”⁸ Az is bevett gyakorlat volt a rendőrség részéről, hogy ha nem voltak „megelégedve” a népbíróság felmentő ítéletével, minden további nélkül leinternálták a felmentett személyt.⁹

Vásárhelyiek a szegedi népbíróság előtt

A hódmezővásárhelyi népbíróságot – mely tulajdonképpen csak a szegedi kirendeltsége volt! – a helyi nemzeti bizottság kérésére 1945. október elején hozta létre az igazságügyminiszter. (Hasonló kirendeltség működött ideig-óráig például Békéscsabán.) A népjogász és a tanácsvezető bíró Szegedről járt át, a népbírákat a helyi pártok delegálták és a megyében Szentesen, Makón és Csongrádon. (A tárgyalások helyszíne minden esetben a református gimnázium régi épületében lévő ún. közgyűlési teremben volt.) Heti két alkalommal (hétfőn és kedden) tartottak két-két tárgyalást. A helyi kommunista napilap, a Vásárhelyi Népe 1945. október 10-i számában azt közölte, hogy információik szerint legkésőbb november első napjaiban megkezdí működését a népbíróság, majd a november 23-i számban az olvasható, hogy december 3-án lesz az első tárgyalás. Ez így is történt. Ekkor tárgyalták először Balogh Sándor egyetemi hallgató ügyét,¹⁰ aki a vád szerint önként lépett be a Waffen SS-be, valamint Kis Sándor „izgatási” ügyét. (Lásd Mészáros Tamás tanulmányában.)

A vásárhelyi (kihelyezett) népbíróság 1946 novemberéig működött folyamatosan, ekkor a politikai harcok kiéleződése miatt (a kiszagdzák visszavonták a képviselőiket minden köztisztülettől, így a népbírájukat a népbíróságról) hónapokig szünetelt a grémium munkája. Ezalatt ismét Szegeden folytatták le a vásárhelyi lakosokkal szemben indított eljárásokat. 1947 márciusában újra kezdett dolgozni, de csak 1948 tavaszáig, ekkor beszüntette a működését, ugyanúgy, mint jó néhány vidéki (pl. a makói és gyulai) népbíróság. Mindaddig, amíg Hódmezővásárhelyen is tartottak népbírósági tárgyalásokat, az alábbi tanácsvezető bírók ítéleztek: dr. Bozsó Ferenc, dr. Kozma Endre, dr. Csaba Sándor, dr. Félegyházi Pál, és dr. Kiss Dezső.

A szegedi levéltárban jelenleg – a katalógus¹¹ szerint – az 1945-ös évből 24, 1946-ból 22, 1947-ből 33, 1948-ból 21, 1949-ből 30, 1950-ből pedig egy olyan per iratcsomója kutatható, amely valamilyen szempontból vásárhelyi vonatkozású per anyagát tartalmazza. Ez azonban nem azt jelenti, hogy összesen ennyi hódmezővásárhelyi illetőségű személyt állítottak 1945 és 1950 között a szegedi vagy a hódmezővásárhelyi népbíróságok elé. Ennek több oka van.

1.) Egy-egy perben nem feltétlenül egy személy állt a bíróság előtt, hanem előfordultak olyan csoportos perek, melyekben kettő vagy több vádlott ügyét tárgyalták. (1949-ben volt egy olyan per, melyben öt személy állt a bíróság előtt.)

2.) A levéltár által összeállított katalógus mutatója nem pontos, mert olyan személyeket is vásárhelyieknek minősít, akik nem ott születtek, 1945-ben sem ott laktak, csupán

1944-ben néhány hétig a Hódmezővásárhelyen állomásozó munkaszolgálatos zászlóaljban szolgáltak vagy szegedi létükre egy vásárhelyi kocsmában szidták a „népi demokráciát”. Emiatt a levéltári katalógusban vásárhelyinek föltüntetett ügyek közül ötöt ki kell vennünk.

3.) A periratok jó része hiányzik. Például a korabeli napilapokból lehet tudni, hogy Hódmezővásárhelyen tárgyalták Beliczky Kálmán volt rendőrfőtanácsos, és Kun Béla volt országgyűlési képviselő perét, ám a dossziéik nem találhatóak meg a szegedi levéltárban. Az igazolóbizottságok anyagából több személyről tudjuk, hogy az iratait áttették a szegedi népbírósághoz (pl. Széll Jánosét), azok azonban ott nem lelhetők fel.

4.) Végül előfordult, hogy egyes vásárhelyi személyeket nem Szegeden állítottak népbíróság elé, hanem Budapesten (így járt Tárkány Szűcs József református lelképásztor). Mivel a Budapest Főváros Levéltárának katalógusában csak személyekre lehet keresni, elég nehéz lesz kideríteni, kik azok a vásárhelyi illetőségű személyek, akiket a fővárosban ítétek el.

Az eddig feldolgozott népbírósi anyagok alapján több kategóriába lehet sorolni a különböző ügyeket.

1.) „Háborús” (vagy „háborús és népellenes”) büntettek elkövetése

– A vád szerint nyilas párttagként, keretlegényként, honvédségi alakulat parancsnokaként stb. zsidók kínzásában, üldözésében, esetleg megölésében vett részt. (Ibolya János, Beretvás Boldizsár, dr. Hegedűs Imre, dr. Széll Bálint stb.). A vádak egyes esetekben részben megalapozottak voltak.

– Különleges eset volt a csupán 1945-ben Vásárhelyre költöző újságíró, Huszák Eleméré, akiről bebizonyosodott, hogy nem követett el „háborús és népellenes bűnököt”, a nyilas karszalag stb. viselése csak „mimikri” volt, ennek ellenére fél év börtönre ítélték (mert annyit előzetesben egyébként is eltöltött).

2.) „Népellenes büntettek” elkövetése

– Ebbe a kategóriába szinte bármilyen cselekményt be lehetett sorolni. Elég, ha betiltott „fasiszta” szervezetek, egyesületek (Baross Szövetség, Turul Szövetség, MONE, Volksbund stb.) tagja vagy funkcionáriusa volt az illető, és sok esetben azt sem vették figyelembe, hogy a terhelt ténylegesen mit követett el (Koller István, Fejes István, Hoch Lajosné). „Népellenes” büntettnek nyilvánították azt is, ha a gyanúsított „szélsőjobboldali”, szovjet- vagy kommunistaellenes, vagy „háborúra uszító” cikkeket írt vagy a szószékről „uszított”. Az sem számított, hogy a cenzúra nemcsak passzív szerepet játszott a világháború alatt – vagyis cikkeket csonkított meg –, hanem aktív is, tehát kötelezte az újságírókat, szerkesztőket bizonyos jelzők, szófordulatok beszúrására, sőt egész cikkek közlésére. (Lásd Gravázt Ferenc, Csáki Lajos és Szathmáry János¹² esetét.)

– „Népellenes büntettnek” tekintették azt is, ha valaki hirtelen felindulásból szidalmazta a „népi demokráciát”, a kommunistákat vagy bírálta (az egyébként az MKP tervezetén alapuló és valóban rossz) földreformot (Láda Albert, Veszprémi Gyuláné, Kis Sándor stb.).

3.) „Izgatás” büntette

– Az „állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás” büntetési kategóriája 1945-ben még csak elvétve fordult elő. (Hódmezővásárhelyről csak egy személyt állítottak ezzel a váddal bíróság elé, Kis Sándort. Az ő esetét lásd Mészáros Tamás tanulmányában.) Ez ugyanolyan „gumiparagrafus” volt, mint a „népellenes büntett”. Az 1945-öt követő években, főleg 1948-tól kezdve a meggyanúsítottak döntő része ezzel a váddal került a szegedi népbíróság elé, azonban megfigyelhető egyfajta fokozatosság ennek a „büntettnek” az elmarasztalása mértékében. 1945/46-ban ez a vád leginkább fölmentéssel végződött vagy

legfeljebb fél évet szabtak ki. 1947-ben előfordult olyan eset, hogy a tanács ugyanazon a napon két „izgatási” perben is ítéltkezett, ám míg egyik vádlottat fölmentették, a másik másfél évet kapott. (Csakhogy a „bűnük” ugyanaz volt: más-más időben, de ugyanabban a kocsmában totál részegen a „népi demokráciát”, a kommunistákat vagy Rákosit szidták...) A „fordulat évétől”, vagyis 1948-tól kezdve ennek a kategóriának a büntetése jelentősen súlyosbodott, ekkor már többekre egy és öt év közti büntetéseket szabtak ki. (Lásd Bán Imre, Zsarkó Sándor és Hetényi István esetét.¹³)

4.) „Valótlan hír” terjesztése

– Ezt a „Horthy-fasiszta” rendszerben meghozott 1936:XX. törvénycikk¹⁴ alapján szabták ki, ha például a gyanúsított, illetőleg vádlott azt hangoztatta, hogy mégis csak a németek fognak győzni vagy „rosszat” terjesztett az oroszokról (nem fogják haza engedni a még kint lévő hadifoglyokat stb.). Az is előfordult, hogy a „valótlan hír terjesztését” átminősítették „izgatássá”. (Lásd Kovács Albert 1949-es perét.)

A szegedi népbíróság elé 1945. március 14. és 1950. április 1. között összesen 4227 személyt állítottak¹⁵, közülük 1863-at marasztaltak el. Sokat mondó az az adat is, hogy az elítéltek mintegy fele (928 személy) legfeljebb egy évnyi, vagy annál kevesebb (általában hat hónap – ez volt a legkevesebb kiszabható büntetési tétel) börtönbüntetésben részesült. (Ez pedig azért elgondolkodtató, mert, mint említettük, az volt a népbírósági gyakorlat, hogy számtalanszor csak azért nem mentették föl a vádlottat, mert már előzetesen eltöltött fél- vagy egy évet, ezért annyit mindenképp „kimérték” rá...) Öt és tíz év közötti szabadságvesztést a népbíróság öt évi működése alatt összesen 45 vádlott kapott. (Köztük volt például az első fokon tizenkét évre, majd a NOT által hat évre ítélt dr. Hegedűs Imre.) Életfogytiglanra két személyt ítélték – egyik sem vásárhelyi származású volt.

A szakirodalom, és a szegedi népbíróságon lefolytatott eljárások általunk eddig feldolgozott iratanyaga alapján az alábbiakat lehet nagy általánosságban kijelenteni a népbíróságok működésével, a bíraskodási gyakorlatukkal kapcsolatban:

1.) A népbírósági ügyek vizsgálati szakaszában sorozatos jogsértéseket követtek el.

2.) A vádemelés szakaszában a vádlottak jó részét hamis vallomások alapján tartották fogva. Az ügyész a vád bizonyítására elsősorban a vádlott önmagára nézve terhelő vallomását, és a tanúk vallomásait használta, amelyeket a politikai rendőrség csikart ki.

3.) A bírósági szakaszban a népbíróság az esetek egy részében csak a vád tanúit hallgatta meg, a védelem tanúit nem, illetve ha mégis, azokat a vallomásokat az ítélet meghozatalakor nem vették figyelembe. Több olyan eljárást is lefolytattak, amikor gyakorlatilag csak egyetlen tanú vallomására alapozódott a vádirat. Az sem volt ritkaság, amikor a nyilvánvalóan elfogult tanút (aki bevallottan a vádlott haragosa volt, vagy valami oknál fogva „törlesztenivalója” volt vele szemben stb.) mint „érdektelent” hallgatták ki, majd meg is eskették, és az ítélet meghozatala az ő vallomásán alapult.

4.) Az MKP helyi szinten is ellenőrzése alatt tartotta a vele szorosan együttműködő politikai rendőrséget, a népügyészséget és a népbíróságot. Ezek a szervek személyileg is jelentős átfedést mutatnak.

5.) Bár a népbíróságok felállításáról szóló rendelet, ill. törvény értelmében nem lehetett az a személy népbíró, akit korábban nyereségvágyból elkövetett vétség vagy büntett miatt elítéltek, ezt „rugalmasan” kezelték, és sok esetben eltekintettek tőle.

6.) A népbíróság jelentős eszköz volt a helyi lakosság egy részének megfélemlítésében és bizonyos társadalmi csoportok háttérbe szorításában.

Összességében elmondható, hogy a népbíróóságokat, melyeknek eredetileg csak a háborús és emberiségellenes bűnöket elkövetők felelősségre vonását kellett volna elvégezniük, de a kommunista párt helyi képviselői azokat (valamint az igazoló bizottságokat, illetve a helyi politikai rendőrség által „üzemeltetett” internálás rendszerét) vélt vagy valós politikai ellenfeleiknek a közéletből való „kiiktatására”, sőt, egy radikális elitváltásra használták fel. Végeredményben – bár akkor még ezt csak kevesen tudhatták – a népbíróóságok felállítását tulajdonképpen az első lépés volt a „szocialista típusú” bíróságok kialakításának, az „igazságszolgáltatási terror” kiépítésének irányában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- FARKAS CSABA (összeáll.): *A Szegei Népbíróóság politikai peres ügyeinek katalógusa*. Szeged, 2006, Csongrád Megyei Levéltár.
- Dr. LUKÁCS TIBOR: *A magyar népbíróósági jog és a népbíróóságok (1945–1950)*. Budapest, 1979, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- PÁL ZOLTÁN: Internálások Magyarországon. *Kommentár*, 2010. 2. sz. 61–74.
- PALASIK MÁRIA: Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálásokról ügyében (1945) *Társadalmi Szemle* 1997. 7. sz. 87–94.
- PALASIK MÁRIA: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó.
- PAPP GYULA: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, 2009. 2. sz. 162–179.
- RIGÓ RÓBERT: A Kecskeméti Népbíróóság néhány ügye. *Forrás*, 2010. 2. sz. 60–77.
- SCHMIDT MÁRIA: *Diktatúrák ördögsekéren*. Budapest, 1998, Magvető Kiadó.
- SOÓS MIHÁLY: A háborús és népellenes büntettek feltárásának forrásai. In: *Az átmenet évkönyve 2003*. Trezor 3. Budapest, 2004, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. 81–106.
- SURJÁN LÁSZLÓ: A szombathelyi népbíróóság története. In: *Vas Megyei Levéltári Füzetek*. 3. köt. (Előadások Vas Megye történetéből.) Szombathely, 1990, Vas Megyei Levéltár. 87–99.
- SZAKÁCS SÁNDOR – ZINNER TIBOR: *A háború „megváltozott természete”*. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Budapest, 1997, Génius Gold Rt. – Batthyány Társaság.
- TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA: Népbíróóságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között. In: *Bács-Kiskun megye múltjából XX*. Kecskemét, 2005, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. 315–332.
- VARGA LÁSZLÓ: „Forradalmi törvényesség”. Jogszolgáltatás 1945 után Magyarországon. *Beszélő*, 1999. 11. sz., 57–73.
- ZINNER TIBOR: Háborús bűnösök perai. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások. *Történelmi Szemle*, 1985. 1. sz. 118–140.
- ZINNER TIBOR: *XX. századi politikai perek*. A magyarországi eljárások vázlata. 1944/45–1992. Budapest. 1999, Rejtjel Kiadó.

JEGYZETEK

¹ Idézi Szakács–Zinner, 1997. 184.

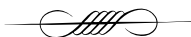
² Így járt Huszák Elemér szentesi születésű vásárhelyi újságíró, akit 1946 márciusában ítélték el. Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CsML), a szegei népbíróóság iratai, XXV. 8. fond, 3. doboz, Nb. 69/1945.

- ³ Idézi Lukács, 1979. 162., 165.
- ⁴ Szakács–Zinner, 1997. 188.
- ⁵ Idézi Szakály Sándor a vele készített interjújában: <http://tortenelemportal.hu/2010/07/ujrakezdes-es-legitimacio-interju-szakaly-sandorral/>
- ⁶ Zinner, 1985. 134.
- ⁷ I. m. 135. Ettől némileg eltérő statisztikát közöl dr. Lukács Tibor, aki munkájában azt írja, hogy 1949. január 31-ig a népbíróságok összesen 41 516 ügyet fejeztek be, ebből 20 380 ügyben elmarasztalták a vádlottakat (22 642 személyt), 10 930 esetben fölmentő ítélet született, 1 év alatti büntetéssel 8041 személy sújtottak. (Lukács, 1979. 147, 438–439.)
- ⁸ Zinner, 1985. 122.
- ⁹ Dr. Jezerniczky Ákos ügyvéd 1946. január elején egy beadványában felhozta, hogy védence, Huszák Elemér több mint fél évig volt előzetesben, majd miután szabadlábra helyezték, a szentesi rendőrkapitányság politikai osztálya internálta. *„Visszás helyzetet szült a már szinte gyakorlattá fejlődött az az eljárás – írta –, amelyet a rendőrség követ, amikor a népjogvédelem által szabadlábra helyezett egyéneket – lényegében azzal az indoklással, amelyet a népjogvédelem és népbíróság kellőképpen megalapozottnak nem látott – internálási eljárás alá vonja és személyes szabadságától még a népbíróság jogerős befejezése előtt megfosztja.”* CsML, 3. doboz, Nb. 69/1945.
- ¹⁰ Balogh Sándort első fokon 3 év börtönbüntetésre ítélte a népbíróság, majd perújrafelvétele után 1 évet kapott, amit az előzetessel kitöltöttek.
- ¹¹ Farkas, 2006.
- ¹² Szathmáry János pere a legkirívóbb. A város köztisztviselői között álló építész-vállalkozója társadalmi-közéleti elkötelezettsége miatt lett újságíró, majd lapszerkesztő, sőt, főszerkesztő. Perében hiába álltak ki mellette a nyomdászai, újságíró munkatársainak nagyobb része (voltak azonban, akik elvtelenül csak a saját bőrüket mentették – Szathmáry rovására), volt építőipari alkalmazottai (beleértve még Oláh Mihály városi párttitkárt, nemzetgyűlési képviselőt, 1948 utáni polgármestert is!), a népbíróság néhány elfogult tanú (dr. Neumann Sándor, Wolner Sándor) vallomása alapján 2 és fél évre ítélte, amit a NOT 3 és fél évre emelt. Lásd CSML, 29. doboz, Nb. 39/1946.
- ¹³ M. Horváth Sándor szerencsésnek mondhatta magát, mert bár elég szegény volt, és a 2000 forint pénzbüntetés kifizetése igen nagy problémát okozott számára, legalább nem ültették le...
- ¹⁴ „...egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki olyan hírt kohol, vagy olyan valótlan hírt terjeszt, amely a közrendet vagy a köznyugalmat zavarhatja, vagy az ország külső politikájának érdekét veszélyeztetheti...” Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8037>
- ¹⁵ A statisztikát közli: Zinner, 1985. 138–139. (Ebben a statisztikában bizonyára nem szerepelnek azok a személyek, illetve ügyek, akiket 1948-ban, a bajai és gyulai népbíróságok megszüntetése után vettek át, ugyanis a szegedi levéltárban összesen 5693 per dossziéját őrzik – és nem is az összest, mert az iktatószám alapján a dossziéknak legalább a fele hiányzik...)

MÉSZÁROS TAMÁS

„Kihallgatásom közben odajött a Mancika, a főhadnagyúr felesége [...],
így vallomásomban meg lettem zavarva...”

Kis Sándor tálasmester népbírósági pere

1944 őszén, amikor a Vörös Hadsereg megjelenésével villámgyorsan lezajlott a rendszer-váltás Magyarországon, mindenki számára magától értetődő volt, hogy eljött a pillanat a rég óhajtott földreform végrehajtására. „Csupán” abban volt különbség a politikai pártok között, hogy azt mikor és hogyan hajtsák végre. Az egyik oldalon a Kisgazdapárt állt, mely a reform lassú, négy-öt éven át elhúzódó végrehajtását tartotta helyesnek, emellett pedig elsősorban a piacra termelő kis- és középgazdaságok megerősítését szerette volna elérni. Ezzel szemben a Nemzeti Parasztpárt a radikális és gyorsan végrehajtott intézkedés híve volt, a földnélküliek földhöz jutását szorgalmazva. Tulajdonképpen ebben a kérdésben (is) a kommunista párt „platformján” állt, sőt, bár a szakirodalom nagy része szerint az NPP földreform-konceptiója alapján készítették el a kormányrendeletet, az valójában a kommunisták elképzeléseit tükrözte. Az MKP szempontjai politikaiak voltak. A földosztásból politikai tőkét akart kovácsolni: úgy kellett azt lebonyolítani, hogy a közvéleményben az tudatosodjon: „a kommunisták adták a földet” (lásd: „földosztó Nagy Imre”). Minderre azért volt szükség, hogy a gyenge befolyással rendelkező párt népszerűsége megnőjön. (Ebben természetesen számíthattak a szovjetek támogatására.) Tulajdonképpen az, hogy olyan formában, és akkor jelent meg a kormányrendelet, ahogyan és amikor, az kizárólag az MKP-n – és a Szövetséges Ellenőrző (Szovjet) Bizottság elnökén, Vorosilovon múltott. A marsall ugyanis nyomást gyakorolt az Ideiglenes Nemzeti Kormányra, hogy a földreformot minél hamarabb hajtsák végre, mivel úgy gondolta, a földosztás hírére a nyilasok uralta Dunántúlon a nép „Szálasiékat hamar elhagyja”, és a Vörös Hadsereg gyorsabban tud majd előre nyomulni.¹

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok közötti vitának tehát a szovjet marsall sürgetése vetett véget, és a még Debrecenben üléselő Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én életbe léptette a 600/1945. M. E. számú, „a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló rendeletét.² E szerint teljes egészében elkobozták a háborús- vagy népellenes bűnösnek minősítettek, a nyilasok és a Volksbund-tagok földjeit. Kisajátították az ezer holdat meghaladó, illetve a vállalati és intézményi, valamint – száz hold kivételével – az egyházi birtokokat. Az ezer hold alatti birtokok esetében – kártalanítás kilátásba helyezésével – igénybe veendőnek ítélte a rendelet az ún. úri birtokok esetén a gazdaság száz, az ún. paraszti birtok esetén az üzem kétszáz hold feletti részét. A reformot követően a földműves társadalmon belül 47%-ról 80%-ra emelkedett az 1 hold feletti birtokkal rendelkező szegény-, kis-, és középparasztság aránya, a magánkézben levő nagy- és középbirtokok, pedig teljesen megszűntek. A földreform-rendelet, illetve törvény végrehajtásának egyik fő következménye az volt, hogy megszűnt a „történelmi osztály” gazdasági alapja. A másik lényeges következmény pedig az volt – és a kommunistáknak ez is volt a szándéka –, hogy nem a piacra termelő középparasztság erősödött meg, hanem ehelyett a reform végrehajtása nyomán potenciálisan életképtelen

(öt hold alatti) kisgazdaságok százezrei jöttek létre, amely távlatosan megkönnyítette a szovjet típusú mezőgazdaság kiépítését. Hódmezővásárhelyen 1396 család kapott a földreform során földet, az összes igénylőnek mintegy 45 %-a.

A legtöbben, a földhöz jutók 47,8 %-a 1–5 kat. hold közötti földet kaptak. Az újgazdák 33,6%-a az 5–10 kat. hold kategóriában kapott földet és csupán 2,6 %-uk jutott 10 kat. hold feletti területű földhöz.³ Egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy az új, „népi demokratikus” rendszer legitimitációjának egyik fontos sarokkövét jelentette a földreform. Így a hatalom oldalán állók (kiváltképp a kommunisták) szerint magát a háború utáni Magyarország politikai berendezkedését kérdőjelezték meg, sőt az ország újjáépítése ellen folytattak „aknamunkát” azok, akik a földreform „nagyszerűségét” kétségbe vonták.

A pár pohár borra egy kocsmába betérő idős hódmezővásárhelyi tálasmester bizonyára nem is sejtette, hogy ennek a témának a felelőletésével mekkora bajba lehet keveredni. Az alábbiakban bemutatandó népbírószági anyagból⁴ megismerhetjük egy ártatlan személy meghurcoltatásának történetét.

1945. április 8-án Engi Imre és Sipos Lajos rendőr nyomozók „nyomozati szolgálat” közben betértek a Révai utcai Kiss Sándor-féle kocsmába. Engi – a jelentése szerint – arra lett figyelmes, hogy az egyik vendég, a 63 éves Kis Sándor⁵ (csak névrokona a vendéglő tulajdonosának!), a következő kijelentést tette: *„Ez a földosztás csak egy piszkos kommunista beszéd az egész, mert ez a sok koldus úgysem tudja a nekik kiosztott földet megmunkálni, de nemsoká jönnek a mieink és majd felszabadítanak ezalól a piszkos jelenlegi rendszer alól.”* Ezt követően – mint írja – igazoltatni akarta az idős fazekast, de mivel ő fényképes igazolványa hiányában nem tudott eleget tenni a felszólításának, bekísérte a központi ügyeletre, majd *„...tekintettel a nevezett súlyos kijelentéseire, amely igen nagy mértékben akadályozza a demokratikus rendszer és az új magyar ország megalakulását, s ezért igazolásáig és a további eljárás véget őrizetbe vettem.”*

Még aznap tanúként kihallgatta Kovács György 50 éves hódmezővásárhelyi lakost, aki jelen volt a kocsmában, midőn az állítólagos kijelentés megtörtént. Ő a tanúvallomási jegyzőkönyv szerint a következőket vallotta: *„...leültem az egyik asztalhoz, majd egy kis idő eltelte után leült az asztalomhoz egy általam ismeretlen, jólöltözésű ember aki szintén kért egy pohár bort majd elkezdtünk beszélgetni, de már az első szavában azzal kezdte, nekem is van 7 hold földem nem tudom bemunkálni, amire én azt feleltem, hogy a hatóság ehhez hozzá járul, gondoskodik róla, hogy gépi erőt adjon, hogy bemunkálatlan föld nem maradjon, amire Kiss Sándor azt felelte, hogy ez az egész egy véres szájjú kommunista beszéd, hiába adják azoknak a koldusoknak a földet azok úgysem tudják megmunkálni, nade majd jönnek a mieink akik majd felszabadítanak bennünket ezalól a jelenlegi piszkos rendszer alól.”*

Kis Sándort a következő napon, azaz április 9-én hallgatták ki a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság politikai osztályán. A büntetlen előéletű gyanúsított tagadta, hogy azt mondta, miszerint *„az egész földosztás egy véres szájjú kommunista beszéd, hiába adják azoknak a koldusoknak a földet, azok úgy sem tudják azt megmunkálni. Na, de majd jönnek a mieink, akik majd felszabadítanak bennünket ez alól a jelenlegi piszkos rendszer alól.”* Azt vallotta, hogy leült a kocsmasztalhoz, és kért egy pohár bort, majd egy kis idő múlva a helyiség másik oldalán lévő egyik asztalhoz leült egy általa ismeretlen (!) férfi, aki elkezdett hozzá beszélni, mire ő azt kezdte neki mondani, hogy *„mi lesz azokkal a most kiosztott földekkel, ha azokat traktorral föl fogják szántani és ha utánna nem csinálnak neki semmit, annyira megszárad, hogy ló-iga erő nélkül abba semmit sem lehet vetni, és kézierővel a földbe csak keveset tudhatnak a vetőmagból elvetni. Az a nagy bajunk, hogy nálunk nagy jószághiány van.”* Közben fölhajtott még egy pohár bor (tehát összesen csak kétszer két deciliter bort ivott meg, vagyis nem lehet azt állítani, hogy nagyon ittas volt, és nem tudta, hogy mit

beszél!), de a párbeszéd után őt két férfi – akiről később tudta meg, hogy rendőrségi nyomozók –, igazolásra szólította fel, amit ő meg is tett. Tehát meghazudtolta ezzel a vallomásával a rendőrségi detektívet. A harminchárom éves asztalossegédet, Sipka Istvánt, aki szintén jelen volt a kocsmában, csak 22-én hallgatták ki. Vallomásában a következőket adta elő: *„Arra lettem figyelmes, egy másik asztalnál ül általam ismeretlen férfi, akiről később tudtam meg, hogy Kiss Sándornak hívnak. Nagy hangon beszélgetett egy másik férfival, aki az asztalnál ült [...] Kiss Sándor a következő kijelentéseket tette: »Ez a földosztás csak egy humbug, ezt a kommunisták csinálják, majd ha jönnek a miyeink, akkor majd másképp lesz! Hisz azt a földet a szegény koldusok úgy sem tudják megmunkálni.«”*

A harmadik tanúval, a 46 éves földműves Olasz Bálinttal április 27-én vettek föl tanúkihallgatási jegyzőkönyvet. Ő az ügy kapcsán előadta, hogy *„a kérdéses alkalommal a vendéglőben jelen voltam, amikor az ott tartózkodó ismeretlen egyén, akiről megállapítást nyert, hogy Kiss Sándor nevezetű, tényleg tett olyan kijelentést hogy: »ez a földosztás csak egy piszkos kommunista beszéd és hogy nemsoká jönnek a miyeink és majd felszabadítanak ez alól a jelenlegi piszkos rendszer alól.« Nevezett gyanúsított ittasnak nem látszott, azonban bőbeszédűnek tűnt fel.”*

Engi Imre nyomozó a június 14-i, Kis Sándor „izgatási” ügyéről szóló jelentésében azt írta, hogy az összes számba jöhető lehetséges tanút (hármat) kihallgatta. (Az iratokból kiderül, hogy voltak még többen – négyen-ötven – de ők bizonyára nem figyeltek a gyanúsított kijelentésére, vagy azt állították, hogy nem hallottak semmit sem...) A hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság ezt követően az ügyiratot átadta a szegedi államügyészségnek. Hogy miért épp oda, az a megmaradt iratokból nem világlik ki. Talán arról lehet szó, hogy a vásárhelyi rendőrkapitányság megszokásból küldte az iratokat az államügyészségnek, ahelyett, hogy egyből a néhány hónapja fölállított, az igazságszolgáltatás struktúrájában újnak számító népügyészséghez tette volna át.

Az államügyészség a szeptember 25-i 191/1945. á. ü. számú határozatában azzal indokolta Kis Sándor meggyanúsítását, hogy ő az 1921:III. törvénycikk 5. §., 1. bekezdésében⁶ meghatározott *„az állam és a társadalom jelenlegi rendjének felforgatására izgató vétségét”* követte el, ami alkalmas az 1921:III. törvénycikk 8. §.-ában⁷ meghatározott, *„a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségnek”* a megállapítására.

A népügyészség a II. 1739/1945. n. ü. számú vádiratot október 13-án küldte meg a népbíróságnak. Ebben a szabadlábban védekező Kis Sándor ellen a fentebb ismertetett 1921:III. törvénycikk 5. §. 1. bekezdésébe ütköző, „izgatás”, valamint az 1440/1945. M.E. sz. rendelet 22. §-a szerint „bűntettnek minősülő cselekmény” miatt emelt vádat. (Figyelemre méltó az, hogy az első esetben a népügyészség az 1945-ben szinte naponta „kiátkozott” Horthy-rendszer egyik korai jogszabályára hivatkozott...) A vádemelést kizárólag Kis állítólagos kijelentésével – amit Engi Imre nyomozó jelentéséből szó szerint idézett – indokolta a népügyész. Az indoklás szerint *„a terhelt a kijelentése az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatás irányuló tényálladási elemeit valósítja meg, mert kijelentése több ember előtt hangzott el és a jelenlegi rendszer megváltoztatása csak erőszakos úton képzelhető el.”* Ehhez még hozzá tette, hogy a kihallgatott Sipka István, Kovács György, Olasz Bálint tanúk egyöntetűen azt vallották, hogy *„a terhelt az indítványi részben írt helyen és időben az ott leírt kijelentést – mely több ember jelenlétében hangzott el – megtette.”* Megjegyezzük, hogy a tanúk vallomását egyöntetűnek nevezni túlzásnak mondható, hiszen az április 22-én kihallgatott Sipka István tanúvallomásának tartalma eltért a másik két tanútétól. A Sipka által Kis Sándortól hallottak (*„majd ha jönnek a miyeink, akkor majd másképp lesz!”*) egyáltalán nem tekinthetők felforgatónak. Ezt lehet úgy is értelmezni, hogy a valószínűleg kiszagda érzelmű vádlott pártjának jövőbeli sikerétől várt változást.

A szegedi népbíróság hódmezővásárhelyi nyilvános főtárgyalására 1945. december 3-án került sor. A tanácsvezető bíró dr. Bozsó Ferenc törvényszéki tanácselnök volt, a népügyész dr. Nemes Árpád, a népbírák pedig dr. Springer Ervin (SzDP), Kiss János (NPP), Boros János (szaksz.), dr. Deák Ferenc (FKgP) Andrásy József (MKP) és Gajdán Sándor⁸, voltak, míg a védelmet dr. Kenéz Kálmán kirendelt ügyvéd látta el. Elsőként a vádlottat hallgatta meg a népbíróság, aki a kocsmai párbeszéd kapcsán a következőket állította, hogy ő csak azt mondta az ismeretlen férfinak, hogy *„meg is tudom érteni a mostani földosztást, mert az ember órák hosszat is utazott olyan nagy földbirtokon, ami egy emberé volt; csak most az a baj, hogy a földeket traktorral szántják és ha utána nem csinálnak semmit, úgy megszárad majd a föld, hogy semmit sem lehet bele vetni; a szegény ember nem is tudja, mit csináljon a földdel, mert nincs lova, nagy a jószágbiány.”* Tagadta, hogy bármit is mondott volna a kommunistákról, a vádiratbeli kijelentéseket nem tette meg – vallotta. Ezt követően Sipka István tanút hallgatták meg, aki szerint a vádlott azt mondta, hogy *„Elvitték az igát; a szegény ember hogyan tudná megmunkálni a földet?”* A vezető bíró ezután felolvasta Sipka rendőrségi tanúvallomásából a vád tárgyát képező részeket, majd kérdést intézett a tanúhoz, hogy volt-e szó azokról is. Erre ő így felelt: *„Igen, arról is volt szó, hogy a földosztás csak lumbug, azt a kommunisták csinálják, majd jönnek a mieink és akkor másképp lesz. Nem tudom, hogy miért beszélt így a vádlott. Én azt nem tudom, hogy a társa hogyan adta a kezére a szót. Ezután odajött Engi Imre rendőr és kérdezte, hogy halljuk-e, mit beszél az öreg. [...] Azt nem mondta a vádlott, hogy »piszkos kommunista«”. A tanú a vezető bíró további kérdésére tagadta, hogy a vádlott azt mondta volna, miszerint *„majd felszabadítanak a piszkos rendszer alól”*, ő ezt nem hallotta, és a politikai rendészeti osztályon is ugyanezt vallotta, vagyis azt, hogy *„a kommunistákat nem szűtta a vádlott.”* Tehát a tanú tulajdonképpen a rendőrségi kihallgatás során tett vallomásának egy részét visszavonta.*

Olasz Bálint tanú szerint Kis Sándor a következőket mondta: *„Vájjon mit akar ez a szegény nép a földdel, ha nem tudja megmunkálni; majd hazajönnek a mieink és vége lesz ennek a piszkos kommunista rendszernek.* Majd ehhez még hozzátette: *Azt nem mondta a vádlott, hogy felszabadítanak bennünket a jelenlegi piszkos rendszer alól.”* Ezt követően a vezető bíró a tanú elé tárta a rendőrségen tett vallomását, mely tartalmazta a vádiratban található részeket, s melyeket a bíróság előtt tagadott. Erre a tanú határozottan azt állította, hogy a rendőrség előtt sem mondta azt, hogy *„majd felszabadítanak ez alól a piszkos rendszer alól”*, mert ő ilyet nem hallott. A rendőrségi jegyzőkönyv aláírását elismerte, de azt állította, hogy nem olvasta el, hanem felolvasták neki azt. A bíróság előtt tett vallomás és a rendőrségi jegyzőkönyv közötti különbséget így igyekezett magyarázni: *„Kihallgatásom közben odajött a Mancika, a főhadnagyúr felesége és vele beszélgettem, így vallomásomban meg lettem zavarva, nem figyelhettem mindig oda.”* A tanú a következőkben azt állította, hogy a vádlott nem használta azt a kifejezést, hogy *„piszkos kommunista”*. Miután gyakorlatilag a vádirat legfontosabb részeit cáfolta meg, érdekes módon elkezdte az eseményeket újra gondolni. *„Várjunk csak, majd én gondolkozok egy kicsit; nem mernék rá megesküdni, hogy mondta volna; majd én gondolkozok. Úgy mondta a vádlott, hogy: »vége lesz ennek a piszkos kommunista rendszernek és majd azután jönnek a mieink«.* Mondanivalója komolyságát a következőképpen támasztotta alá: *„Én még ma nem ittam semmit sem; nem is voltam a kocsmában. Én mindig ilyen bőbeszédű voltam.”*

Ezt követően a népbíróság „érdektelen” (!) tanúként hallgatta meg Engi Imre rendőrségi detektív hadnagyot, aki így emlékezett vissza: *„Olyan régen történt ebben az ügyben a jelentésem, hogy csak homályosan tudok visszaemlékezni arra, ami történt. Arra emlékszem, hogy a földosztás idején a vádlott a Kiss féle kocsmában hangoskodott a mostani rendszer ellen. A vádlott azt mondta, hogy a kisemberek nem bírnak a földdel. Ha jól emlékszem a kommunisták ellen beszélt, és azt mondta, hogy majd jönnek a mieink. Úgy emlékszem, hogy a vádlott a rendszert nevezte piszkosnak, nem a kommu-*

nistákat. *Én arra lettem figyelmes, amikor a vádlott azt mondta, hogy a földosztás piszkos kommunista beszéd. A jelentésben foglaltakra meg merek esküdni, mert minden úgy történt, ahogyan az ott le van fektetve. Kérem a jelentés felolvasását, mert nem emlékszem rendesen.*”

Engi érdekes módon nem emlékezett pontosan az esetre, aminél hatósági személyként eljár, illetve a saját maga által írt néhány soros jegyzőkönyvre. Miután a bíró felolvasta a jelentést, azt a következőkkel egészítette ki: *„Amikor bemutatkoztam és igazolásra szólítottam fel a vádlottat, akkor ki akart ugrani az ajtón és azt mondta, hogy majd a lakásán tárgyalunk. Én azonban elkaptam a vádlottat és nem engedtem őt elmenni.*” Erre a vádlott úgy reagált, hogy nem emlékszik, hogy ezt mondta volna. Mivel a tárgyaláson nem jelent meg Kovács György, a népügyész indítványozta az elővezetését, dr. Kenéz Kálmán védő pedig a kocsmatulajdonos Kiss Sándor tanúként való kihallgatását kezdeményezte. A népbíróság mind a vád, mind a védelem kérésének helyt adott.

A főtárgyalás folytatására 1946. január 23-án került sor, ismételten a szegedi népbíróság hódmezővásárhelyi kihelyezett tanácsa előtt. A népbíróság tagjai ugyanazok voltak. Az ezúttal megjelent Kovács György kubikos tanút hallgatta meg elsőként a népbíróság, aki a következőket mondta el az eset kapcsán: *„... vádlott odaült az én asztalomhoz és többek között arról beszélt, hogy munkaerő és iga hiányában nem bírja megmunkálni a földjét, de hasonló helyzetben van az újonnan földhöz juttatottak legnagyobb része is; majd azt mondta, hogy a földosztás vére száji kommunista beszéd. Vádlott ezt a kijelentését hangosan, többek jelenlétében tette meg. Azt azonban határozottan állítom, hogy olyan kijelentést, hogy majd jönnek a mieink és majd felszabadítanak bennünket, nem tett és az oroszok ellen sem beszélt. Vádlott ez alkalommal nem volt részeg.*”

Ezt követően hallgatta meg a népbíróság Kiss Sándor korcsmárost, aki a következőket adta elő az eset kapcsán: *„A múlt év április havának elején, egy vasárnapi napon arra lettem figyelmes, hogy Engi Imre rendőr vádlottat el akarta kísérni a korcsmámból, s Engi ennek okán azt mondotta, hogy vádlott »véres száji kommunista« kifejezést használta. Ekkor sokan voltak a korcsmámban. Vádlott kb. 2 pohár bort fogyasztott el. Vádlott kijelentését magam nem hallottam, de nem is figyeltem mit beszélt. Engi Imre a most elmondott kijelentésén mást nem mondott előttem, hogy azt a vádlott mondotta volna.”* Tehát a kocsmáros sem tudta alátámasztani Engi Imre jelentésében, és a vádiratban foglalt kijelentést.

A vezető bíró az utolsó tanú meghallgatását követően a bizonyítási eljárást befejezettnek nyilvánította. A népügyész a vádat a továbbiakban is fenntartotta, míg a védő és a vádlott egyaránt felmentést kért. Ezt követően a népbíróság meghozta ítéletét: az 1945:VII. tc. 49. §. szerint „az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás” bűncselekményének elkövetése vádjá alól felmentette a vádlottat, mivel *„nem látja bizonyítva azt, hogy a vádlott a vádbeli cselekményeket elkövette volna”*, vagyis azt, hogy 1945. április 8-án a Kiss Sándor-féle kocsmában *„bizonyos kijelentéseket tett”* volna. A népügyész az ítélet ellen – a népbírósági törvény előírása értelmében – fellebbezést nyújtott be a vádlott felmentése miatt. A népbíróság a népügyész által bejelentett fellebbezést elfogadta, az ügyben keletkezett iratokat továbbította a népfőügyésznek.

Kis Sándor ügyére végső pont csupán 1947. június 16-án került, amikor a szegedi népbíróság jogerősnek mondta ki az elsőfokú ítéletet, mert a népügyész által bejelentett fellebbezést a népfőügyész visszavonta, a Népbíróságok Országos Tanácsa pedig 1947. április 24-én felülvizsgálat nélkül visszaküldte az ügyiratot.

Kis Sándor ügye rámutat arra, hogy a Bibó István által „próbálkozó demokrácia” korának titulált években milyen minőségű demokráciával is „kísérleteztek”. Tegyük fel, hogy megfelelt volna a valóságnak az, amit Engi nyomozó jelentésében leírt, ami a vádiratba is

bekerült – a népügyész mindenféle fenntartása nélkül.

Egy kormányrendeletet vagy egy párt tevékenységét bírálni egy valóban demokratikus országban – melynek jellemzője kell legyen a szólás- és vélemény-nyilvánítás szabadsága – természetes módon, következmények nélkül lehetséges. Ennek hiányában nem is fejlődhet ki, és nem létezhet valóban demokratikus társadalom. Kis Sándor felmentését annak köszönhette, hogy nem sikerült hitelt érdemlően rá bizonyítani az Engi Imre jelentésében neki tulajdonított kijelentések megtételét. Amennyiben ezt sikerült volna megtenni, a szegedi népügyesség vádirata szerint három évig terjedő börtönbüntetésre ítélték volna az idős hódmezővásárhelyi „kocsmalátogatót”. Önmagában már ez a tény is érdekes adalék az 1945–1948 közötti Magyarország „demokráciájának” jellemzéséhez.

A tanúk kapcsán szembetűnő a rendőrségen, illetve a bíróságon tett tanúvallomások közötti különbség. Az összezavarodott Olasz Bálint, amikor a vezető bíró szembesítette az általa előadottakkal és rendőrségi jegyzőkönyv közötti különbségekre, zavarában Mancikára, a főhadnagy úr feleségére hivatkozott, majd „hirtelen” el kezdett „gondolkozni” és megkísérelte – egyik mondatát a másikkal cáfolva – a rendőrség előtt elmondott verziót ismertetni. Kovács György – akivel egy asztalnál ült a vádlott a kocsmában – a bíróság előtt szintén cáfolta a rendőrségen tőle felvett vallomás „felszabadításra” vonatkozó részét. Sipka István pedig a népbíróság előtt azt állította, hogy a vádlott a „piszkos kommunista” kijelentést nem is használta, sőt egyáltalán nem szidta a kommunistákat. Még az eljáró Engi rendőrnyomozó sem emlékezett pontosan, ezért felolvastatta az általa írt jegyzőkönyvet a tanácsvezető bíróval...

Felmerül a kérdés, hogyan lehetséges a rendőrség és a népbíróság előtt tett vallomások közötti szembetűnő különbségek sokasága, ellentmondása? A tanúk valószínűleg a rendőrségen nem olvashatták el a tőlük felvett vallomást,⁹ illetve fenyegetve érezték magukat a „demokratikus” rendőrség kihallgatást lefolytató tagjaitól. Engi nyomozó valószínűleg túlbuzgó módon igyekezett feladatát teljesíteni, így találta meg a „demokrácia” ellenségét a 63 éves, öt gyermeket felnevelő, hét holdas kisgazdasággal rendelkező táasmesterben, Kis Sándorban, aki hasonlóan életképtelen nagyságú birtokkal rendelkezett, mint a földhöz juttatottak, és ugyanolyan problémákkal is küszködött a föld megmunkálása kapcsán.

Az Engi István által írt kihallgatási jegyzőkönyvben található számtalan helyesírási hiba, pedig azt jelzi, hogy a „demokratikus” rendőrségen ekkor nem a műveltség és az iskolázottság volt a szempont egy próbarendőr vagy nyomozó fölvételekor, hanem a politikai megbízhatóság. Egy dolog azonban egészen biztos: Kis Sándor megtanulhatta, hogy politikai jellegű megállapításokat tenni ismeretlen személyek előtt, borozás közben, veszélyes dolog lehet. Az ehhez hasonló ügyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy mind kevesebben adtak hangot valódi véleményüknek, ami megkönnyítette a diktatúrára törő kommunisták totális hatalom megszerzésére irányuló törekvését.

JEGYZETEK

¹ *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Budapest, 2003, Argumentum. 265.

² A jogszabály szövegét közli: *Magyar történeti szövegyűjtemény 1914–1999 I.* Szerk.: Romsics Ignác. Budapest 2000 Osiris. 390–396.

³ BARACS GABRIELLA: *Gazdasági, társadalmi változások Hódmezővásárhelyen 1945–1962 között*. Doktori disszertáció. Debrecen, 2000. 50.

- ⁴ CsML, XXV. 8. fond, 21. doboz, Nb. 1026/1945. Az iratcsomó számozatlan, rendezetlen. A továbbiakban – anélkül, hogy azt külön jelölnénk – ebből idézünk. (Az idézetek minden esetben betűhívek!)
- ⁵ Kis Sándor nevét a népbírósi iratokban – tévesen – mindenütt két s-el írták. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy az édesapja volt annak a köztisztelőben álló, Hódmezővásárhely-szerte szeretett és nagyra becsült Kis Zoltán tálasmesternek (fazekasmesternek), aki 88 éves korában hunyt el 2010 szeptemberében.
- ⁶ „Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását vagy megsemmisítését, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos úton való létesítését követeli, erre izgat vagy mást felhív, vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal büntetendő.”
<http://sagv.gyagk.u-szeged.hu/tanar/farkzolt/HORTHY/TELINT.HTM>
- ⁷ Ez a vétség három évig terjedhető fogházzal büntetendő.
- ⁸ A városban akkor szervezettel nem bíró PDP helyett a másik négy párt további jelöltjeiből sorsolták ki az ötödik népbírót.
- ⁹ Olasz Bálint erre utalt is a népbírói elöltti.

SZABÓNÉ SASS SZILVIA

*„Kimondottan szélsőjobboldali beállítottságú tevékenységet
nem lehet megállapítani...”*

Csáki Lajos újságíró igazolóbizottsági és népbírói ügye

Csáki¹ Lajos 1906-ban született Hódmezővásárhelyen, egyszerű családban (apja szabómester volt). 1921-ben érettségizett a református gimnáziumban, azt követően jogi tanulmányokat folytatott, de csak az abszolutóriumig jutott, a jogi doktorátust – talán anyagi okok miatt – nem szerezte meg. 1930 februárjától 1931 végéig a Vásárhelyi Friss Újság munkatársa volt, azután 1932. január 1-ével a vásárhelyi Reggeli Újsághoz került, onnan pedig 1936. január 1-étől 1939 júniusáig a Vásárhelyi Újságnál² dolgozott. Ezt követően dr. Gonda József a Népi Újsághoz hívta belső munkatársnak. Ez a lap Gonda alatt – állítólag – kimondottan baloldali jellegű³ volt, de miután őt behívták katonának és Dura Lajos lett a felelős szerkesztő, a főszerkesztő pedig Szathmári János, a lap jobbra tolódott és inkább kormány-pártinak volt mondható. 1944. szeptember 10-től október 8-ig, az orosz bevonulásig Csáki vette át a lap vezetését. Utóbb azzal vádolták meg, hogy csak „*jobboldali politikai beállítottsága*” miatt kapta meg a főszerkesztői pozíciót, ám ő ezt tagadta.

Miközben a megélhetését biztosító különféle napilapoknál dolgozott, „gründolt” egy saját folyóiratot is. Az 1931 decemberétől szórványosan megjelenő, a tulajdonát képező Vidám Ifjúság című, kis formátumú periodika rövid életű volt, anyagi okok miatt egy év múltán megbukott.

1936-ben kérte a miniszterelnökség sajtóosztályától, hogy az újból engedélyezze az

„időszaki sajtótermék” megjelentetését. Kérelmét az akkori főispán „támogató javaslattal” terjesztette föl. (Kísérő levelében azt írta Csákiról, hogy „*egyik legértékesebb tagja a fiatal újságíró gárdának, aki lapjával a nemzeti irányt fogja szolgálni*”⁴) Az engedélyt megkapta, de 1936-ban mégsem jelent meg ilyen címmel ifjúsági lap Vásárhelyen. Az okok minden bizonnyal ismét csak az anyagiakban keresendők. Egy évvel később, 1937 szeptemberében már azzal a kéréssel fordult az illetékes grémiumhoz, hogy megváltoztathassa a lap nevét Ifjúságra. Az engedély megjött, de a következő évben már azt kérte, hogy politikai hetilapként engedélyezzék lapja megjelenését. Ezt azonban Simkó Elemér főispán nem támogatta. Egyfelől arra hivatkozott, hogy van a városban három politikai jellegű napilap, másfelől pedig megjelenése esetén „*minden valószínűség szerint a legszélsőségesebb jobboldali irányzatot fogja képviselni*”⁵ – ez arra utal, hogy attól tartott: a lap valamelyik nemzetiszocialista-hungarista pártocskára lesz. Ennek ellenére az engedély megkapta, és az A3-as formátumú, 4 oldalas Vásárhelyi Ifjúság (olykor minden jelző nélkül, csak Ifjúság néven jelent meg és így említették a források is) hetente 300 példányban⁶ jött ki a nyomdából. Ennek eleinte csak tulajdonosa volt, a főszerkesztője pedig Farkas György, a Nemzeti Front⁷ helyi szervezetének „törzstikára”, 1940-től azonban útjaik elváltak és ettől kezdve ő lett a felelős szerkesztő is. (Itt említjük meg, hogy nemcsak Farkas, hanem ő is tagja volt a Nemzeti Frontnak, sőt, – a vád szerint – a nyilaskeresztes pártnak is, ez utóbbit azonban mindvégig tagadta. Valószínűleg az történt, hogy a Front beolvadása után ő is automatikusan a Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom tagja lett – anélkül, hogy erről tudomást szerzett volna.)

A főispán aggodalma többé-kevésbé beigazolódott, mert a Vásárhelyi Ifjúság „a Turul Szövetségbe⁸ tömörült vásárhelyi egyetemi és főiskolai hallgatók Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesületének” afféle félhivatalos lapja lett. Ezt igazolja az, hogy amikor a miniszterelnökség sajtóosztálya a lapot – arra hivatkozva, hogy eltért a lapengedélyben szereplő jellegtől – betiltotta⁹, az egyesület azt „*a legnagyobb megdöbbenéssel*” vette tudomásul, mert az az egyesületnek, mint a városban fennálló „*egyetlen fájvédő ifjúsági egyesületnek*” félhivatalos lapja volt, „*melyet egyik bajtársunk szerkesztett, elvesztése a legsúlyosabban érinti Egyesületünket*” – nyilatkozták február 13-án. Ennek kapcsán megjegyezzük, hogy a Turul világnézete szorososan kapcsolódott a Horthy-korszak „vezéreszméjéhez”: a „keresztény-nemzeti gondolathoz”, ennél azonban tovább is ment. A „bajtársi eszmét” – Kerepeszki Róbert történész szerint¹⁰ – Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa és a nyilas ideológia közötti mezőben lehet elhelyezni.

Ennek kapcsán érdemes kissé bővebben idézni egy 1939. június 24-én kelt – és a főispáni iratok között fennmaradt – jellemzéséből: „*Politikai, államrendészeti és nemzethűségi szempontból eddigi magaviseletével szemben kifogás nem volt. Az egyetemi ifjúság politikai tevékenységében tevékeny részt vett. [...] Az Ifjúságban a zsidóellenes cikkek írója. Újságírói múltjából, kiforratlan, csapongó politikai nézeteiből, újságcikkeiből arra lehet következtetni, hogy inkább a szélsőjobboldali politika nyomdokait követi.*”¹¹

Valóban erről lehet szó? Szerintünk a kép ennél sokkal árnyaltabb. Csáki az igazolóbizottságnak írott, 1945. június 30-i, terjedelmes beadványában azt hangoztatta, hogy meszterének Szabó Dezsőt vallja. Az ő nyomán hangoztatta azt, hogy „*nincs baloldaliság, nincs jobboldaliság, ezen a földön csak magyar érdek van*”.¹² Ehhez az idézethez még hozzáfűzi a fenti beadványban, hogy „*álláspontunk tökéletesen megfelelt mesterünknek, Szabó Dezsőnek az állásfoglalásával.*” Mivel utóbbi egyaránt szemben állt nemcsak a szélsőjobboldallal (a nácizmussal, a hungarizmussal), hanem a szélsőbaloldallal (a Moszkvából irányított kommunista

mozgalommal) is, emiatt 1944 után nem igazán számított pozitívumnak, ha valaki büszkén „Szabó Dezső tanítványának” vallotta magát. Annak ellenére így igaz ez, hogy a koalíció egyik tagja, a Nemzeti Parasztpárt alapító tagjai, a népi írók a harmincas években még azt hangoztatták, hogy ő nyitotta fel a szemüket.

Nem csupán Szabó Dezső volt nagy hatással rá, hanem a népi írók munkássága is. Előbbi beadványában a népi írók „*szerény tanítványának*” vallotta magát, és büszkén hangoztatta, hogy a „Az új magyar szellemiség harcosai” című sorozatában egyenként méltatta mindazokat, akik „*a mai demokratikus Magyarország szellemi vezetői*” lettek, így például Veres Pétert, Illyés Gyulát, Szabó Zoltánt, Kovács Imrét, Zilahy Lajost, Erdei Ferencet (aki ekkor a belügyminiszter!), sőt, azt állította, hogy „*a Nemzeti Parasztpárt összes vezetői, együtt, az Ifjúságban szólaltak meg először.*” (Ezt nyilván Hódmezővásárhely viszonylatában gondolta.) A népi írókon kívül közölt helyi szociáldemokraták (Takács Ferenc, Karácsonyi Ferenc stb.), közismert baloldali értelmiségiek (Kristó Nagy István, Osváth Béla, Vörös István, dr. Péczely Attila stb.) írásait is. A lapjában közölt cikkekből (lásd még később) nyilvánvaló, hogy szociálisan érzékeny, a társadalmi igazságosság iránt elkötelezett személy volt („*...egész újságírói tevékenységemet a szociális igazságokért való megalkuvás nélküli és kíméletlen, továbbá önzetlen harc jellemzi*” – írta fenti beadványában), aki a Horthy-korszak „neobarokk” társadalmának számos visszásságát (elsősorban a torz földbirtokszerkezetet) elutasította. De hiába volt benne egy nagy adag antikapitalizmus – mert ez sem mentette meg attól, hogy megbélyegezzék és meghurcolják.

Az oroszok bevonulása előtti nap, október 7-én fölmenekült Pestre, és csak annak „fölszabadulása” után, 1945. február 5-én tért vissza a városba. Nem sokáig volt szabadlábbon. „*Szélsőjobboldali lap terjesztése, illetve szerkesztése*” miatt két hét múlva, 20-án leinternálta a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság politikai nyomozó osztálya. A helyi internáló táborból október 31-én – Erdei Ferenc belügyminiszternek köszönhetően, aki internálását megszüntette – szabadult, de azonnal rendőri felügyelet alá helyezték.

A 3. sz. igazolóbizottság az „ügyét” 1945. június 27-én tárgyalta először. A bizottság elnöke ekkor Tárkány Szűcs Ferenc, a tagjai pedig Boros János, Vári Sándor voltak, valamint jelen volt még Kovács Mihály érdekképviselői és dr. Neumann Sándor jogásztag (ügyvéd) is. Az ügy előadója Boros volt, aki kijelentette, hogy „*hivatalos tudomás szerint*” (ez talán arra utal, hogy az információ a politikai rendőrségtől származott) az igazolás alá vont újságíró „*a legszélsőségesebb jobboldali irányú újság*”, a Vásárhelyi Ifjúság felelős szerkesztője volt. Ezért indítványozta, keressék meg a polgármestert, hogy az ominózus lap 1942-es betiltása előtti években megjelent számokba betekintést nyerhessenek. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy Csáki ellen a városból egy feljelentés sem érkezett a bizottsághoz, tehát a tagok egyike lehetett az, aki a bejelentést megtette!

A következő tárgyalási nap július 5-én volt, de rögtön el is napolták, mert a polgármesteri hivataltól nem sikerült beszerezni a kért lappéldányokat, ugyanis a városi levéltárban nem őriztek helyi folyóiratokat. Azt már nem lehet utólag kideríteni, hogy végül milyen példányokból dolgozott a bizottság, ám azt elismerték, hogy csak bizonyos számokkal rendelkeztek.

A 24-i tárgyaláson az igazolásra kötelezett újságíró beismerte a nyilvánvaló tényt, hogy az 1942-es betiltásáig a Vásárhelyi Ifjúság felelős szerkesztője, és kiadója, valamint 1940–44 között a „szélsőjobboldali” Népújság belső munkatársa, majd 1944 szeptemberétől mintegy három hétig felelős szerkesztője volt.

Az ügy előadójának kérdésére kijelentette, emlékszik arra az 1943 Húsvétján megjelent cikkekre, melyben egy zsidó munkaszolgálatos orvos érdekében eljár „keresztény úrinőt” gyász-

magyarnak titulált a Népújság. (A bizottsági határozat után benyújtott beadványában azonban azt állította, hogy dr. Héjja József kórházi főorvos, a MONE¹³ helyi vezetője diktálta a cikket, azt nem ő írta.) Ezt követően az ifjúsági hetilap különböző cikkeit vehette a bizottság górcső alá, ám nagy valószínűséggel kijelenthető: részéről a volt újságíró bűnössége már rég el volt döntve.

A tárgyalás hangulatáról képet kaphatunk Csáki fellebbezési leveléből: „*a tárgyaláson rendkívül zavarba jöttem. A tárgyalást vezető elnök mintegy negyedórás súlyos dorgálást tartott behívásom után és az érdemleges tárgyalás megkezdése előtt akként nyilatkozott, hogy minden kihallgatás nélkül lámpavasra kellene engem húzni. Ezen előre való elítéltetésem után természetesen reménytelenül állottam a bizottság előtt és védekezésemre még azokat a dolgokat sem tudtam elmondani zavaromban, amelyeket esetleg elmondhattam volna.*” Tehát június 30-án hiába készítette el, és nyújtotta be a bizottságnak – a már korábban is hivatkozott – 16 oldalas beadványát (melyben részletesen bizonyította, hogy nem volt „szélsőségesen jobboldali irányultságú” a lapja), mert a grémium tagjait az igazság a legkevésbé sem érdekelte.

A tárgyalás végén az ügy előadója javasolta „*az igazolás alá vont újságírót aki az 1440/1945. M.E. sz. rendelet 12. §-ának 3., 4. és 5. pontjába¹⁴ ütköző háborús bűntettben bűnös, úgyszintén a 12. §. 2. pontjában megjelölt pártnak¹⁵ is, [ugyanis] az elnök hivatalos tudomása szerint is tagja volt az illető, az 1146/1945. M.E. számú rendelet 12. §-ának 3. pontja értelmében foglalkozásának gyakorlásától eltiltani, és az 1080/1945. M.E. számú rendelet 20. §-ának utolsó bekezdése¹⁶ értelmében az összes iratokat az illetékes Népügyészséghez áttenni.*”

A határozat részleges indoklása csak két nappal később, július 26-ával készült el (miközben Csákinak a fellebbezést 27-ig be kellett nyújtania – tehát ezt úgy írta meg, hogy az előbbi dokumentumot nem ismerte!). Ebben már az 1146/1945. sz. rendelet 2. §-ának 3. pontja¹⁷ alapján tiltották el az újságírót foglalkozásának gyakorlásától. A korábban felsorolt vádak mellett most megjelent az is, hogy lapját a belügyminiszter 1942-ben azért tiltotta be, mert „*olyan szélsőséges hangnemben uszított, hogy [azt] az akkori kormányzat is túlerősnek találta.*” (Valójában erről szó sem volt – lásd a 9. számú jegyzetünket.) Jellemző, hogy csak néhány kiragadott cikk alapján vádolták meg azzal, hogy „szélsőjobboldali” lapja volt, ám azt is megjegyezték, hogy amennyiben „*a bizottság, ha feltalálható lenne, rá tudna mutatni [a] minden egyes lappéldányban hemzsegó háborús uszító és népellenes cikkekre.*” A bizottság elfogultságát nemcsak ez bizonyítja, hanem az is, hogy nyíltan elismerték: az újságíró a június 30-i beadványában hiába idézett rengeteg olyan cikkből, melyekben kifejezetten a kisemberek, a szegények, kiszolgáltatottak érdekében emelte föl a szavát, mert ezeket figyelemre sem méltatták, „*mert olyan mértékben tartja [a bizottság] háborús és népellenes bűnösnek, hogy [...] semmiféle méltánylást nem érdemel.*”

Az egyik legsúlyosabb vád az volt vele szemben, hogy már 1937-től a zsidók ellen uszított. Erre a vádra ő azzal válaszolt, hogy cikkeiben nem a zsidók, hanem a nagykapitalisták ellen szólalt fel. Átolvasva az írásait, látható, hogy bár fellelhető némi zsidóellenes hangulat néhányukban (ezt akár a korszellemnek is betudhatjuk), de ez nem haladja meg a korszakban általánosan elfogadott szintet. Példaként felhozható erre az Ifjúság 1940. augusztus 4-i számában található cikk, melyben a harmadik zsidótörvény előkészületeiről írt, szükségesnek tartva annak bevezetését. Ezzel szembeállítható viszont az 1939. február 27-i számban található írása a pécsi sváb-bálról, ahol viszont a magyarországi németiség magatartásáról írt elítélően. (Ezzel kapcsolatban mindenképp meg kell említenünk, hogy a korabeli cenzúra számos cikkét megkurtította. Például törlésre kerültek az alábbi mondatok: „*A túlzó nacionalista irányzatok hatására nem csak a középosztály német származású tagjai, de a dunántúli*

VÁSÁRHELYI

IFJÚSÁG

1940. SZEPTEMBER 1. MEGJELENIK MINDEN HÉTEN EGY HÓNAPRA 40 FILLER

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Hódmezővásárhely, IV. ker. Szent Antal-utca 7 szám. —: Telefon 209

A magyar gyermek és a magyar anya védelme a legfontosabb nemzeti ügy. Vasárnap a Stefánia Szövetség urnagyűjtést tart. A magyarok Istene parancsolja: adakozz!

A harmadik revízió!

Kolozsvár, Nagyvárad, Bánfihunyad, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely, Szalonta újra a miénk
Megtörtént a tengerlyhatalmak döntése

Amikor ez év nyarán aszpirandus került a trianoni és utóli szerződésben a magyar, orosz és bolgár szövetség kárára nagygyűlés történt Románia kérdésén, Magyarország tudta, hogy, úgy mint a múltban, most is eszméi hat jogos követeléseinek érvényesítésénél a baráti tengerlyhatalmak támogatására. Ugyanakkor Magyarország politikájának hagyományos realizmus azt parancsolta, hogy a világos helyzetet teljes méltóságában, minden szépség és hazaszerzés nélkül lássa, hiszen a magyar értelem mindenkor tudja, hogy az évszázadok kárpáti határon belüli más népek és nemzeti

a mostani bécsi találkozó iránt is.

Magyarország területeket fog visszakipt Romániától. Az ország nagyobbodását béke eszközével érjük el, hiszen a magyar revízió politika hűségese célkitűzéseiben. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy a béke érdekében áldozatot is kell hoznunk. Az áldozatokat meghozzuk, mert tudjuk, hogy az kivánja a nemzet érdeke és Délkelet-Európa békéje.

Bécs, augusztus 30. (Magyar Tájékoztató Irod.)

A Belvedere palotában délután

a német–olasz döntőbíráskodás

döntését.

Az új határ főbb vonásaiban a következők:

A határ Szalontánál kezdődik, amely visszakerül Magyarországhoz, aztán Nagyváradtól délre, Bánfihunyadtól délre, Kolozsvártól délre vonul majd Tordánál becsatlakoztat, amely kívül marad. Ezután Marosvásárhelytől délre, Udvarhelytől délre, Sepsiszentgyörgy felé nyugatra vonul és Zágonyra, továbbá Kovásznánál éri el a Kárpátok történelmi határát.

Az anyaországhoz visszakerült terület a románok által 14 nap alatt kiürített. A kiürítést a mindkét részről alkalmadó vegyes bizottság végzi, mely haladéktalanul megkezdi működését.

írítási munkától való irítzása, sőt annak megvétele jegyében formálta a magyar ifjúságot.

A magyarok Istenehez könyörögnék, adjon több éret a fiúknak, mint amennyi apáinknak van. Értsek meg, hogy nekik kell megteremteni az új magyar élelet, a fővendőt, ez pedig harcot, nélkülözést, önfeláldozást, munkát és kockázatot jelent. Ne csak irigyeljék a zsidót, hanem kövessék a minden akadályt legyőző szívósságát is.

Vegyünk példát a nagy német és olasz nemzet ifjúságtól. Ez szemléljenek rá: a zsidó gazdasági fölénynek éppen az volt a legerősebb igyvere, hogy a keresztény lárásadalomba be tudta oltani az üzleti és ipari foglalkozások iránti megvétele szúrmat. Ezt a megvétezt, alattomos, ravasz és gyilkos maszlagot, amely csak arra volt is, hogy amíg a magyar aszpirandus és munkabizottság elcsúsztat

svábság egy része, s az ugyancsak középosztályi zsidóság is újból felfedezte faji különállását.” Vagy például: „Azzal sem törődtek, hogy a magyarság rovására telepített svábság mindig jobban előnyomul számban, vagyonban...”)

Ha tovább szemelgetünk a (Vásárhelyi) Ifjúságból és a Népújságból származó – Csáki által összeállított – cikk-kivágot gyűjteményben¹⁸, nyilvánvaló, hogy egy szociálisan érzékeny emberről van szó, aki újságírói tevékenységével próbálta felhívni az olvasók figyelmét a helyi igazságtalanságokra. Például nehezményezte az 1937–38-as áramszámlák összegeinek nagyságát; a Népújság több számában írt egyes szakmák kizsákmányoló időbeosztásáról, szólott cikk pl. a postások és a pincérek napi munkabeosztásáról, arról, hogy napi 13–16 órát is dolgoznak; 1939 júliusában felszólalt a Kokron gyárban bevezetett, ún. Spohn-rendszerről, mely igazságtalan módon szabályozta a normákat, és az azokért járó béreket; többször is kifejtette véleményét a földosztás szükségességéről, ennek lehetséges módjairól és a vásárhelyi földhelyzetről; gyakran tudósított esetről, szegény sorsú emberekről, gyerekekről; foglalkoztatta a gyerekek táplálkozása is, egy ízben arról készített felmérést egy vásárhelyi iskolában, egy háromnapos periódust megfigyelve, hogy milyen minőségű ételt ettek a gyerekek; több ízben is írt arról az igazságtalanságról, hogy a mezőgazdasági dolgozók nem tartoznak az OTI¹⁹ hatáskörébe, és hogy ez mennyire komoly probléma. Példaként szülő nő és megbetegedő parasztember eseteit hozta fel.

Csáki az igazolóbizottsági végzés ellen természetesen fellebbezett, leveléhez csatolva néhány cikkét. Fellebbezésében részletesen megcáfolta²⁰ az ellene felhozott vádpontokat.

A vád szerint 1937 és 1942 között volt a Vásárhelyi Ifjúság című lap felelős szerkesztője. Fellebbezésében azt állította, hogy csak 1940 és 1942 között töltötte be ezt a pozíciót. Bizonyítékként a hódmezővásárhelyi polgármester sajtókönyvi kivonatára hivatkozott.

Az igazolóbizottság határozatának tartalma szerint az Ifjúság és a Népújság is szélsőjobboldali lapok voltak. Csáki ezen kijelentés ellen tiltakozott, sőt, állítása szerint a Népújság a „*legszélsőségesebb baloldali irányzatú*” volt, már 1940 márciusában is – amikor ő dolgozni kezdett a lapnál –, és utána ezt a vonalat meg is tartotta egészen addig, míg dr. Gonda József volt a tulajdonosa. Sőt szerinte Gonda ablakát egy ízben a lap zsidóbarát hangvétele miatt verték be. Valójában az Ifjúság című lap szélsőjobboldali hangvétele is cáfolta, ennek bizonyítására cikkeket csatolt a fellebbezéséhez.

Az igazolóbizottság azzal is megvádolta, hogy 1944 szeptemberében politikai magatartása és meggyőződése miatt lett a lap felelős szerkesztője. E vád azonban nem állta meg a helyét, hiszen csak azért lett felelős szerkesztő, mert egy új rendelet bizonyos képzettséghez kötötte ennek a pozíciónak a betöltését. A Népújságnál korábban Szathmáry János²¹ volt a felelős szerkesztő, de ő az Újságíró Főosztálynak csak a II. szakosztályába tartozott, így esett a választás rá.

A vád szerint²² a Csongrád megyei nyilaskeresztes párt vezetője őt a párt sajtóosztály-vezetőjeként említette 1940-ben. Bevallása szerint nemhogy a sajtóosztály vezetője, de még a párt tagja sem volt, és semmilyen tevékenységet nem folytatott a párt érdekében. (A népügyészség utóbb megállapította, hogy a nyomozás során semmilyen, a párttagsággal kapcsolatos konkrét, terhelő bizonyítékot nem sikerült beszerezni.)

Az igazolóbizottság több cikket is felhozott ellene, melyekben zsidóellenes hangvételel használt. Csáki tételesen felsorolta a cikkeket, és több írás esetében felhívta a figyelmet arra, hogy azok nem tőle származnak. Nem egyszer a bizottság terhelő részleteket emelt ki egy-egy cikkből, ezek esetében az újságíró kérte, hogy olvassák el a teljes cikket, így meglátva az adott írás eredeti tartalmát. Ilyen cikkvolt például a Népújságnak – korábban már említett – 1943 évi húsvéti száma, melyet egyfelől nem Csáki Lajos írt, másfelől a bizottság a cikk tartalmára is torzítva utalt az igazolási eljárás tárgyalásán.

Azt is felhozták ellene vádként, hogy a Hét című rovatban többször is zsidóellenes érzelmeiről adott tanúságot. Ennek cáfolataként csatolt néhány általa írt cikk-másolatot, melyek kimondottan zsidóbarátságáról tanúskodnak.

Az újságíróra nézve a bizottság azt is terhelő adatként vette, hogy az Ifjúság című lapban több alkalommal is név szerint írtak negatív hangvételben néhány személyről. Ezt elismerte, de fellebbezésében kitért arra, hogy így akarták elkerülni az általánosítást, és hogy a cikkekből így említett személyek közül többen is bíróság elé kerültek cselekményeik alapján.

A bizottság azt is negatív tényként értékelte, hogy az Ifjúságban gyakran szerepeltek Szabó Dezső írásai. Csáki a fellebbezésében leírta, hogy nem érti, ez miért volt terhelő rá nézve, hiszen Szabó Dezső közhírnévű és népszerű író volt a második világháború után is. (Arról nem is beszélve – tehetnénk hozzá –, hogy a Nemzeti Parasztpártot megalapító népi írók egyik inspirálója, példaképe volt a harmincas években...)

Augusztus 29-én dr. Polónyi Jenő népügyész megküldte az iratokat a népbíróságnak, és indítványozta tárgyalás kitűzését, és az igazolóbizottság határozatának helybenhagyását. A népbíróság október 17-re ki is tűzte a tárgyalás napját és Berey Gézáné²³ népbírót kérték fel az ügy előadójául. Ő szeptember 12-én a népbíróságnak megküldött „észrevételében” kifogásolta, hogy a népügyészség még nem emelt vádat Csáki ellen, holott – szerinte – a 81/1945. M.E. sz.

rendelet 13. §. 6. pontja²⁴ és a 14. §. 6. bekezdése²⁵ szerint „büntetendő háborús bűntett”, illetve az 1440/1945. sz. M.E. rendelet 15. §. 4.²⁶ és 16. pontjai értelmében a „büntetendő népellenes bűntett tényálladási elemei fent forognak”.

Az október 17-i nyilvános fellebbviteli tárgyaláson a dr. Bozsó Ferenc törvényszéki tanácselnök, tanácsvezető bíró és Bereyné, Fábíán Albertné, Daróczy Vince, Ivánkovits Ferenc, Juhász János, Zelenák András népbírák alkotta tanács előtt dr. Polónyi Jenő néppügyész azt indítványozta, hogy az összes iratot tegyék át a néppügyészséghez és az ottani eljárás lefolytatása után utalják igazolásra Csákit. Ő ügyvédjén keresztül az igazolását kérte, ám erről szó sem lehetett. Ehelyett a néppügyészség nyomozás lefolytatását rendelte el. Ez érthetetlen okokból igencsak elhúzódott. Ugy tűnik, hogy majd egy évig ezügyben nem történt semmi (legalábbis a fennmaradt iratokból ezt lehet gyanítani). Annyi bizonyos, hogy dr. Kilyén István néppügyész 1946. július 26-án a Csáki ellen „népellenes bűntett miatt folyamatra tett bűnügyben” (ismét?) elrendelte a nyomozást.

Az Államrendőrség Hódmezővásárhelyi Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályáról Marosi Pál nyomozó őrmester augusztus 12-én azt jelentette, hogy Fodor Ferenc könyvkötő a kikérdezésekor elmondta, hogy gyermekora óta ismeri a terheltet, és határozottan állítja, hogy tagja volt a Nemzeti Frontnak (korábban ezt ő maga is elismerte – tehát ez nem jelentett plusz információt...). Kruzslíc János határozottan állította, hogy a vásárhelyi nyilaskeresztes párt „ifjúsági szervezetében” (mely nem is létezett!) „vezető szerepet töltött be. Több esetben látta a Pártházban”. Ő csak tudhatta, elvégre bár a '30-as években az SZDP tagja volt, '40-ben a nyilasokhoz csatlakozott, és a pártban több tisztséget is betöltött, mígnem '42-ben onnan ki nem rúgták, hogy majd '44-ben a Pálffy Fidél-féle nemzetiszocialista párt tagja legyen. Ezért pedig a népbíróóság „népellenes bűntett” elkövetése miatt a jelentés után 10 nappal 8 hónap börtönbüntetésre ítélte!²⁷ Az más kérdés, hogy az ő vallomását egyetlen tanú sem erősítette meg... A harmadik kifaggatott személy, aki ugyancsak régóta ismerte, Szőke Imre ácsmester volt, aki azt mondta róla, hogy „kimondottan a nép írók hatása alatt állott. Több esetben hangoztatta a német-ellenességét, mert ő a Magyar szocializmust akarja életre kelteni és megtestesíteni.” (Vagyis a harmadikutas népi írók követője volt – tehetnénk ehhez hozzá.) Mind ő, mind a negyedik kifaggatott személy, Gyarmati Mihály azt állították, nincs tudomásuk arról, hogy Csáki valamelyik szélsőjobboldali pártnak tagja lett volna.

Két hét múlva a helyi PRO-n Koltai Vilmos rendőrhadnagy, a nyomozó csoport vezetője mind a négy, korábban kifaggatott személytől tanúvallomási jegyzőkönyvet vett föl. Ekkor Fodor és Kruzslíc a korábban elmondottakat azzal egészítették ki, hogy Csákinak jó barátja volt dr. Bán Imre, aki annak idején a helyi nyilas szervezetnek volt az egyik vezetője. Utóbbi még azt is hozzá tette, hogy az uszító cikkeket „együttesen dolgozták ki”, és a laptulajdonos-szerkesztő cikke „nagyban hozzájárult, hogy Hmvhelyen a sovinizmus kifejlődhessék”. (A volt nyilas Csáki elleni elfogultsága nyilvánvalóvá válik, ha belegondolunk: egy 300 példányban kiadott kétheti lap ugyan milyen befolyást gyakorolhat egy 50 ezres város társadalmára...) Szőke csupán annyit tett hozzá a korábbiakhoz, hogy az Ifjúságban megjelent cikkeiből megállapította, miszerint „nevezett túlzó nacionalista és antiszemita beállítottságú”.

Ezzel a négy tanúvallomással sokra nem mehetett a néppügyészség, hiszen túl kevés konkrétumot tartalmaztak – ráadásul azok valóságtartamának jó része is fölöttébb kétséges volt. Talán emiatt (az iratok hiányában ismét csak feltételezésekre szorítkozhatunk) Csáki Lajos ügye megint „elfeküdt”, több mint egy évig nem történt semmi. (Ha csak annyi nem, hogy 1946. december 14-én dr. Bozsó Béla néppügyész átiratban érdeklődött a vásárhelyi

ávótól, hogy volt-e leinternálva a terhelt, és ha igen, mettől meddig?) Végül 1947. november 12-én a terhelttől fölvettek egy jegyzőkönyvet (ebben továbbra is tagadta a bűnösségét), majd dr. Bozsó egy héttel később határozatot hozott arról, hogy a „szabadlábban lévő terhelt ellen népellenes büntett miatt indított bűnműgyben” a nyomozást megszünteti. Figyelemre méltó a népügyész indoklása: „...vizsgálva a terheltnek egész újságírói működését és a megjelent cikkek tartalmát, a népügyészség megállapítása szerint terhelt védekezését és előadását lehet elfogadni, amennyiben kimondottan szélsőjobboldali beállítottságú tevékenységet nem lehet megállapítani terhelttel szemben, figyelemmel a csatolt cikkek tartalmára, melyekből kitűnik, hogy a népi írók művei is helyet kaptak a lapjában és egyformán ostromozta az antiszociális állapotokat, bárholman is származtak azok, és követelte az igazságosabb és megértőbb társadalmi berendezkedést...” A fentiek miatt december 20-án indítványozta – tárgyalás kitűzése mellett – az igazoló bizottság határozatának megváltoztatását!

1948. január 7-én a népügyészség végzést hozott arról, hogy február 10-én megtartják a fellebbviteli tárgyalást. Hogy ezen, majd az április 24-i tárgyaláson mi történt, iratok hiányában nem lehet tudni. (Csak a népbírói értesítő maradt fenn, a tárgyalási jegyzőkönyvek nem.) Csupán annyi ismeretes, hogy a népügyészség az április 19-i, a népbíróságnak küldött átiratában közölte: Csákinak az igazolóbizottság határozata ellen beadott fellebbezését a vonatkozó iratokkal együtt visszaküldi azzal, hogy (ismét) indítványozza – újabb tárgyalás kitűzése mellett – az igazoló bizottság határozatának megváltoztatását!

A szegedi népbírói tanács – mint igazoló fellebbviteli tanács – végül május 24-én tartotta meg az újabb tárgyalást, és végzésében kihirdette, hogy tudomásul veszi azt, hogy Csáki Lajos az ügyvédje révén a fellebbezését visszavonta. A népbírói tanács ezt a döntését elfogadta, és az elsőfokú határozatot jóváhagyta.

Július 1-én Borai Emil rendőrhadnagy átiratában arról tájékoztatta a népbíróságot, hogy Csáki Lajos „jobboldali magatartású, jelenlegi politikai magatartása tartózkodó.” Miután egy több éves hercehurcán kellett keresztülmennie, ezen nem is csodálkozhatunk. Bár a későbbi pályafutásáról a levéltári források nem számolnak be, megkockáztathatjuk, hogy a volt újságíró a Rákosi- és a Kádár-rezsim alatt igyekezett meghúzni magát – abban reménykedve, hogy „kibekkelheti” a kommunisták uralmát.

JEGYZETEK

- ¹ Nevét 1944 előtt sokszor y-nal írták.
- ² A főszerkesztője dr. Hollósy Antal volt, akit ugyancsak népbírói tanács elé állítottak. Ő alkalmanként szintén írt a Vásárhelyi Ifjúságba is.
- ³ Gonda József egy 1947. november 21-i nyilatkozatában azt mondta, hogy a szerkesztésében megjelenő Népújság „kifejezetten baloldali eszmékért küzdő” volt. Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (a továbbiakban: CSML HL), igazolóbizottsági iratok, XVII. 405. fond, 2. doboz, Csáki Lajos igazolóbizottsági csomója. A továbbiakban – ha a forrásra külön nem hivatkozunk – ebből idézünk.
- ⁴ CSML HL, főispáni iratok, IV.B.1401.b fond, 48. doboz, 259/1937. főisp. sz.
- ⁵ I. h.
- ⁶ Ugyanezt a példányszámot említi Hollósy Antal is a népbírói tanács perében. Lásd: CSML, XXV. 8. fond, 38. doboz, Nb. 756/1946., 13. o. (Szerinte egyébként 1937 és 1939 között a Reggeli Újság 3000, a Népújság 2000, a Vásárhelyi Újság pedig 400 példányban jelent meg naponta.)
- ⁷ A rövid életű szélsőjobboldali pártocskát 1936-ban alapította Rajniss Ferenc és Salló János.

1940-ben beolvadt a Nyilaskeresztes Pártba. 1938–39-ben vidéken a párt egyik legerősebb bázisa Hódmezővásárhely volt...

- ⁸ A Turul Szövetséget 1920-ban alapították meg budapesti egyetemisták, mint egyetemi bajtársi egyesületet. Hamarosan vidéken is számos tagegyesület létesült. Mint a legnagyobb, országos szintű felsőoktatási diákszervezet, jelentős szerepet játszott a zsidók elleni alkalmankénti atrocitásokban. Mindazonáltal megjegyezzük, hogy a Turul nem volt egy homogén ifjúsági szervezet. Tagjai közül többen később a nyilasokhoz csapódtak, mások a Szabó Dezső és Németh László nevével fémjelzett harmadikutas ideológia hívei lettek, egyesek az illegális kommunista párttal vették föl a kapcsolatot. A világháború alatt gyakorlatilag kettészakadt a szervezet.
- ⁹ Az 1942. február 7-i leiratában a sajtóosztály vezetője az 1-i számban megjelent „Tavaszszásár a télben”, a „Tanyai tanítóság és népművelés”, „A tanyai tanítóság és a népművelés”, a „Csak szívünk és erőnk szerinti munkát vállaljunk...” és a „Svédországban nemzetiszocialista párt” című cikkeket, közleményeket hozta föl annak illusztrálására, hogy a lap – az engedélyokiratban megszabottal ellentétben – nem ifjúsági jellegű, hanem „*politikai, várospolitikai, és gazdasági jellegű híreket*” és „*belpolitikai, külpolitikai tartalmi jellegű közleményeket*” is közlétesz.
- ¹⁰ Lásd KEREPESZKI RÓBERT: *A Turul Szövetség. In A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, 2009. Osiris. 341–376.
- ¹¹ Lásd a 4. számú jegyzetet.
- ¹² Ifjúság, 1939. április 24.
- ¹³ MONE a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete rövidítése. Az 1919-ben alakult, szakmai érdekvédelmi szervezet kezdettől a „zsidó konkurencia kiszorításáért” harcolt, és komoly szerepe volt az 1920-as numerus clausus-törvény megalkotásában. A '30-as évekre a MONE elérte, hogy a közszolgálati orvosi pályákról a zsidó származású orvosokat kiszorították. Dr. Héjja Józsefet egyébként 1949-ben állították népbíróság elé, egyebek miatt azért, mert egy ideig a vásárhelyi MONE vezetője volt.
- ¹⁴ „3.) aki [...] nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként, nyilvánosan néppellenes vagy demokráciellenes intézkedések meghozatalát sürgette vagy a meghozottakat feldicsérte. 4.) aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciellenes hírverés szolgálatába szegődött. 5.) aki magatartásával fasiszta- (nyilas-, németháború-)ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta.” *Magyar Közlöny*, 1945. május 1., 19. sz.
- ¹⁵ „Néppellenes büntettségben bűnös az is, [...] aki a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett vagy fasiszta, illetőleg demokráciellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt avagy tagként tevékeny működést fejtett ki.” I. h.
- ¹⁶ „Ha a bizottság nyomatókos gyanút lát fennforogni abban a tekintetben, hogy az igazolás alá vont közalkalmazott bűncselekményt követett el, akkor az igazoló eljárás befejezése után az összes iratokat a határozat egy kiadmányával együtt haladéktalanul átteszi az illetékes népiügyszékhöz.” *Magyar Közlöny*, 1945. május 9., 20. sz., 3.
- ¹⁷ „Az igazoló bizottság az alábbi határozatokat hozhatja [...] 3. foglalkozásának gyakorlásától általában vagy a határozatban megjelölt helységekben meghatározott, de legfeljebb 5 évi időtartamra eltiltja.” *Magyar Közlöny*, 1945. május 4., 21. sz., 1.
- ¹⁸ A cikk-kivágatok a hódmezővásárhelyi levéltárban, a 3. sz. igazolóbizottság anyagai között, lőtábla-kartonokra felragasztva találhatók meg, sok esetben pontos dátum megjelölése nélkül.
- ¹⁹ Országos Társadalombiztosítási Intézet.
- ²⁰ Fellebbezése a népbírósági iratai között találhatóak Lásd: CsML, XXV. 8. fond, 13. doboz, Nb. 457/1945. A továbbiakban – anélkül, hogy azt külön jelölnénk – ebből idézünk.
- ²¹ Vásárhelyi politikus, a Vásárhelyi Újság szerkesztője, a NEP vásárhelyi titkára. 1947-ben állították népbíróság elé, majd több tárgyalási forduló után fölmentették. A népiügyszé fellebbezése folytán úgye a NOT elé került, ahol 3 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték.
- ²² A vád alapját egy 1940. novemberi, fönmaradt „szolgálati jegy” képezte, melyben a „megye-

vezető testvér” kinevezte Csákit a párt sajtóosztályának vezetőjévé. Az iratból azonban nem derül ki, hogy egyáltalán eljutott-e az hozzá.

- ²³ Berey Gézáné Csányi Pirooska 1909-ben született Kassán. Férjével Szatmárnémetiből 1938-ban költöztek Szegedre, ahol mindketten a Délmagyarország munkatársai lettek. Zsidó származásuk miatt a német megszállás idején elhurcolták őket, 1944 őszén kerültek vissza a városba. A Délmagyarországtól kisgazda párttagsága miatt hamarosan távoznia kellett és a Szegedi Kis Újság munkatársa lett.
- ²⁴ A 13. §. 6. pontja szerint háborús bűnös az is, aki „*aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett*”
- ²⁵ Ilyen jogszabályi hely nem létezik.
- ²⁶ Ilyen jogszabályi hely nem létezik.
- ²⁷ CsML, XXV. 8. fond, 36. doboz, Nb. 612/1946.

VINCZE GÁBOR

*A tanú „olyan zavaros válaszokat adott”,
hogy „megértése és helyes jegyzőkönyvezése lehetetlen”*

Két leventeparancsnok (Tompá István és Vörös Bálint) népbírósági pere

Hódmezővásárhelyen 1988 óta emlékeznek meg azokról az 1944 őszén a városból és környékéről elvezényelt leventékről, akik szovjet hadifogságba estek, és ott valamelyik fogolytáborban elhunytak. 1990-ben emlékkönyvük is megjelent a volt leventéknek, melyben több visszaemlékező elevenítette föl azt, hogy mi történt velük a városból történt távozásuk és hazaérkezésük között. Arról azonban – egy visszaemlékezőt (Bakó Károlyt¹) kivéve – senki sem tett említést, hogy a levente zászlóalj két parancsnokát, Tompa István főhadnagyot és Vörös Bálint hadnagyot – nyilvánvalóan politikai okok miatt – 1946–47-ben meghurcolták, népbíróság elé állították.

A népbírósági irataikból² róluk meglehetősen kevés dolog derül ki. Tompa István 1898-ban született Kapuváron, felsőkereskedelmi iskolai érettségivel rendelkezett, nős volt, de gyermektelen. Anyagi viszonyairól annyi ismeretes, hogy a pere idején a Deák Ferenc utca 10. sz. alatti ház után házadót, mintegy 6 kat. hold földje után pedig földadót fizetett. Azt nem lehet tudni, hogy mikor, és miként került Hódmezővásárhelyre. Annyi valószínű, hogy a harmincas években már a városban lakott, mert mint „szellemi ínségmunkás”, munkát kapott a levente szervezetnél. Elképzelhető, hogy a világháború kitöréséig, illetve a katonai behívójáig „főállású” leventeoktatóként működött, mert 1944-ben már kerületi parancsnok volt. Vörös Bálint tőle tíz évvel fiatalabb volt, 1908-ban született Hódmezővásárhelyen, okleveles állami tanító volt Vásárhely-Pusztán. Vagyontalan volt, nős és két gyermek atyja.

Hódmezővásárhely thj. Áros Polgármesterétől.

2155/1944. VI. ú. o. sz.

Leventék újabb bevonulása

A honvédelemről szóló 1939. II.-tc alapján meghagyom az összes Hódmező-
vásárhelyen tartózkodó (ögy kül-, mint belterületén) 1926., 1927., 1928. évfolyambeli le-
ventéknek, hogy **1944. évi szeptember hó 24-án reggel 7 órára a vá-
rosháza udvarára vonuljanak be.**

Egyidejleg meghagyom az összes 1921., 1922., 1923., 1924. és 1925. évfolyambeli leventéknek, akik a
múlt héten elrendelt bevonulás során valamilyen okból bevonulási kötelezettségüknek nem lettek eleget, szintén
szeptember 20-án reggel 7 órára a városháza udvarára vonul-
janak be.

**Mindenki köteles magával hozni ásót, lapátot, vagy csákányt,
aki talicskával rendelkezik, azt is köteles magával hozni. Azonkívül
mindenki 3 napi élelmet és meleg takarót hozzon magával.**

**Figyelemztetem a leventéket, hogy meghagyásomnak
feltétlen fegyenek eleget, mert aki nem vonul be, a honvéde-
lemről szóló törvény értelmében hadbíróság elé lesz állítva.**

Hódmezővásárhely, 1944. évi szeptember 28. napján.

Dr. Sárkány Gyula s. k.
polgármester.

Vöröst még 1943 januárjában hívták be a 14. ki-
egészítő kerületi levente pa-
rancsnoksághoz. Egy évig
Makón volt körzetparancs-
nok, majd Vásárhelyre he-
lyezték. Amikor az öt leven-
te század 1944. szeptember
23. és 28. között elhagyta a
várost, majd Kistelek–Du-
naföldvár érintésével a Du-
nántúlra vonult, egyikőjük
sem volt jelen, bár nem egy
tanú (például Süli László)
határozottan állította, az ő
vezetésükkel indultak el a
városból. Utólag kiderült,
hogy ez nem volt igaz, mi-
vel Tompa főhadnagy szept-
emberben még Magyarka-
nizsán, majd Szabadkán
volt, míg Vörös hadnagy a
zászlóalj parancsnoksággal
vonult el (Szekszárdra), nem
pedig a századokkal.

Amikor a levente szá-
zadokból megalakították az 550. számú katonai munkás zászlóaljat (a győri vasútépítő ezred
zirci zászlóalját), annak parancsnokává Baranyai Béla alezredest nevezték ki. Valami oknál
fogva csak rövid ideig töltötte be az alakulat parancsnoki tisztét, mert már október közepén
Vörös Bálint vette át ideiglenesen a zászlóalj vezetését, tőle pedig két-három hét múlva Tompa
István. A két továbbszolgáló tiszt sorsa egy pár hónapra ekkor fonódott össze. Mindketten
szovjet hadifogságba estek, akárcsak a leventék, de őket, mint tisztet külön választották a
többiektől. Azt, hogy Tompával mi történt, nem lehet tudni, de valószínűleg ugyanaz lett
a sorsa, mint Vörösnek, akit 1945. június 20-án Cegléden – a lefolytatott vizsgálat után – a
GPU szabadon bocsátott.

Amikor mindketten hazaértek a családjukhoz, nyilván abban reménykedtek, hogy
túlélve a világháború megpróbáltatásait, nyugodt évek következnek. Tévedtek. Nem számoltak
azzal, hogy a volt leventék közül többen őket okolják az átéltszenvedésekért.

1945. augusztus 20-án Klein (két hónap múlva már Koltai) Vilmos rendőr hadnagy, a
helyi rendőrkapitányság politikai osztályának nyomozója jelentésében azt írta, hogy Vörös
Bálint tanító a leventék körzetparancsnoka volt, és „igen nagy része” volt az 1944 októberi
„elhurcolásukban”. „Megállapításom onnan ered – írta a hevenyészett, iktatószám nélküli je-
lentésében – mert több leventéssel beszélgetésem során előadták, hogy Vörös Bálint állandóan arról
beszélt nekik, hogy ha az oroszok megközelítik a várost, meneküljenek el”.

Valami oknál fogva ezt követően egy évig nem történt semmi. Feltehetően azért nem, mert

meg kellett várni, hogy a potenciális tanúk haza térjenek a szovjet hadifogságból. 1946. augusztus 6-án Zana László próbaidős nyomozó azt jelentette, hogy Süli László 20 éves napszámostól, volt leventétől olyan bizalmas értesüléshez jutott, miszerint Vörös Bálint „*mint a leventék parancsnoka*” 1944-ben a Dunántúlon különféle „visszaéléseket” követett el. Például arra kényszerítette őket október 15. után, hogy esküdjének föl a Szálasi-kormányra, aki pedig erre nem volt hajlandó, azt kivégeztetéssel fenyegette meg. A szökevényekről azonnal körözvényt állított ki, amit „*további intézkedés végett*” átadott az SS-nek. Komáromban „*rugdosta őket és piszkos kommunistáknak nevezte mindannyiukat*”, mert nem segítettek a többieknek vagont kirakni. Egyébként pedig, aki nem teljesítette azonnal a parancsát, azt is „piszkos kommunistának” nevezte. Amikor Hegyeshalomnál nem akarták átlépni a (trianoni) országhatárt, megfenyegette őket, hogy az SS-katonákkal viteti el. Eme vádjait egy hét múlva, 13-án Nagy Benkő Lajos rendőr nyomozó hadnagy előtt – mint sértett – azzal egészítette ki, hogy a Vörös Bálint „*kegyetlenül bánt*” velük, „*szidta és ütötte őket*”. (Figyelemre méltó, hogy október végén ugyanezeket a vádakot hozta föl Tompa István ellen is!)

Süli vádjai Vörös Bálint ellen az elkövetkező hetekben újabb és újabb elemekkel „gazdagodtak”. Szeptember 2. és 10. között, (majd még október 3-án) több tanúvallomási jegyzőkönyvet vettek föl a politikai rendészeti osztály részéről, melyben a tanúk nagyjából ugyanazt ismételték – vagy esetleg az alaptémát „cifrálták” tovább. Például Gulyás János – aki csak öt nappal korábban érkezett haza a szovjet hadifogságból „*betegesen és teljesen leromlott állapotban*” –, azt állította, hogy a gyanúsított a Dunántúlon a legembertelenebb bánásmódot tanúsított velük szemben, és megfenyegette őket, hogy ha valaki haza akar szökni, azt kivégezteti.

A fogságból haza tért 19 éves kötszövő tanonc még ugyanezen a napon, tehát szeptember 6-án följelentette a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság politikai rendészeti osztályán Tompa Istvánt is. Koltai Vilmos hadnagy előtt azt vallotta, hogy a levente zászlóalj parancsnoka „*a leventékkel szemben a legszigorúbb fegyelmet tartotta fenn, olyan fegyelmet, amilyen még a katonaságnál sem alkalmaznak*”. Előfordult, hogy ha valaki nem jelent meg időben a sorakozásnál, kiköttette, „*és a konyha udvarában elhelyezett fánál azt azonnal végre is hajtottak*”. Hegyeshalomnál – minden ellenkező tanács ellenére – „kivitte” a zászlóaljat Németországba. Ezek után, önmagának ellentmondva, azt közölte, hogy 1944 áprilisában Bruckban estek fogságba (mely valójában Ausztriában van!), míg a főhadnagy „*a láthatárról eltűnt*”.

Szeptember 13-án Vörös Bálinttal jegyzőkönyvet vettek föl a politikai rendészeti osztályon. A gyanúsított természetesen mindent tagadott.

Ezt követően az ő ügyét – a rendelkezése álló iratokból legalábbis ez tűnik ki – félre tették, és Tompa István került a vásárhelyi politikai rendőrség célkeresztjébe, mert szorgosan nyomozni kezdtek utána. Szeptember 25-én Koltai hadnagy és Nagy István próbaidős nyomozó azt jelentették, hogy az ügyében lefolytatott nyomozás során hét volt leventét, illetve hozzátartozót hallgattak ki, akik mindnyájan terhelő vallomást tettek a főhadnagra. Például Benkő István azt vallotta, hogy „*gőgös embernek*” ismerte meg, „*aki örült, ha a leventéket kínozhatta*”. Azt is elmondta, hogy Kisteleken két leventét kiköttetett, mert „*a moszkvai rádiót*” (nyilván annak magyar adását, a Kossuth Rádiót) hallgatták, és a hallottakat megosztották a többiekkel. Ifj. Kasza János elmondta, hogy Dunaföldváron éheztek, és ezért ételmet loptak, amikor pedig ezt megtudta a főhadnagy, fölpofozta őket. Süle György „csak” annyit tudott mondani róla, hogy folyton a németeket dicsérte és az oroszokat szidta.

Majd egy hónappal később a politikai rendészeti osztály a nyomozás során begyűjtött információk alapján megkezdte a tanúvallomások fölvételeit. Október 21. és november 29. között Benkő István (19 éves földműves), a már említett Süli László, Muladi Sándor (23

éves cipészsegéd), Csengeri Sándor (22 éves egyetemi hallgató) és Kasza János (19 éves géplakatos segéd) vallomását rögzítették jegyzőkönyvekben. Az „érdektelen” (!) tanúk többé-kevésbé ugyanazt vallották, legfeljebb olykor egyik-másik mintha rá akart volna licitálni a társai vádjaira.

Süli egyebek mellett azzal egészítette ki a korábbi vallomását, hogy a gyanúsított Tompa arra biztatta őket, lépjenek be a „Hunyadi” Waffen-SS Gránátos Hadosztályba.³ November 29-én Kincses Imre nyomozó előtt Kasza a korábbi vádakot azzal „cifrázta” tovább, hogy a baksi majornál „több ízben halottuk és hallottam, hogy a [Tompa] parancsnoksága alá beosztott leventék, kik munkájukat vagy más egyéb okból nevezett főhadnagy kifogásolta ténykedéseiket, azokat a konyhán elhelyezett ilyen bográcstartó rudakhoz kikötötte. Többet láttam a leventék közül, akiket fel is pofozott, hogy, hogy milyen okból kifolyólag, azt nem tudom.” A pótlólag – Borza Ferenc alhadnagy előtt – fölvetett vallomásában még egyszer kihangsúlyozta: a gyanúsított „a leventéket igenis kikötötte”, sőt, a „salyát szememmel láttam, hogy történtek kikötések”, és ezek „mind az ő utasításai voltak”.⁴

Ezt követően november 29-én a volt főhadnagyt is kihallgatták. Borza Ferenc rendőr alhadnagy és Kincses Imre nyomozó ismertették vele a nyomozás során megismert „tényállást”, majd pedig az addig elhangzottakon túl azzal is megvádolták, hogy Tompa kijelentette, ha valaki megszökik, azt „fejbe löveti”, Mosonszentjánoson pedig a leventék számára érkezett bőrből nem nekik készített bakancsot, hanem magának egy birgerli csizmát. A gyanúsított mindent tagadott. Egyebek között előadta, hogy amikor az említett faluban állomásoztak, parancsot kapott, miszerint a munkás zászlóaljat vezényelje Bécsbe, vagy ha oda nem tudnának eljutni, Stockerauba, és ott adja át egy újonckiképző alakulatnak, de ennek a teljesítését „elszabotálta”. Lébénynél pedig 50 munkaszolgálatos levente valóban be akart lépni a Hunyadi Waffen-SS Hadosztályba, de kijelentette, hogy az előjáró parancsnokság („Khöler vép. csoport”) engedélye nélkül senki sem hagyhatja el a zászlóaljat, emiatt – mint az utólag megtudta – a nyilas megbízottak följelentették a győri katonai parancsnokságon. Végezetül kijelentette, ő sajnálta, hogy a leventék elkerültek hazulról, és igyekezett mind az élmezésben, mind a ruházkodás terén a lehető legjobbat nyújtani számukra.

Ezután a népügyész által elrendelt pótnyomozás során december 14-én Nagy Benkő Lajos hadnagy előtt ifj. Banga Sándor tett tanúvallomást. Előadta, hogy Mosonszentpéteren kikötették, de nem a vádlott, mert ő akkor már nem volt az egységük parancsnoka (egyébként sem volt az, mert nem század-, hanem zászlóaljparancsnok volt!), hanem egy Bartucz nevű hadnagy⁵ – bár hozzátette, hogy „salyát szememmel láttam, hogy nem csak én hanem több bajtárs is ki volt kötve”, sőt, volt, „akiket gúzsba köttetett”.⁶

Ez elég is volt ahhoz, hogy a politikai rendőrség úgy gondolja, eljött a vádemelés ideje. December 18-án Borai Emil alhadnagy azzal tette át a szegedi népügyészséghez Tompa iratcsomóját, hogy „nevezett alaposan gyanúsítható népellenes cselekedetek elkövetésében”.

Alig két hónappal később, 1947. február 6-án dr. Márai Pál vezető népügyész megküldte a népbíróságnak a 6250/1946. n. ü. sz. vádiratát. Ebben a szabadról lévén terhelt ellen 1.) egy rendbeli, a Nbr. 13. §. 7. pontjába⁷ ütköző háborús, 2.) egy rendbeli, a Nbr. 15. §. 3. pontjába⁸, és 3.) egy rendbeli a Nbr. 17. §. 4. pontjába⁹ ütköző „népellenes bűntett” elkövetése miatt emelt vádat. Indoklásában azt hozta fel, hogy a terhelt 1.) mint levente-parancsnok szovjetellenes, uszító beszédeket tartott; 2.) mint egy levente alakulat parancsnoka, „tehát joghatósággal bírő közalkalmazott”, a legkisebb mulasztást is kikötetéssel torolta meg, valamint a Hunyadi hadosztályba való belépésre buzdított; 3.) A parancsnoksága alá tartozó

leventék előtt a „végső győzelmet” hirdette és megkövetelte tőlük a „Kitartás! Éljen Szálasi!”-köszöntési mód használatát. Két héttel később, február 19-én dr. Serényi György népügyész indítványozta a népbíróságnak, hogy tűzzék ki a Tompa István ellen indított büntügyben a tárgyalás, de azt „*célszerűségi szempontból más hódmezővásárhelyi ügyekkel együtt*” Hódmezővásárhelyen tartsák meg. Az nem világos, hogy miért ragaszkodott ehhez a helyszínhez, ugyanis egy két nappal korábbi átiratában a népbíróság arról tájékoztatta a népügyészséget, hogy a Vásárhelyen külön alakított népbíróság „*már hónapok óta nem tárgyal a pártok meg nem egyezése miatt, és előreláthatólag nem is lesz a pártok között megegyezés*”, ezért a szegedi tárgyalási helyszín lenne a kívánatos. Úgy tűnik azonban, hogy egy héten belül¹⁰ megoldódott a helyi pártok viszálya, mert február 24-én dr. Kozma Ferenc népbíró a következő hónap 26-ára tűzte ki a főtárgyalást, helyszíneként pedig a Kossuth téri református kollégium épületét jelölte meg.

A vádlott föltehetően még február folyamán megkapta a vádiratát, és igyekezett alaposan fölkeszűlni. Nyilván az ő fölkerésére március 11-én Bierbauer István bakonyánai lakos, volt szakaszvezető nyilatkozatot tett, mely szerint Tompát 1945. március 5-én ismerte meg Mosonszentjánoson, amikor az ott állomásozó levente zászlóaljhoz vezényelték. Kijelentette, hogy a főhadnagy „*mindig a leventék érdekeit kereste. Célja az volt, hogy a leventéket Németországba kivinni nem szabad.*” A leventékkel „*jól bánt és tisztikarát is arra kérte, hogy a leventékkel jól bánjanak, mert sajnálta őket, hogy otthonuktól el lettek tépve.*”

Aznap Tompa egy, a népbíróságnak címzett két oldalas beadványában részletesen megcáfolta a vádakát, vagyis megtette a vádiratra vonatkozó észrevételeit. Azt állította, hogy csak január első felében került a vásárhelyi leventékből alakított munkás zászlóalj élére, mint helyettes zászlóaljparancsnok. (Valójában, mint említettük, decemberben vette át a parancsnokságot Vörös Bálinttól, aki ettől kezdve zászlóaljparancsnok-helyettes lett.) A parancsnoksága alá tartozó öt század fegyelmileg és „gazdászati-közigazgatásilag” teljesen önálló volt. (Tehát már csak emiatt sem köthetett ki más századbeli leventéket!) Az alakulata a „Köchler vasútépítő parancsnokság”-nak volt alárendelve. Segédtsíztjével, Vörös Bálinttal sikerrel akadályozták meg, hogy a nyilasok az arra alkalmas leventéket harcoló alakulatokhoz osszák be.¹¹ Végül kérte hét vásárhelyi személy tanúként való beidézését.

A hódmezővásárhelyi nyilvános népbírósági főtárgyalásra március 26-án került sor. A tanácsvezető bíró dr. Kozma Ferenc volt, a népügyész dr. Márai Pál, a népbírák pedig Taraszovits Ödön (PDP), Daka Ferenc (SzDP), Nemes Árpád (NPP), Kocsis József (szaksz.), Lévy Béla (FKgP) és Széll Sándor (MKP). A megidézett tanúk közül többen hiányoztak, köztük ifj. Banga Sándor és Benkő István, valamint Gulyás János (ő időközben a hadifogságban szerzett betegsége miatt elhalálozott) akik korábban a politikai rendőrségen tanúskodtak a vádlott ellen. A tárgyalást azonban nem ezért kellett felfüggeszteni, majd elnapolni, hanem azért, mert a vádlott hirtelen szívrohamot kapott. A kihívott dr. Kander Ottó tiszti orvos kijelentette, hogy a vádlott gyógyíthatatlan szívbajban szenved, emiatt pedig a jelenlegi állapotában ki nem hallgatható. „*Ilyen súlyos roham bármikor előfordulhat*” – jelentette ki, de nem is folytathatta tovább, mert a vádlottnak újabb szívrohamra keletkezett. A roham enyhülésével végül folytatta a diagnózis ismertetését: „*Állapota annyira súlyos, hogy egy esetleges szabadságvesztés büntetés kiszabása életveszedelemnek teszi ki.*” Ezért azt tanácsolta, hogy napolják el a tárgyalást, és legközelebb a lakásán tartsák meg (erre volt lehetőség!), mert az otthoni környezetben talán „*nem fog olyan izgalmat kiváltani, ami ilyen szívrohamot idéz elő. Azonban az is lehetséges, hogy egyáltalán nem lesz kihallgatható, mert ezek a rohamok sűrűn fordulnak elő.*” Ezek után a népügyész indítványozta a főtárgyalás elnapolását, amit a védő sem ellenzett, a népbíróság pedig úgy határozott, hogy

legközelebb a vádlott lakásán tartják meg az újabb tárgyalást. Eközben a másik terhelt, Vörös Bálint vádirata is elkészült, melyet dr. Polónyi Jenő népbíróész április 24-én megküldött a népbírósnak. A 4204/1946. n. ü. számú vádiratában a szabadlábbon védekező Vörös Bálint ellen két rendbeli, a Nbr. 15. §-ának 2. pontjába¹² ütköző „népellenes büntett” miatt emelt vádat, az állítólagos komáromi „rugdosás”, „pofozkodás”, valamint amiatt, mert Hegyeshalomnál az SS-szel fenyegette meg a leventéket, és a tanúk szerint az ország elhagyására kényszerítette őket. Ő is azt indítványozta, hogy „több más ügygel kapcsolatosan” Hódmezővásárhelyre tűzzék ki a tárgyalást. Mielőtt azonban erre sor került volna, befejeződött Tompa István pere.

Május 19-én a vádlott saját lakásán megtartott nyilvános (!) népbíróági főtárgyaláson (a vádat ezúttal dr. Serényi György népbíróész képviselte) több tanú maradt távol (köztük ifj. Banga). A beteg Tompa ártatlannak vallotta magát és – akárcsak a március 11-i beadványában – tételesen megcáfolta a felhozott vádak. A vád tanúi, Süli László és Benkő István – bár a vádlott ezúttal is kihangsúlyozta, hogy szeptemberben őt Szabadkára vezényelték –, továbbra is azt állították, hogy ő indította útnak őket Kistelekre, Vörös Bálint hadnaggal együtt. Emellett Benkő – aki egész vallomása alatt „idegesen és zavartan” viselkedett –, azt bizonygatta, hogy Zircen találkozott vele, mire a vádlott közbeszólt: ott nem találkozhattak. Erre módosította a vallomását: csak hallotta, hogy ott volt! Hamarosan kiderült, hogy valami nem stimmel a vallomása körül, ugyanis a bíróság keresztkérdései nyomán „olyan zavaros válaszokat” adott, hogy „megértése és helyes jegyzőkönyvezése lehetetlen” – olvasható a tárgyalás jegyzőkönyvében.

A tárgyalás későbbi szakaszában az újabb tanúk sorra cáfolták a vádlott ellen felhozott vádak. Egyikük, Muladi Sándor visszavonta a rendőrségi vallomásában tett azon kijelentését, miszerint a vádlott kikötetett leventéket, sőt azt is tagadta, hogy a rendőrségen azt vallotta volna, hogy az oroszok ellen uszított. Erre a hallgatóság soraiban lévő ávos alhadnagy „közbeszólásával zavarta a főtárgyalást”. (Nyilván az történt, hogy Koós István, aki előző év október 22-én aláírta a tanúval a jegyzőkönyvet, fölháborodott, hogyan „merészel” más mondani, mint a politikai rendőrségen – ahol valószínűleg „szájába adták” a „megfelelő” mondatokat...) A tanácsvezető bíró „erélyesen rendre utasította” az ávost – ami nem sűrűn fordulhatott elő abban az időben... Végül a tanú – valószínűleg sokak meglepetésére – kijelentette: a vádlottat „rendes, jó parancsnoknak” ismerte. (Boros Ernő tanú szintén azt vallotta, hogy „a leventék érdekében minden lehetőt megtett. Nem ismertem rossz embernek.”)

A tanúként beidézett Vörös Bálint – többekkel egybehangozóan – azt vallotta, hogy amikor a vádlottat bevonultatták Szabadkára, ő lett a levente körzet parancsnoka, tehát Tompa nem lehetett jelen a leventék útba indításánál. A Sülével és Benkővel való szembesítése eredménytelen volt ennek ellenére – valamiért a két tanú továbbra is kitarzott az eredeti vallomása mellett... Azt is elmondta Vörös, hogy a „Szálasi-köszöntést” Köchler osztályparancsnok rendelte el (egyébként a Szálasi-féle hatalomátvétel után kötelezővé tették a honvédségnél). Királyhidánál pedig három napig bujkáltak a németek elől (a tiszti gyűlésen elhatározták, hogy nem mennek tovább Németországba), mert tudták, hogy az oroszok közel vannak. A védő kérdésére előadta, tud róla, hogy amikor Hegyeshalomnál száz levente megszökött, a vádlott tudatosan nem kerestette őket.

A népbíróész ekkor a tárgyalást elnapolta, és 22-ét jelölte ki a következő tárgyalási napnak. Aznap mind Csengeri Sándor, mind ifj. Berta Károly módosította az elmúlt évi rendőrségi tanúvallomását. (Utóbbi előadta, hogy amikor tőlük, a III. századból 30 levente jelentkezett a Waffen SS-be, a vádlott elfektette a papírjaikat. Amikor pedig elszökött 70–80 levente, azt a vádlott „szinte helyeselte”.)

A népügyész a tárgyalás elnapolását kérte ifj. Banga beidézése miatt, de a népbíró ezt elutasította, és elrendelte a rendőrségen tett tanúvallomásának felolvasását. Végül a népbíró tanácskozássra vonult vissza (a tanácskozási jegyzőkönyv nem maradt fenn, így nem tudni, egyhangú döntés született-e), majd meghozta a végzését: „*megnyugtató bizonyíték hiányában*” fölmentette a vádlottat. Az indoklásban fölhozták, hogy a terhelő vallomást tett tanúk „*a népbíró megítélése szerint ingadozó vallomást tettek, a nyomozati vallomásukat is részben megváltoztatták*”, ráadásul, a többi tanú sorra megcáfolta Benkőt és Sülit.

A népügyész – a törvényi előírásnak megfelelően – föllebbezést jelentett be a felmentő ítélettel szemben, természetesen a védő, dr. Verebes Tibor vásárhelyi ügyvéd¹³ és védence az ítéletet tudomásul vette. Július 10-én a népbíró megküldte az iratscomót a NOT-nak, ám 18-án dr. Cseh Jenő népfőügyész-helyettes visszavonta a föllebbezést, ezért augusztus 19-én jogerőssé vált az elsőfokú ítélet. Tompa István szeptember 17-én vette kézhez az ítéletet.

Visszatérve Vörös Bálintra, május 24-én dr. Félegyházi Pál tanácsvezető bíró június 25-ére tűzte ki a főtárgyalás napját Hódmezővásárhelyre.

A vádlott június 4-én kapta meg a vádiratot, és két hét múlva a népbíróságnak címezve egy terjedelmes, három oldalas beadványában fejtette ki a vádakkal szembeni ellenvetéseit. Egyebek mellett előadta, hogy ő a zászlóalj-parancsnokságon volt beosztva, mint segédtsz. Ő is hangsúlyozta, hogy az öt század fegyelmileg és az élelmezés tekintetében teljesen önálló volt, a zászlóalj parancsnokság legfeljebb a századok ruhával történő ellátásával foglalkozott. A munkát a 106. vasútépítő zászlóalj – Komáromban a 101. vasútfelepítményi század – osztotta ki, az dolgoztatta a leventéket, és ellenőrizte a munkát is, tehát a vádiratban szereplő vádak alaptalanok. Hegyeshalmon azt a parancsot kapták, hogy vonuljanak Stockerauba újoncképzés céljából, de ennek a teljesítését megtagadták, és addig vonulgattak ide-oda, hogy végül egy Lajta-menti erdőben várták be az oroszokat. Azt sem akadályozták meg, hogy egyesek elszökjenek. Kérte 17 tanú beidézését is.

A június 25-i vásárhelyi nyilvános népbírói főtárgyaláson a tanácsvezető bíró dr. Félegyházi Pál törvényszéki tanácselnök volt, a népügyész pedig dr. Bozsó Béla. A népbírók egy kivételével – az MKP Széll Sándor helyett Galotti Ferencet delegálta – ugyanazok voltak, mint Tompa István perében. A megidézett tanúk közül – a szabályszerű idézés ellenére – néhányan ezúttal sem jelentek meg, köztük Süli László, és ifj. Banga Sándor.

A főtárgyaláson alapjában véve két kérdést kellett tisztázni: 1.) a vádlott bántalmazott-e Komáromban néhány leventét; 2.) támogatta-e a leventék kivitelét az országból, avagy igyekezett megakadályozni azt. Vörös Bálint megismételte mindazt, amit a június 28-i beadványában kifejtett. Határozottan tagadta, hogy bántalmazott volna Komáromban bárkit is, emellett azt vallotta, hogy több leventének tanácsolta, hogy szökjön meg, sőt, egy leventének nőülési szabadságot adott, és megüzente, hogy vissza se menjen hozzájuk. (Ezt az illető a tárgyalás során megerősítette.) Hegyeshalomnál egy éjszaka a III. század parancsnoka átjött a zászlóalj parancsnokságra, hogy szökik a százada, mire Tompával azt mondták Bardóczy főhadnagynak, hogy ne is törődjön ezzel. (A zászlóalj kb. 1200 főnyi legénységéből mintegy 400 szökött meg Hegyeshalomig.) A szökevények névsorát föl kellett volna terjesztetni belügyminisztériumba, de a listákat inkább elégettette. Ő a legénységgel egyébként nem foglalkozott, csak élelem és ruházat után futkosott, meg irodai teendőket látott el.

Benyhe Imre (52 éves kisbirtokos, volt keretlegény) tanú továbbra is fönntartotta, hogy a vádlott Komáromban egyszer megpofozott négy leventét, akik „lazsáltak”. (Ezt a vádlott határozottan tagadta, a szembesítés eredménytelen volt.) Azt azonban elismerte, hogy Hegyeshalomnál

hagyták, hogy bárki megszökhessen (ő is így tett.) A rendőrségen fölvevett vallomását pedig részben módosította, ugyanis tagadta, hogy azt vallotta volna, miszerint Hegyeshalomnál fenyegetőzött a vádlott... A komáromi „affért” Zsarkó István tanú olyképpen adta elő, hogy amikor a testvérével, Imrével, Vörös Mihállyal, Benyhével és Ács Lajossal Komáromnál egy vagon kipakolása után lepihentek (miközben a többiek egy másik vagonnál dolgoztak), a hadnagy őt és testvérét felháborodottan ülepen billentette, Ácsnak meg Vörösnek pedig lekevert egy pofont de – tette hozzá – az is inkább csak afféle „legyintés” volt. Ő is tagadta, hogy a rendőrségen azt mondta volna, hogy a szökni szándékozókot kivégzik, bár a jegyzőkönyvet aláírta.

Hegedűs Imre tanú azt vallotta, hogy a komáromi ügyről csak Zsarkó Imrétől értesült, és senkitől sem hallotta, hogy az SS-szel fenyegetőzött volna a vádlott. Mivel pedig a vezető bíró felhívta a figyelmét arra, hogy a rendőrségen nem ezt vallotta, előadta, hogy amikor a fogságból nagy betegen hazajött, és a kórházban feküdt, akarata ellenére vallatta ki a kórházban a nyomozó, neki csak igennel és nemmel kellett felelnie! A védő, dr. Deák Ferenc ügyvéd kérdésére elmondta, hogy a határátlépésre a parancsot a Köhler-csoporttól kapták, ezt ő is látta, mint irodai küldönc. Ekkor a védő kérésére a népbíróság engedélyezte még újabb két tanú meghallgatását, akik megerősítették a vádlott azon vallomását, miszerint hagyta, hogy a levették elszökjenek, sőt a dezertőrök listáját nem továbbította az illetékes hatóságoknak, hanem elégettette.

Ekkor – mivel Süli László csak június 26-án tudott megjelenni tanúskodni – a vezető bíró javasolta, hogy napolják el a tárgyalást, amit a népbíróság és a védő is elfogadott. 26-án reggel Süli – akiről már a Tompa István elleni perben is kiderült, hogy vallomásának semmi köze a valósághoz – bár korábban senki nem említette a nevét, azt állította, hogy Komáromban ő is jelen volt az ominózus esetenél, a vádlott „lekommunizálta” őket és fenékre rúgta. A tanácsvezető bíró rákérdezésére továbbra is kitartott a története mellett, sőt, azt is állította, hogy Hegyeshalomnál a szökni akarókat a vádlott az SS-szel fenyegette meg, de akik ezt rajta kívül esetleg hallhatták, még mindnyájan orosz fogságban vannak – tette hozzá magyarázatul. (Valószínűleg érezte, hogy nem igazán hihető amit állít, hiszen rajta kívül mindenki mást vallott a fentiekkel kapcsolatban...) A vádlottal való szembesítése eredménytelennek bizonyult, mindegyikük kitartott a maga álláspontja mellett.

Ezt követően a népbíróság elvetette a népbíróság indítványát, hogy olvassák fel az elhunyt Gulyás és a Vásárhelyről időközben elköltözött ifj. Banga rendőrségi vallomását, mert „a kihallgatott tanúk a rendőrségi vallomásukat részben megváltoztatták, és így nem valószínű”, hogy az övéket „teljes egészében valónak el lehetne fogadni”. A védő bizonyítási kiegészítési indítványát is elvetették, emiatt ő és a népbíróság a végzés „ellenzett részét” semmisségi okként jelölte meg. A népbíróság a vádat fenntartotta, a védő és védenca felmentést kért. (A tanácskozási jegyzőkönyv ebben az esetben sem maradt fenn, így nem tudni, egyhangú döntés született-e.)

A felmentő ítélet három oldalas indoklásában egyebek mellett arra hivatkozott a népbíróság, hogy a tanúk döntő része rendőrségi vallomását „*ügyszólván teljes egészében visszavonta*”, és módosította. „*Mind ezek alapján a népbíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a tanúknak a nyomozás során tett vallomásai az ügy elbírálásánál figyelembe nem vehetőek*”, csak a fő tárgyalási vallomások, amelyek nem bizonyítják a vádlott bűnösségét. Süli vallomását sem lehetett figyelembe venni, mert részben módosította azt, részben a többi tanú homlokegyenest mást mondott.

A népbíróság a felmentés miatt fellebbezést jelentett be, a védő pedig közölte, hogy ha a népbíróság azt nem vonja vissza, a NOT-tól szóbeli tárgyalást kér. Erre nem került sor, ugyanis 1948. február 13-án dr. Szűcs János népbíróság visszavonta a fellebbezést, így az elsőfokú ítélet május 5-én jogerőssé vált.

Tompa István és Vörös Bálint tehát fölmentéssel megúszta a népbírószágon ellene indított pert. De miért is „kellett” őket népbírószágra elé állítani, egyáltalán, rendőrségi eljárást indítani ellenük? Sajnos, az ellenük tanúskodó volt leventék (Gulyás János, ifj. Banga Sándor, Süli László, Benkő István) egyéni motivációját csak sejteni lehet, ugyanis senki sem él már közülük. A népbírószági iratokból úgy tűnik számunkra, hogy a 18-20 éves legények a két levente-parancsnokot okolták azért, hogy el kellett hagyniuk a szülői otthont, és annyi megpróbáltatáson, szenvedésen kellett átesniük. Emiatt az elkeseredésük, gyűlöletük erre a két emberre összpontosult: ők voltak azok, akik a majd’ fél éves munkaszolgálat alatt „kegyetlenül bántak velük”, „szidalmazták”, „ütötték-verték” őket, sőt, már-már apokaliptikus „történeteket” adtak elő (lásd a „bográcstartó rudakhoz” való „kiköttetést”). Süle László tudatos hazudozása különösen szembetűnő, és elég nehezen menthető azon igyekezete, hogy a két vádlottat minél jobban igyekezett „eláztatni”, illetve megvádolni.

Nem számított, hogy valójában nem is voltak jelen akkor, amikor elvonultak Hódmezővásárhelyről, és az első hónapokban sem ők vezették a zászlóaljbat. Pitzer Lajos korabeli naplójegyzeteiből, valamint az 1989–1990-es visszaemlékezésekből az is egyértelműen kiderül, hogy amikor Tompa főhadnagy átvette a parancsnokságot, megjavult az élelmezés és igyekezett a leventéket megfelelő ruházathoz juttatni. Ugyanezekből a forrásokból az is kiviláglik, hogy valóban törődött a rá bízott leventékkal és – Vörös Bálinttal egyetértésben – semmiképp sem akarta őket kivinni az országból (nem is tette, a történelmi határon megállt). Az pedig természetesen nem rajta múlt, hogy a szovjetek a fegyvertelen, munkaszolgálatos leventéket hadifogságba ejtették.

Ami a nyomozó hatóságot (a kommunistákkal és a munkaszolgálatból visszatért zsidókkal „feltöltött” politikai rendőrséget), valamint a népbírószágot illeti, a korszak logikáját figyelembe véve érthető, hogy igyekeztek az általuk gyűlölt „horthysta katonatisztek” börtönbe juttatni. A politikai rendőrség és a népbírószágot számára nem az igazság kiderítése volt a cél, hanem – ahogy dr. Ries István fogalmazott – a megtorlás. Ugyanez elmondható a népbírószági ítéletek egy részének esetében is. (Ezek után természetesen tekinthető, hogy „a népbírószágot vizsgáló vizsgálók megrendítették a társadalom széles rétegeinek hitét az igazságszolgáltatásban...”¹⁴)

A két, ártatlanul meghurcolt személy esete egyáltalán nem volt egyedi, főleg nem kivételes. Inkább tipikusnak mondhatnánk. Az itt bemutatott két per (és a sok-sok, ehhez hasonló) csak alátámasztja azok véleményét, akik a népbírószágot intézményét a 2. világháború utáni „jogszolgáltatás” egyik legsötétebb fejezete között tartják számon. Pedig a „java” még csak ez után következett.

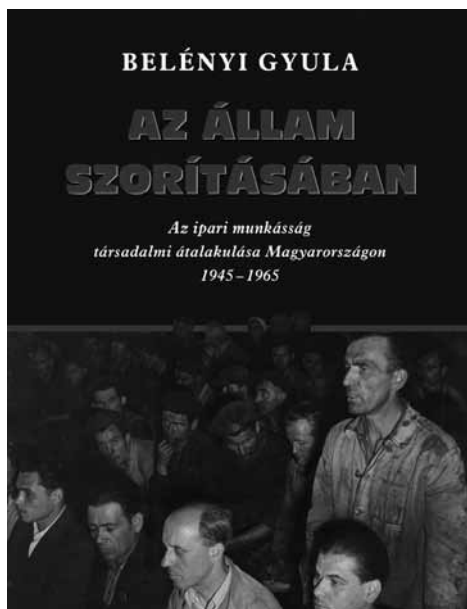
Mindazonáltal azt sohasem szabad elfelejteni, hogy – Vörösmarty Mihállyal szólván – a „sárkányfog-vetemény” 1945-ben ültetett el, a népbírószágot rendszer létrehozásával...

JEGYZETEK

¹ „Tompa Istvánról is kell egy pár szót szóljak. Fogságból való visszaérkezése után igen meghurcolták, igaztalanul.” HERCZEG MIHÁLY (közreadja): *A vásárhelyi leventék háborús kálváriája*. Szeged, 1990, Csongrád Megyei Levéltár. 41. (A továbbiakban: Levente-kötet.) A nyilatkozó

Bakó Károly nem részletezte, hogy mi történt volt parancsnokával, pedig tudnia kellett, ugyanis perében ő volt az egyik tanú. Talán 1990-ben még nem érezte úgy, hogy eljött az az idő, amikor erről a „kényes” kérdéstről is bátran lehet beszélni...

- 2 CsML, XXV. 8. fond, 47. doboz, Nb. 54/1947. és 52. doboz, Nb. 205/1947. A továbbiakban – anélkül, hogy külön megjelölnénk a forrást – ebből a két iratsomóból idézünk, minden esetben betűhíven. Meg kell még jegyeznünk, hogy Vörös iratsomója rendezetlen, nincs oldalszámozása, csak a Tompáét számozták meg és fűzték egybe.
- 3 A Levente-kötetben többen is megemlítik, hogy „csábították” őket a „páncélos hadosztályba”.
- 4 A kiemelt részeket valószínűleg a népügysz húzta alá.
- 5 Bardóczy János főhadnagyról, a III. század parancsnokáról van szó.
- 6 A kiemelt részeket valószínűleg a népügysz húzta alá.
- 7 Ilyen pont nincs a népbírói törvényben, talán a 4. pontról van szó. Lásd: 1945. évi VII. törvény a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8214>
- 8 Ez kimondja: „Népellenes büntettségben bűnös: az a joghatósággal bíró közalkalmazott, aki következetesen népellenes, fasisztabarát hivatali működést fejtett ki.”
- 9 „Népellenes vétségben bűnös az, aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciellenes hírverés szolgálatába szegődött.”
- 10 Hogy mikor jelölt ismét az FKGP népbírót, az az eddig megismert iratokból nem derül ki. (Schuch József cipészsegéd elleni pert még Szegeden tartották meg március 1-én.) A helyi lapokban sem találtunk erre történő utalást.
- 11 Voltak mások is, akik ezt megtették: Bernáth Antal főhadnagy Órihódoson megakadályozta, hogy egy levante századot a frontra vigyenek a nyilasok. <http://www.hatarvadasz.hu/eletrajzok/nevoldalak/index2.html>
- 12 Eszerint „népellenes büntettségben bűnös: aki az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette.” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8214>
- 13 Ő 1945-ben még az MKP tagja volt, sőt, ő szervezte meg a városban a rendőrség politikai osztályát, melynek éléről 1945 júniusában távozott. Ezt követően politikailag éles fordulatot hajtott végre: 1947-ben már a PDP tagja, sőt képviselőjelöltje lett.
- 14 SCHMIDT MÁRIA: *Diktatúrák ördögsekerén*. Budapest, 1998, Magvető Kiadó.

MEGRENDELHETŐ:
TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
/KOTETEK/

Lika-Krbava vármegye története

A megye elhelyezkedése, domborzat, vízrajza, és éghajlata

A mai Horvátország területén található terület, mely az első világháborút megelőzően Horvát-Szlávonország megyéje volt. Észak felől Modrus-Fiume vármegye, kelet felől Bosznia, dél felől Dalmácia, és nyugat felől az Adriai-tenger határolta. A megye többnyire hegyvidéki felépítésű, az egész egy nagy felföld, melyet egyközü hegysorok szelnek át, melyek közül az 1753 méteres magasságú, tengerpartot szegélyező Velebit a legmagasabb. Ez és a keleti részekben lévő hegyláncok (Kis-Kapela, és a Pljesivica) közötti belső hegyláncok több elkülönített lapályra (Gackopolje, Korbávia fennsík, Likai felföld) osztja a megyét. A lapályokat folyók öntözik, melyek közül jelentős a Lika, a Gacka, az Obcénica, a Ricice, és a Krbava. Ezen kívül a megye keleti részén fontos folyó az Una, és a megye északi részén található, vízesést képező tavakból ered a Korana folyó. Éghajlata szempontjából nagyon meghatározó a tenger közelsége. A tengerpartnál az éghajlata melegebb, mint a fennsíkon. A megye Lika és Krbava megyék 1883-as egyesüléséből jött létre.

A megye története

A megye három megyéből jött létre: Lika, Krbava, és Gadska. Lika megye már a X. században is horvát megye, ún. zsupa volt, és a Lika folyó déli forrásvidékénél, Gospictól délkeletre helyezkedett el. 1071-től egyházi-

lag a nónai püspökséghez tartozott, majd az arbei, segniai, és a korbavai püspökséghez, és végül az egyesített zengg-modrusi püspökséghez. A XIII–XIV. században a Gusic-

Kurjakovic család tagjai voltak a megye örökös ispánjai, valamint Krbava, és Buzsana megye grófjai is. A XV. században került a megye Zsigmond király birtokába, aki nem sokkal később elzalogosította 42 ezer aranyért Frangepán Miklós horvát bánnak. A megye főbb várai a Gusic családból származó Karlovicok kezében maradtak,

és a családja viselte a likai, a korbavai és a buzsani grófi címet is. Lika megye utolsó ispánja Torquatos János horvát bán volt, aki a mohácsi csatát követően I. Ferdinánd híve lett. A törökök 1528-ban Krbava és Udbina megyével együtt 1528-ban Likát elfoglalták, és közel 160 évig megszállásuk alatt volt. Bíborbanszületett Konstantin a X. század közepén több tucat zsupát említ, melyek közül Likát, egy várszervezettel bíró comitatusnak, provinciának nevezi. Lika a XIII. században igazgatási egységként is előfordult, noha ekkor már magyar uralom alatt.

Krbava (Korbávia) megye a hasonló nevű folyóról kapta nevét, és már akkor horvát zsupa (megye) volt, amikor a magyar csapatok meghódították. A megye jellegét fenntartották a magyarok, és a megye grófjai jelentős szerepet játszottak a királyok tanácskozásában is. A XIII–XIV. században a Karlovics család birtokolta megyét. A püspökségét 1185 körül alapította Péter spalatói érsek, aki tagja lett a magyar ki-

rályi tanácsnak is. a püsköpökség székhelyét 1460-ban Modrusba helyezte át II. Pius pápa. Krbavát 1433-ban, és 1492-ben egy bandérium kiállítására kötelezte a magyar országgyűlés. A megyét 1528-ban foglalták el a törökök, majd a török kiűzése után a megyeként igazgatták, és 1712-ben a katonai határőrvidékbe kebeleztek be. Ez az állapot 1883-ig maradt fenn.

Gadska, vagy más néven Gacska megye a mai Otocac környékén volt. 1185-ben a zenggi püsköpökséghez tartozott, majd 1219-ban II. András királyunk adományozta a templomos rendnek, és még az ő idejében élő Pontius nagymester magát már Gadska urának írta. A megyét 1260-ban Dubica megyére cserélte el a templomosokkal IV. Béla király, aki Gadska megyét Zengg városával együtt Frigyes és Bertalan vegiliai grófoknak adományozta – akik a Frangepánok ősei voltak – a tatárjárás során mutatott hűségükért. A grófság a Frangepánok kezében maradt a XV. századig, majd a zenggivel történt összeolvadást követően a Frangepánok kezében maradt, a család kihalásáig. A megye egy 1528-ban készült térképen látható utoljára. Nevét a Velebit-hegység egyik nevezetes bűvópatakjáról kapta. A Gacka folyó Lesce községtől Dél-keletre a hegyek aljában ered, majd Észak-nyugat felé tart, és a Gacho polje nevű lapályt öntözi, majd Otocacnál két ágra bomlik. A két ág közül az egyik északnyugat felé halad, mely Srbosha-kompolje községénél eltűnik. A másik ág nyugat felé halad, és Svica és Gorice közt tóvá szélesedik ki, majd eltűnik a Konicsiszta-hegy alatt.

A terület 1689-ban szabadult fel a török uralom alól, és a bécsi udvar Likát és Krbavát Zinzendorf grófnak adta el, aki 1693-ban, mint e két megye, Lika és Krbava, örökös grófja esküt tett a horvát rendek előtt. A két megyét azonban Zinzendorf 1695-1700 között visszaadta a bécsi udvarnak, majd a határőrvidéki intézmény megszervezését követően felállította a likai határőrezredet.

A napóleoni háborúk idején, 1809-ben Lettardi képviselte itt a francia császárságot, majd a határőrvidék felosztását követően a likai határőrezredből, a likai, a krbavai és a gadskai megyékből megalakult Lika-Krbava vármegye.

A megye főbb adatai, népessége, gazdasága

A megye ásványkincsekben megmutató szegénysége mellett figyelemreméltóan gazdag és változatos növényvilágot tudhat magáénak. A megye területének mintegy 16 százaléka szántóföld, kert, és rét, de többnyire legelőkben és erdőkben volt gazdag. A földművelés a zord körülmények (hegyi talaj, időjárás) miatt nagyon háttérbe szorult. Kisebb mértékben termeltek búzát, rozsot, és gabonát, viszont az árpa, a zab és a kukorica jobban termelt, emellett a köles, a burgonya, a tatárka, a hüvelyes vetemények is. A természeti körülményekből következik, hogy bortermeletést sem lehetett jelentősnek mondani, a gyümölcsök közül inkább a szilva a fő termény. Haszonállatok közül a juhtenyésztés virágzott.

A megye lakosainak száma az 1891-es népszámláláskor 191 ezer fő volt, melyből 93 ezer fő horvát, 98 ezer fő szerb, 100 fő német, és 15 magyar lakos volt. A hitfelekezetek közül a római és a görög katolikus egyház úlsúlya a jellemző. A római katolikusok száma 93 ezer fő, a görög katolikusoké 98 ezer fő volt. A teljes lakosságból majdnem 83 ezer fő foglalkozott őstermeléssel. A megye lakosságának többsége juhtenyésztéssel, erdőműveléssel, halászattal, és hajózással foglalkozott, viszont a kereskedelem és a közlekedés teljesen pangott, ugyanis a megyében vasúti közlekedés teljesen hiányzott, ezért tengeri hajózásra, és szállításra volt szorítkozva a közlekedés. Legfontosabb kikötői Sv. Juraj, Zengg, Karlopage, és Stinica voltak, a belső kereskedelemben Otocac, és Gospic járt az élen. A hitelintézetek száma összesen 4 volt,

és Zenggben kereskedelmi és iparkamara is székelt. A megye férfi lakosságának közel 80%-a, a nők közel 95%-a teljesen írástudatlan volt, és a tanköteles gyermekeknek csak közel 30,5%-a járt iskolába. Összesen száz iskola volt, egy hittani iskola, két gimnázium, két ipari és kereskedelmi iskola, egy zeneiskola, két polgári iskola, 93 népiskola és egy börtöniskola volt megye a mintegy 923 községében. Kisdedóvó intézmény nem működött ekkor a megyében. Egyházi tekintetben a megye az alábbi képet mutatta 1890-ben: a felekezetek közül a római katolikusok 61 egyházközösségbe tömörültek, mely székhelye a zenggi püspöki egyházmegyéhez tartozott, a görög katolikusok 42 görögkeleti közösség a károlyvárosi egyházmegyéhez tartozott.

A megye lakosságának száma 1910-ben már 204710 fő volt, melyből 100436 főnyi horvát, 104036 főnyi szerb, 68 főnyi német, és 22 főnyi magyar lakos volt. A felekezetek lélekszáma is megváltozott: a római katolikusok száma 100620 fő, és a görög katolikusoké 104041 fő volt. A felekezetek közül a római katolikusok továbbra is 61 egyházközösségbe tömörültek, mely székhelye a zenggi püspöki egyházmegyéhez tartozott, a görög katolikusok 42 görögkeleti közössége továbbra is a károlyvárosi egyházmegyéhez tartozott. 1910-re a megyében 262 kilométer állami út volt, és 392 kilométer törvényhatósági út volt. Az oktatási intézmények száma is emelkedett, ugyanis 1910-re a megye 1040 településén 135 iskola működött, melyből 1 hittani intézet, 2 középiskola, 2 ipari és kereskedelmi iskola, 4 polgári iskola, 122 népiskola, 2 iparos iskola, és 1 börtöniskola volt. A kisdedóvó intézmény még ekkor is hiányzott a megyéből.

Közigazgatás

1891-ben a vármegye összesen 7 járásra oszlott, melyekben 2 nagyközség, 919 kis-község, és 649 pusztá és telep, továbbá 2

rendezett tanácsú várost találhattunk. A hét járás az alábbi volt: Gospici járás, Gracaci járás, Korenicai járás, Otocaci járás, Perusici járás, Udbinai járás, Zenggi járás. A törvénykezési lehetőségek terén a megye, a gospici törvényszék területéhez tartozott. A megye járásbíróságai: Gospic, Gracac, Korenica, Otocac, Ubdina és Zengg városában voltak. Mindegyiknek volt telekkönyve, kivéve az első településnek. A közjegyzőségek ekkor Gospicon, és Zenggben voltak. Hadügyi tekintetben a megye a zágrábi hadtestparancsnoksághoz tartozott, és a kiegészítő parancsnokság pedig Otocacon volt. Zengg városa a haditengerészet számára képzett ki újoncokat. A Pénzügyi Igazgatóság, és adóhivatal Gospicon üzemelt, valamint Otocacon és Zengg-en. A megye államépítészeti hivatala Gospicon, közúti kerületi felügyelője Pécsen, és a távíróigazgatósága Zágrábban, a pénzügyőrség pedig Gospic, Zengg, Dolnji, Lapac településeken működött. Gospicban székelt az Államépítészeti Hivatal, viszont a Posta- és Távíróigazgatóság Zágrábban. A megyében az egészségügyi ellátást 3 gyógyszer-tár töltötte be.

1910-re a közigazgatási viszonyok változását mutatja, hogy a megyében ekkor már összesen 9 járás, 1 város és 21 politikai község volt. A 9 járás az alábbi volt: Brinja, Dolnja, Gospic, Gracae, Korenica, Otocac, Perusic, Ubdina, és Zengg.

A törvénykezési lehetőségek terén a megye, a gospici törvényszék területéhez tartozott. A megye járásbíróságainak száma is emelkedett 1910-re: Brinjic, Dolnji, Lapae, Perusic, Gospic, Gracac, Korenica, Otocac, Ubdina és Zengg városában voltak. Mindegyiknek volt telekkönyve, kivéve az első négy településnek. A közjegyzőségek 1910-től Gospicon, Otocacon, és Zengg településeken működtek. Hadügyi tekintetben a megye a zágrábi hadtestparancsnoksághoz tartozott, és a kiegészítő parancsnokság pedig Otocacon volt. Zengg városa a hadi-

tengerészeti számára képzett ki újoncokat. A Pénzügyi Igazgatóság az alábbi településeken székel: Otocac, Zengg, és Gospic (egyben az adóhivatal székhelye is volt.). A pénzügyőrség viszont Gospic, Zengg, Dolnji, Lapac településeken működött. Gospicban székel az Államépítészeti Hivatal, viszont a Posta- és Táviróigazgatóság Zágrábban. Az egészségügyi viszonyok lassú fejlődést jelzi, hogy a megyében összesen ekkor 14 orvos, és 37 bába látta el egészségügyi szolgálatát, valamint összesen 11 gyógyszertár, és 3 kórház üzemelt.

KOMÁROMI CSABA

FELHASZNÁLT IRODALOM

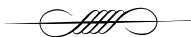
- BENCsik GÁBOR: *Vármegyék könyve*. II. rész; Milleniumi körkép Magyarországról. Magyar Mercurius, Budapest
- KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó.
- Pallas Nagy Lexikona*. Elektronikus dokumentum. Arcanum DVD-könyvtár I.
- Révai Nagy Lexikona*. VIII. kötet. Az 1913-as kiadás változatlan kiadása. Szekszárd, 1991, Babits Kiadó.
- Révai Nagy Lexikona*. XII. kötet. Az 1915-ös kiadás változatlan kiadása. Szekszárd, 1993, Babits Kiadó.

LIKA-KRBAVA VÁRMEGYE TÉRKÉPE A KOGUTOWICZ-FÉLE KÖZIGAZGATÁSI ATLASZBAN

SŐREGI ZOLTÁN

Adalékok a Budapest ostromában harcoló csendőralakulatok történetéhez

1944. szeptember 23-án Battonyánál a szovjet csapatok átlépték a trianoni magyar határt és a hátráló német-magyar csapatok nyomában egyre nagyobb tért nyertek az Alföldön. A német felső vezetés elhatározása folytán a tengelyhatalmak csapatai a magyar fővárost a Vörös Hadsereg közeledtével nem ürítették ki, így Budapest frontvárossá vált. A magyar kormányzat ellenezte a helyiségharcot, csupán a várost védő Attila-vonal¹ tartását vélték célszerűnek.

Budapest menetből történő elfoglalását a szovjetek nem tudták megvalósítani. Bár november elején elérték Pest déli peremét, támadásuk kifulladás, és súlyos veszteségeik miatt november 5-én előrenyomulásuk megállt. A front ezen a szakaszon megmerevedett.

Az első roham meghíúsulása után a szovjet csapatok megkezdték a magyar főváros átkarolását nyugati irányból. November 21-én átkeltek a Csepel-szigetre, majd december 4-én súlyos veszteségek árán Ercsinél a Duna nyugati partján foglaltak hídfőállást. Időközben délnyugati irányból a 3. Ukrán Front csapatai is beérkeztek, így lehetségessé vált Budapest teljes bekerítése. A gyűrű 1944. december 26-án zárult be, a fővárosban állomásozó katonai alakulatok és nagy létszámú polgári lakosság körül. Budapest védelmét a magyar I. hadtest parancsnoksága (hadtestparancsnok v. Hindy Iván altábornagy) illetve a német IX. SS hegyihadtest (hadtestparancsnok Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer) látta el. E két magasabbegység alárendeltségébe számos töredékalakulat, eseti harccsoport lett besorozva.² Ezek a rögtönzött alakulatok változó harcértékkel bírtak, de általában jellemző volt rájuk az, hogy csak korlátozottan felel-

tek meg az első vonalban történő bevetésre. Felszerelésük és kiképzésük nem tette alkalmassá őket arra, hogy a szovjet csapatokkal szemben huzamosabb ideig helytálljanak. Páncéltörő lövegekkel és nehézfegyverekkel hiányosan voltak ellátva, legénységük többnyire nagyon fiatal vagy idősebb emberekből állt. Általában a harci kedv hiánya jellemezte őket, hiszen az események végkifejlete látható volt.

Ilyen rögtönzött alakulatok voltak a csendőrzászlóalj is, amelyeket a hadi helyzet romlásával általában a kiürített területek csendőrseinek legénységéből szerveztek és a harcoló alakulatok közé ékelve vetettek harcba. Az első vonalbeli bevetéshez a csendőralakulatok nem voltak megfelelően ellátva, gyakran az olyan alapvető felszerelési cikkek is hiányoztak, mint például az evőkészlet vagy a rohamsisak. Kivételként említhetjük a galántai csendőrzászlóaljat, amelyet 1943-ban állítottak fel sorozott legénységből a tervek szerint karhatalmi feladatok ellátására.³ A zászlóalj első parancsnoka vitéz Czizány József csendőr ezds. volt, akit Ládai István csendőr ezredes követett. 1944. 08. 18-ától vitéz nemes kibédi Péterfy Jenő csendőr alvezredes került az alakulat élére. Őt Barabás

József csendőr alezredes követte, akit betegsége miatt Szily István csendőr őrnagy helyettesített. (Barabás ezredesként a pótzászlóaljjal került fogságba Ausztriában.)⁴ Szily az alakulat vezetésére csak korlátozottan volt képes, különféle okok miatt, a tényleges vezetési feladatokat azonban Pálffy László csendőr százados egybehangzó visszaemlékezések szerint kitűnően végezte, mint nagy tapasztalatokkal rendelkező, jól képzett tiszt.

A galántai zászlóalj kivül további négy csendőrzászlóalj került be az ostromlott fővárosba. Ezek voltak: a székelyudvarhelyi (zászlóaljparancsnok vitéz Kiss László csendőr alezredes), a besztercei (zászlóaljparancsnok vitéz Pásztóhi Ernő csendőr alezredes), a zilahi (zászlóaljparancsnok Andrási Gyula csendőr őrnagy), valamint a pécsi (zászlóaljparancsnok vitéz Gaál Lajos csendőr alezredes). Az öt csendőrzászlóalj, valamint a bekerítésben tartózkodó egyéb csendőr alakulatok összesen mintegy 160 tisztet és 3000 fő legénységet számláltak,⁵ az összevont csendőrerők parancsnokságát a fővárosban Szilády Gyula csendőr ezredes látta el.⁶

Vörös János vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke 1944. október 9-én elrendelte, hogy Hindy Iván, mint az I. hadtest parancsnoka, szervezze meg a főváros védelmét. Ehhez a honvéd alakulatok mellett rendelkezésére bocsátotta a Budapesten, illetve környékén állomásozó csendőr és rendőr alakulatokat is.⁷

A csendőr csapatok harcértéke

Általánosságban elmondható, hogy a Magyar Királyi Csendőrség csapatainak a frontvonalban történő bevetését többnyire a kényszer szülte. A legtöbb csendőr alakulat sem kiképzésénél, sem felszerelésénél fogva nem volt alkalmas az első vonalban való alkalmazásra. A csendőralakulatok többnyire csak 95/31 M. Mannlicher karabélyokkal volt felszerelve, nehézfegyverzettel szinte

egyáltalán nem voltak ellátva. A legegyszerűbb feltételekkel sem rendelkeztek, amelyek lehetővé tették volna, hogy az arcvonalban teljesítsenek szolgálatot. Így az alakulatok többsége nem volt felszerelve evőkészlettel, rohamsisakkal, gyalogsági ásóval. A szolgálatot hosszú csendőrköpenyben és csizmában látták el, ami a lövészárkokban való mozgást nagymértékben megnehezítette.

A csendőrök békeidőben a sorkatonai, valamint a próbaszolgálatuk időtartama alatt ugyan részesültek gyalogsági kiképzésben, de a szolgálattal töltött évek során az itt tanultak elhalványultak, feledésbe mentek. Így megállapíthatjuk, hogy az alapvetően közbiztonsági és karhatalmi feladatokat ellátó csendőrök csak harcfejelem-biztosításra, vonalzárásra, valamint a frontvonal mögötti területek rendjének biztosítására lettek volna alkalmasak. Ennek ellenére gyakran vetették be őket az első vonalban, ha ezt a harcászati helyzet szükségessé tette.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a tárgyalt csendőralakulatok – a galántai zászlóalj kivételével – ad hoc jelleggel kerültek megszervezésre, a kiürített területek csendőr-őrseinek állományából. Így szervezetük, bevetetőségük, létszámuk esetenként változott, egységességről nem beszélhetünk.

Az ostrom során alkalmazásra került csendőregységek közül a galántai csendőrzászlóalj rendelkezett a legszámottevőbb harcértékkel. Hat századából három puska, egy-egy kerékpáros, nehézfegyver- és könnyű harcokocsiszázad volt, kiegészítve egy híradó- és egy árkász-szakasszal. Páncélszázaduk 12 darab 35 M. Ansaldo kisharcokocsival, illetve egy szakasz Csaba típusú páncélgépkocsival volt felszerelve, a nehézfegyver-századot aknavetőkkal, géppuskákkal és páncéltörő ágyúkkal látták el.⁸ Az Ansaldo már a háború elején sem bizonyult hadi alkalmazásra megfelelőnek, a siker legcsekélyebb reménye nélkül kellett szembeszállniuk a szovjet harcokocsikkal. A

zászlóalj gyalogszázadai rajonként egy 31. M. golyósóróval voltak ellátva. Legénységük első évüket leszolgált sorozott honvédek-ből állt, akiknek hagyományos csendőrségi, közrendvédelmi feladatokat nem kellett ellátniuk. Egyenruhájukon acélzöld-buzérvörös csendőrhajtókat viseltek, Bocskai-sapkájukon kistollforgó volt, utalva ezzel a csapattest rendvédelmi funkciójára.

A megbízható, kormányzóhű alakulatot első ízben 1944. június 26-án rendelte Budapestre Endre László belügyi államtitkár. Ennek okáról a mai napig viták zajlanak, egyesek szerint „csendőrpuccs” készült, amely során szélsőjobboldali körök a kormányzó ellen kívánták a csendőröket felhasználni, mások szerint zászlószentelési ünnepségre érkeztek a fővárosba. Egy harmadik nézet szerint a budapesti gettó deportálására akarták felhasználni a csendőröket. A puccselmélet ellen szól, hogy a zászlóaljat a Ludovika Akadémia épületében helyezték el,⁹ ahonnan nem tudott volna kellő hatékonysággal beavatkozni, mivel egy esetleges puccs esetén a döntő fontosságú események valószínűleg a Várba és környékén zajlottak volna. Több hajdani szemtanú beszámolója szerint a galántai zászlóalj a feladatot illetően nem kapott tájékoztatást semmiről, felszerelésük sem tette őket alkalmassá helyiségharcra. A kirakodást követően a józsefvárosi pályaudvart nagy erejű szövetséges légitámadás érte, amelynek számos csendőr is áldozatul esett.

A zászlóalj 1944. július 7-én tért vissza Galántára, majd augusztus elején hagyta el ismét helyőrségét, a bácskai Palánkára vonultak. Három hét partizánvadász szolgálat után bevagoníroztak és Budapestre vonultak, ezzel egyidejűleg áthelyezték Ládai István ezredest, helyette kibédi Péterffy Jenő csendőr ezredes vette át a parancsnokságot. Ismét a Ludovika Akadémia épületében lettek beszállásolva, járőrszolgálatot láttak el. A nyilas hatalomátvételt követően az alakulat vezetését az addigi zászlóaljparancsnok-he-

lyettes, Barabás József csendőr alezredes vette át, akinek parancsnoksága alatt vasúti szállítással Siklósra vonultak. Itt részlegekre osztva folyam-megfigyelési, rendfenntartó feladatokat láttak el, a Waffen-SS 13. (1. horvát) „Handschar” fegyveres-hegyihadosztályának harccsoportjait támogatva.

December elején ismét a fővárosba rendelték az alakulatot. A harccselekményekbe első ízben akkor avatkoztak be, mikor a szovjet csapatok déli irányból közelítették meg a fővárost, birtokba véve a Csepel-sziget nagy részét. 1944. november 20-án a zászlóalj több más alakulattal együtt Csepelre vonult, megerősíteni a sziget északi részének védelmét. Itt Németh Dezső huszár alezredes, a 2. huszárezred parancsnoka irányította a védelmet a lakihegyi adótorony óvóhelyéről.¹⁰ Ezekben a harcokban esett el Halmos Ödön csendőr főhadnagy, a 3. század parancsnoka, miközben gyalogcsendőr századával szuronyrohamot hajtott végre a szovjet csapatok ellen, valamint ekkor tűnt el Szentesi Miklós csendőr főhadnagy (súlyos sebesülése után hátraszállítás közben). November 30-án a visszavonuló német csapatok robbantással elszakították a lakihegyi adótorony tartóköteleit, aminek következtében a torony eldőlt és összetört. Ezt követően a páncélos századot kivonták a megrövidített arcvonalból, Budatétényen keresztül a hűvösvölgyi Bolyai Akadémiára vonultak.¹¹ A gyalogcsendőr-századok a Háros-szigeten, illetve Budafokon foglaltak állást, a kerékpáros század december 29-éig¹² tartalékban volt, míg a páncélos század részei a Svábhegy oldalában vett részt elhárító harcokban,¹³ parancsnokságuk a Bolyai Műszaki Akadémián települt. A szovjet harckocsik december 24-én elérték a Szépjuhásznét, majd kijutottak a Budakeszi út–Hűvösvölgyi út torkolatához, ahol jelenleg a Szépilona kocsiszín, illetve egy gyógyszertár található. A szovjet csapatok váratlan megjelenése a budai oldalon arra kényszerítette a német–magyar hadvezetést,

hogy minden számba jöhető erőt mozgósítva védővonalat hozzanak létre a főváros nyugati részén. A galántaiak páncélos századát is riadóztatták, de – befagyott hűtővizük miatt – a Csaba páncélgépkocsik mozgásképtelenné voltak, így ott kellett hagyni őket a laktanya udvarán, a csendőrök az északi kapun át gyalogosan távoztak.¹⁴ Miután elhagyták a laktanyát, a Rózsadombon foglaltak állást.¹⁵ Másnap a budai Várba vonultak, a továbbiakban a Rózsadomb oldalát az I. egyetemi rohamászlóalj zárták le járőrözéssel.¹⁶ Szily István őrnagy és törzse végül az Úri utcában szállásolt be, miután az eredetileg kijelölt Nádor laktanya (ma a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épülete) ekkor már ellenséges tűz alatt állt. A zászlóalj alárendeltségéből a kb. 150 főből álló gyalogosított páncélos századot kivonták, azt német vezénylet alá helyezték. A század dr. André László cső. főhadnagy (1945. január 1-étől százados) parancsnoksága alatt a királyi palota pincéjébe vonult. Itt feladatául kapta a Várkert védelmét az esetlegesen a Duna felől induló támadással szemben. A század mellé dr. Reichel SS-Obersturmführert rendelték összekötőül a német parancsnokság felé.¹⁷ A századdal együtt került elhelyezésre a zászlóalj árkász szakasza is, amely addig nem vett részt a harcokban.¹⁸ A szakasz egyik tagja így idézi fel a körülményeket:

„.....Az oroszok a pesti Dunapart elfoglalása után a budai oldalon történő minden mozgásra lóttek...(..)....Különösen lóttek bennünket a Bazilika kupolájából. Csak a Palota pincéi voltak alkalmasak elhelyezésre. Azokban túlnyomó többségben német sebesültek feküdték. Az alagút folyosóin csak lábnyom szélességű rész maradt az elmenetelre....”¹⁹

André főhadnagy védőkörletét (a siklótól a Döbrentei tér feletti területig) golyószórós állásokkal rendezte be, mivel a század semmilyen egyéb nehézfegyverrel nem rendelkezett. Miután a pesti oldal felől a szovjet csapatok dunai átkelésére nem került sor, így

az egységnek csak a légitámadásokkal és az egyre erősebb tüzérségi tüzellel kellett szembenéznie. A szovjet repülőket meg-megújuló támadásaira az egykori századparancsnok így emlékezett:

„Tehetetlenül néztük az orosz bombázók gyilkos támadásait nap, mint nap után a vár ellen. Szuromi cső. szerzett egy nehézpuskát, amit a palota gyönyörű rácsos kapujába rögzítve használtunk az alacsonyan támadó géppuskázó vörös gépek ellen. Nem sok eredménnyel sajnos mivel a gépek csak pillanatokig voltak láthatók és máris eltűntek a Sándor tér felett.”²⁰

A gyalogos csendőrszázadok egészen január elejéig harcérintkezésben maradtak a szovjet csapatokkal. A német 271. népi gránátos-hadosztály (harccsoport-parancsnok: Kündinger alezredes) alárendeltségében harcolva, sokszor német csapatokkal keveredve vonultak vissza. Rövid ideig védelemben voltak a Kamaraerdőben, ahonnan egészen a kelenföldi vasúti töltés vonaláig hátráltak.²¹ Ellentámadásokkal tarkított védelmi harcokat vívtak a Kelenföldi pályaudvar környékén, majd miután a német csapatok a vonalban álló csendőralakulat mindkét szárnyát fedezetlenül hagyták, a csendőrszázad Lám Béla csendőr főhadnagy vezetésével a Károly király laktanyába vonult, helyüket a zászlóalj addig tartalékban álló kerékpáros százada vette át (századparancsnok zsadányi Szabó János csendőr főhadnagy). A kerékpáros század rövid idő leforgása alatt több súlyos támadást kapott, 152 fős létszámából két nap leforgása alatt 54 harcképes csendőr maradt. A leharcolt századot kivonták az arcvonalból. Valószínűleg ekkor esett el vitéz Ághy Zoltán csendőr hadnagy szakaszparancsnok, aki csendőrei visszavonulásának fedezésére a tenyészállatvásár-telepen maradt vissza az elhagyott védővonalban lőszerezéssel és gránátokkal. A zászlóalj áttelepült a Villányi út 83-85 szám alá, ahol mintegy öt napig tartózkodtak, majd az egyre fogyatkozó létszámú egység a Kossuth téri Földműve-

lésügyi Minisztérium pincéjébe költözött. A fennálló állapotokat Lám Béla főhadnagy a következőképpen jellemezte:

„Az emberek háromnegyed része ekkorra már kisebb vagy nagyobb sebesülést szenvedett. A zászlóalj-parancsnokság Budán, a Dísz tér 12. szám alatti Baky-házban alakította ki harcálláspontját. A megmaradt egységek a város különböző részein voltak „bevetésen”, alkalmazásban. A kerékpárosok maradéka a Vár pincéjében talált óvóhelyre, a Széki (Széki István csendőr zászlós – S. Z.) vezette nehézfegyver-század a Mosonyi utcai rendőrlaktanyába hátrált.”²²

Abból kiindulva, hogy január elején, a viszonylagos nyugalmi helyzetet kihasználva a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága a Küндinger-harccsoportot a pesti oldalra irányította,²³ valószínűsíthetjük, hogy a zászlóalj formailag továbbra is ennek a német egységnek az alárendeltségében maradt. Első vonalbeli bevetésre a továbbiakban nem került sor, a csendőrök a főellenállási vonal mögött járőröztek, akadályozták az átszivárgott szovjet katonák tevékenységét. Erre annál is inkább szükség volt, mert a sűrűn beépített területen főellenállási vonal alig létezett, és az átjutott szovjet katonák rendszeresen zavart keltek.

A leharcolt alakulatot tisztjei igyekeztek megkímélni attól, hogy felesleges véráldozatot kelljen hozniuk. Január 17-én délelőtt egy nyilas főhadnagy érkezett az FM pincéjébe, és kilátásba helyezte, hogy a könnyebb sebesülteket a délután folyamán „igénybe veszi” (erre valószínűleg azért volt szükség, mert a szovjet csapatok a jelzett időpontban már a Nagykörút vonalán álltak, a pesti oldal eleste csak órák kérdése volt – S.Z.). Ezt megelőzendő, a súlyos sebesülteket felügyelet alatt hátrahagyva a harcképes részek és a könnyű sebesültek csatlakoztak a Várban állomásozó zászlóalj-parancsnoksághoz. Az ostrom végéig ezek a leharcolt részek már nem vettek részt a harctevékenységben, mint ahogy a kitörésben sem. A galántaiak vá-

rosban elszórt részei gyakran vettek részt a rend fenntartásában, igyekeztek megfékezni a garázdálkodó nyilas csoportokat, illetve a fosztogatókat.²⁴

A szovjet csapatok érkezése előtt az állományban lévő hadapród őrmestereket utolsó intézkedésként zászlósokká léptették elő, hogy tisztként essenek fogságba.²⁵ A zászlóalj parancsnoksága megkísérelte a csendőröket összegyűjteni, hogy zárt egységben fogságba esve elkerülhessék az esetleges atrocitásokat.²⁶ A parancs kevés helyre jutott el, a legtöbben egyénileg, vagy saját aleggységükkel estek fogságba. A galántai csendőrzászlóalj utolsó óráit ismét Lám Béla segít felidézni:

„...Ránk köszöntött február 12-e. Feltűnően nagy csend uralkodott az utolsó szabad hajnalon. (...) A kapuban álltam, a legénység a pincében várakozott, a fegyverek az udvaron halomra dobálva hevertek, amikor két civil férfi jelent meg egy nagy lepedővel és létrával. (...) A várakozással teli csöndet a Honvédelmi Minisztérium oldalán piros kokárdás magyar tiszt vezette orosz járőr géppisztolyosorozata törte meg. A szovjet hadsereg megkezdte a Vár birtokba vételét.....”²⁷

Molnár Andor így emlékszik vissza a fogságba esés perceire:

„...A szovjet csapatok közeledtével 1945. február 11-én éjjel szervezetlen tömeggel együtt fölvonultunk a Várba a B.M. közelébe, ahol már annak óvóhelyén sok, főleg törzstiszt dekkolt. Még valahol a közelben süttöttek kenyeret, és aki élelmes volt, kapott egy meleg cipót. Szakaszom nagy része kitartott mellettem, bár mondtam nekik, hogy vagy halál, vagy hadifogság sorsunk jövője; akinek rokona, ismerőse, használja ki a lehetőséget és menjen, mert itt már nem lesz felelősségre vonás előljáróink részéről....”²⁸

A székelyudvarhelyi zászlóalj (melyet Budapesten még a beregszászi csendőrszázzal is megerősítettek)²⁹ 1944. szeptember 12-én alakult meg kb. 300 fős létszámmal Szászrégenben. A megalakult csendőregység

a kolozsvári IX. hadtest alárendeltségébe került. Tiszti állományából a következőket ismerjük név szerint: Vicsay Endre főhadnagy (egyenes adatok szerint hadifogságba esett, ahol kivégezték),³⁰ dr. Csethe Miklós százados, Vincze Sándor százados, Mészey Géza főhadnagy. Az egység a visszavonulás során többnyire útbiztosítási, irányítási feladatokat látott el.³¹ November elején vonultak Budapestre, ahol a Bolyai laktanyában szállásoltak el. Ekkor a besztercei zászlóalj már ott találták. A hónap folyamán a kötelek rendezése folyt, kiképzési feladatokat hajtottak végre. Kiegészítették a fegyverzetet is. A beregszászi század és egyéb pótlások a zászlóalj létszámát kb. 700 főre emelték, amely három századra tagozódott.

December elején a zászlóalj – a vonatrészt kivételével – a Budaörsi úti laktanyába települt át. Itt tovább folytatták kiképzésüket és fegyverzetüket is kiegészítették két darab állványra szerelt repülőgépgéppuskával.³²

A többi csendőrszászlóalj szervezéséről, valamint Budapestre kerüléséről sajnos nem rendelkezünk információval, megalakulásuk és egyéb alkalmazásuk további kutatás tárgyát képezi. Valószínűleg a szervezeti egységeknek a lehetőségek szerinti megtartásával alakultak, ahogy a magyar közigazgatás egyre hátrébb szorult, a felszabaduló emberi és anyagi források felhasználásával.

A székelyudvarhelyi egység a város bekerítését követően a rendkívül gyéren megszállt budai oldalon védekezett német alárendeltségében. Megszállták a Svábhegy oldalát, hozzávetőlegesen a Fogaskerekű vágyai mentén.³³ Itt az I. századot, amely a János Kórház felett foglalt állást a zászlóalj jobbszárnyán, karácsony első napján erő ellenséges támadás érte, amelynek eredményeképpen a század felbomlott, maradványai a Böszörményi úti csendőrlaktanya pincéjébe vonultak vissza. Ugyanide települt a zászlóalj-vonat is a konyhával, valamint az egységhez tartozó lábadozó sebesültek.³⁴

(Az épület a Böszörményi út 21. szám alatt található, napjainkban az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Nemzetközi Oktatási Központja működik falai között – S.Z.)

December utolsó napjaiban a páncéelhárítást teljesen nélkülöző csendőrök arcvonalát szovjet harcokcsí-támadás vetette vissza, aminek következményeképpen először az Óra utca, majd rövidesen pedig a Fodor utca vonalában tudtak megkapaszkodni. Itt a frontvonal hosszabb időre megmerevedett. Erre az időszakra így emlékezett vissza az egység hajdani parancsnoka, vitéz Kiss László alezredes:

„...A német parancsnokság az Orbán téren rendezkedett be, egy SS százados vette át az irányítást, végre kellett hajtani a parancsait. (Valószínűleg a 8. „Florian Geyer” SS-lovasadosztály egyik tisztje – S.Z.) A külvilágtól szinte teljesen elzárt helyzetben voltunk (...) A létszámom fokozatosan csökkent sebesülés, fertőző hasmenés és a szökések miatt, ezért egyes támpontjaimhoz német géppuskásokat osztottak be...”³⁵

1945. január 27-én a szovjet csapatok elfoglalták a Kis-Sváb-hegyet, így az Orbán tér környéke tarthatatlanná vált. A magyar és német csapatok erős ellenséges tűz alatt, nagy vesztségek árán kénytelenek voltak visszavonulni. A székelyudvarhelyi zászlóalj vonalban tartózkodó részeiből mindössze kb. 30 fő érte el épségben a Böszörményi úti csendőrlaktanya pincéjét.³⁶

Kiss László ekkor így látta maga és emberei helyzetét:

„... Iszonyatos volt látni a város pusztulását, s közben kétségbeesetten gondoltam szeretett családomra, mi van velük, (...). Én akkor már csak egy célt láttam magam előtt: amint arra lehetőség nyílik, véget vetni a további céltalan harcnak és életben maradni a rám bízott emberekkel együtt....”³⁷

Ettől kezdve ez az egység már nem vett részt a harcokban. Február 5-én kb. a laktanyában tartózkodó kb. 250 fő szovjet

fogságba esett, nagy részük sebesülten. Velük együtt adta meg magát Zalasdy Ferenc csendőr alezredes, illetve az által vezetett budapesti rendészeti csoport maradványai, kb. 80 fős létszámmal.³⁸ Ezen a napon a szovjet csapatok teljesen birtokba vették a Böszörményi úti csendőrlaktanyát.³⁹

A zászlóalj többi részének tevékenységéről a kutatás jelen állása szerint nem tudunk, valószínűsíthetően osztoztak a Vár kitörő védőinek sorsában.

A következőként vizsgálni kívánt zilahi csendőr zászlóalj megalakulásának körülményeiről nem állnak adatok rendelkezésre, végleges formájában valószínűsíthetően Budapesten került megszervezésre 1944. november végén, december elején. A részinformációk szerint a zlj. parancsnok András Gyula csendőr őrnagy, a zlj. segédtsz. dr. Kacsokics Balázs csendőr százados volt.⁴⁰ Az emberanyag egy része a korábbi harcok során felmorzsolódott nagyváradi csendőrtanzászlóaljból került ki,⁴¹ de rendelkezünk adatokkal arról, hogy a bánffyahunyadi csendőr század maradványai is beolvadtak az alakulatba.⁴² Egyik századát Mogyoróssy Elek csendőr százados vezetése alatt az erdőszentgyörgyi csendőr század alkotta, amely november 26-án egy szombathelyi kitérővel érkezett a fővárosba erdélyi helyőrségből. A zlj. december 20-án a Vérmezőn vett részt harcászati gyakorlaton, majd december 26-án a 4. huszárezred leharcolt részeit váltották fel Csömör közelében.⁴³ Ebből az erdőszentgyörgyi csendőr század kimaradt, ők a számukra szálláshelyül kijelölt Lónyai utcai református gimnázium környékén láttak el járőrszolgálatot,⁴⁴ eközben több ízben is összetűzésbe keveredtek a környéken garázdálkodó nyilas csoportokkal. A zászlóalj zöme további védelmi harcokban vett részt Káposztásmegyér környékén, ahonnan a csupán karabélyokkal és néhány golyószóróval felszerelt, nehézfegyverek nélkül bevetésre került csendőralakulat 1945.

januárjának elején Újpestre vonult vissza. Elöljáró magasabbegysége ezalatt valószínűleg mindvégig a német „Feldherrnhalle” páncélos hadosztály volt. Január első felében harcolva vonultak vissza a lakott részeken a Belváros irányába, ekkora valószínűsíthetően már nem alkottak harcászati egységet, részeik a Lehel térnél, illetve a Révész utcánál kerültek fogságba január közepén.⁴⁵ Az erdőszentgyörgyi századot német alegységekkel vegyesen a Róbert Károly körútnál vetették be 1945. január 9-én, azonban a csendőrök szétszóródtak, az életben maradtak kis csoportokban visszazárlingóztak a Lónyai utcai iskolaépületbe. Itt polgári ruhába öltöztek és egyénileg igyekeztek a lakosság között elvegyülni.⁴⁶

A pécsi csendőr zászlóalj harcairól rendelkezésre álló rendkívül töredékes források azt mutatják, hogy parancsnoka vitéz Gaál Lajos csendőr alezredes volt, egyik alárendelt tisztjeként dr. Tegzes Ernő csendőr százados szolgált. Az alakulat 1944. december 23-án érkezett a Böszörményi úti csendőrlaktanyába, azonnal bevetették őket a budai oldal hézagos védelmének megerősítésére. Téglagyári állásaikban január közepén a galántai csendőr zlj. 3. százada váltotta fel őket, a legénységi állomány egy része pedig dr. Tegzes Ernő parancsnoksága alatt Dél-Budán kerültek bevetésre, ahol a védekező harcokban fokozatosan felmorzsolódtak.⁴⁷ Valószínűleg ez volt az a magyar csendőr alakulat, amelyet a 8. SS-lovashadosztály alárendeltségébe helyeztek 1945 januárjának közepén Lágymányoson (a Duna és a Fehérvári út közötti szakaszon) a belvárosi hungarista harccsoporttal együtt.⁴⁸ A zászlóalj-parancsnokság a legénység egy részével továbbra is karhatalmi feladatokat látott el a front mögött.⁴⁹

A besztercei csendőr zászlóalj kb. 320 fő legénységből állt, karácsony környékén a német „Feldherrnhalle” páncélos hadosztály alárendeltségében szerepelt a Csömör kör-

nyéki harcokban, műszaki csoportok munkálatait biztosították.⁵⁰ 1945. január 7-én zászlóalj még mindig szerepelt a „Feldherrnhalle” magyar egységei között, ekkor már mindössze 87 fős létszámot jelentettek.⁵¹ Alkalmazásukról nem állnak rendelkezésre adatok, valószínűleg a frontvonal mögött láttak el biztosító-szolgálatot. További sorsuk tisztázatlan, valószínűleg a budai oldalra már nem kerültek át.

A Nemzeti Számonkérés Budapesten körülményei részlete

A hírhedté vált „számonkérők” tevékenységének vizsgálata nem feladata ennek az összefoglalásnak, ez olyan nagyságú és jelentőségű feladat, aminek feldolgozása szakavatott szerző által már megtörtént.⁵² A témát említés nélkül hagyni azonban nem szabad, hiszen ez is hozzátartozik a csendőrség ostrom alatti tevékenységének bemutatásához.

Az 1944. október 15-én hatalomra került nyilas államvezetés, mivel számára az előző rezsim állambiztonsági szervei nem voltak megbízhatóak, létrehozta saját intézményét, amely a Nemzeti Számonkérés Szervezete nevet kapta. Valószínűsíthetően 1944. október 18–20 között kezdte meg működését, parancsnokául Orendy Norbert csendőr alezredest nevezték ki. A személyi állomány zömét a csendőrség állományából vezényelték, hozzávetőlegesen 25 tisztből és 250 beosztottból állt (például a karhatalmi osztag legénységéből hatvan főt a máramaroszi csendőrszárny legénységéből vezényeltek). A feladatok ellátására több Beszkárt-sofórt is az NSZK alárendeltségébe vezényeltek, járműveikkel együtt.

Az idő rövidsége és a háborús viszonyok nem tették lehetővé, hogy a szervezet elérje teljes nagyságát. Hivatalosan 1944. november 1-jével alakult meg, székhelye a Budapest, a Naphegy tér 2. szám alatt volt, a letartóztatottak számának gyors növekedése

szükségessé tette, hogy a szervezet birtokba vegye a Margit körüli katonai börtön egy részét is. November hónap folyamán az NSZSZ politikai nyomozásokat folytatott, komolyabb sikerei között sorolhatjuk a Fürjes–Nagy-csoport letartóztatását, valamint a Kiss János altábornagy által vezetett szervezeted felszámolását.⁵³

1944. december 24-én Vajna Gábor belügyminiszter utasítást adott Orendy alezredestnek, hogy az NSZSZ a Belügyminisztérium egyéb osztályaival együtt települjön ki a fővárosból, visszahagyva négy tisztet és 100 fő beosztottat, lehetőség szerint önként jelentkezés alapján.⁵⁴ A várost elhagyó részek a Vas megyei Vépre helyezték át székhelyüket.⁵⁵

Karabélyos Imre őrnagy, Csergő Endre és Balassa Bálint századosok, valamint Nagy Zsombor és Solymossy Miklós⁵⁶ főhadnagyk jelentkeztek, közülük a rangidős Karabélyos őrnagy lett a részleg parancsnoka. Rendelkezésére állt 23 fő csendőrnnyomozó, valamint egy karhatalmi szakasz és 20 gépkocsi. A visszamaradt részleg összlétszáma nyolcvan fő körül mozgott.

December 26-án az NSZ budapesti részlege a Várba települt át és a királyi palota földszinti helyiségeiben rendezkedett be. Itteni tevékenységük során kiemelésre érdemes 1945. január 2-án Mikó Zoltán százados ellenálló csoportjának, továbbá január 7-én a XIV/2 KISKA századon belül működő „Vörös Brigád”-nak a felszámolása. A számonkérők vizsgálataik során brutális módszereket, kínzásokat alkalmaztak, a kivégzettek számát megbecsülni sem lehet.

1945. január 5-én Karabélyos Imrét és Solymossy Miklóst áthelyezték az I. hadtest parancsnokságára, ahol Karabélyos a hadtest tábori rendszetének parancsnokhelyettese lett az Úri utca 20. óvóhelyén.⁵⁷ Így a fővárosban tartózkodó NSZK tisztek száma kettőre csökkent, mert időközben Nagy Zsombort az Egyetemi Rohamzászlóalj parancsnok-helyettesévé nevezték ki. (Nagy

Zsombor a kitorés során elesett.) A csoport vezetését Csergő Endre vette át, mellé a német biztonsági szolgálat összekötőjeként a magyarul tökéletesen beszélő Dormánszky Antal SS-Obersturmführert osztották be.

Az ostrom hátralévő időszaka alatt kisebb nyomozásokat folytattak le, igyekeztek felszámolni az ellenálló csoportokat. Január 15-én a csoport leköltözött a palota kazánházába. A szovjet csapatok közeledésével az egyre idegesebb nyomozók elhatározták, hogy likvidálják az őrizetükben lévő „Vörös Brigádosokat”. 1945. január 20. után bírósági ítélet nélkül számos fogva tartott személyt végeztek ki. Érdekeség gyanánt megemlíthetjük, hogy a kitorést követően az itt szolgálatot teljesítő tiszthelyettesek egy csoportja nem vett részt a kitorésben, hanem a korábban fogva tartott honvédtisztek egyikének vezetésével fegyverben maradt, és a Vár területén kórházaknál, középületeknél teljesítettek szolgálatot.⁵⁸

Az említett egységeken kívül még számos további csendőralakulat részei maradtak a bekerített fővárosban. Ezek teljes körű felmérése és tevékenységük ismertetése a források teljes hiánya miatt nem lehetséges. Az alábbiakban felsorolt részlegekről rendelkezünk adatokkal:

Rendészeti csoport: A fentebb már említett Zalasdy Ferenc csendőr ezredes parancsnoksága alatt szerveződött meg 1944 decemberének elején. Tiszti állománya csendőr- és rendőrtisztekből, a legénység nagyrészt rendőrökből állt. A csoportosítás székhelye Budán, a Virágárok 3. szám alatt volt. Fő feladatuk a Budapestre vezető hét legfontosabb útvonal ellenőrzése, igazoltatások végrehajtása, katonaszökevények kiszűrése volt. Létszáma mintegy 200-220 főt tett ki.⁵⁹

Vasúti szárny: Az 1940-ben felállított vasúti csendőrszárny feladata a vasúti őrsök tevékenységének irányítása volt. A vasúti őrsök elsősorban a vonaton elkövetett bűncselekmények megakadályozásával és felderí-

tésével foglalkoztak, a szárnyparancsnokság a MÁV igazgatóságának Andrassy úti épületében kapott helyet. A bekerítésben visszamaradt vasúti csendőrök a Böszörményi úti laktanyában nyertek elhelyezést dr. nemes Németh László csendőr százados parancsnoksága alatt. Nem megerősített adatok szerint a svéd Raoul Wallenberg-gel és a magyar Mikó Zoltán századossal együttműködve diplomáciai képviseltek védelmét látták el az ostrom első harmadában, az ezt követő tevékenységükről nem állnak rendelkezésre megbízható információk.

A Vár északnyugati részén álló Nádorlaktanya pincéjét szintén csendőrök vették birtokba. Dr. Kacsokovics Balázs csendőr százados parancsnoksága alatt a szétvert alakulatok maradványai, valamint könnyű sebesültek alkották ezt a folyamatosan változó létszámú és harcértékű csoportosítást, amelynek a legfőbb funkciója az volt, hogy gyűjtőhelyként működjön.⁶⁰ A német csapatok gyakran vették igénybe az itt gyűjtött csendőröket gyalogságuk létszámának kiegészítésére, járőrszolgálatra, de ők látták el a Bécsi kapu környékének védelmét is, megszállva a Várhegy lejtőjén álló házakban kialakított tüzelőállásokat. A zűrzavaros körülmények között ide sodródott Szendi József csendőr őrmester is:

„... A támaszpontok biztosítása és a felderítő járőrszolgálat szinte minden időnként igénybe vette. 12 órai támaszponti szolgálat után csak 6 óra pihenő volt, sokszor még annyi sem. A támaszpontokon a váltás mindig este, sötétedés után és hajnalban, a világosodás előtt történt, mert az oroszok a legkisebb mozgásra is összpontosított aknavetőtűzzel válaszoltak. A mi támaszpontunk a Batthyány u. és a vele szomszédos utca (valószínűleg a Várfok utca – S.Z.) háromszögének a sarokháza volt, amely egyenesen a Vérmezőre nyílt. (...) Ez a támaszpont rendkívül veszélyes volt, mert ez uralta a Vérmező felé eső terepet és ez volt az alapja a Bécsi kapu védelmének a Vérmező felől.....”⁶¹

A Kapisztrán tér túlsó felén, a Belügyminiszterium pincéjében az ostrom elején egy másik csendőr csoportosítás állomásozott, parancsnoka dr. Czeglédi József csendőr főhadnagy volt.⁶² Lehetséges, hogy időközben ők költöztek át a Nádor-laktanya pincéjébe, mivel január végén az említett pincében már a magyar 12. tartalék hadosztály segélyhelye működött.⁶³

Ugyancsak az ostromgyűrűbe szorult a csendőrség központi rádióadója, ismeretlen létszámú kiszolgáló személyzettel. Békeidőben a csendőr híradó osztály (op. Bartos Ödön csendőr őrnagy) üzemeltette az 1 kW teljesítményű nagyadót, amely a Böszörményi úti laktanyában volt elhelyezve. Az ostrom ideje alatt ismeretlen időpontban az állomást a Várba telepítették, ahol egészen a kitörésig működött. Egyes, nem megerősített adatok szerint utolsó adását a Dunántúlon állomásozó magyar csapatok 1945. február 12-én hajnalban vették, tartalma a következő volt:

„...Csendőr bajtársak, a Királyi Vár romjai között teljesen körül vagyunk zárva. Kenyerünk, víziünk már napok óta nincs. Életünkkel leszámoltunk. Sorsunkat a Jó Istenre bíztuk. Ha nem éljük túl ezt a poklot, családunkról gondoskodjatok. Isten áldd meg a magyart, éljen Magyarország, éljen a Csendőrség!...”⁶⁴

A csendőr erőkről az ostrom utolsó időszakából is rendelkezünk adatokkal. Kovács Buna Károlynak, a m. kir. rendőrség felügyelőjének utasítására január 25-én a rendőrség kémelhárító részlege megkísérelte tisztázni a fővárosban rekedt rendőr alakulatok sorsát. Az értesüléseket egy fővárosból kiszökött nyilastól szereztek, a jelentés elkészültének időpontjában az események nyilvánvalóan túlhaladták a benne foglaltak hitelességét az azt értékelő kémelhárító részleg is megkérdőjelezte. Az információ szerint egyes csendőr, rendőr és hungarista csapatok ellenállása tapasztalható a X. kerületi MÁVAG, a XIV. kerületi északi pályaudvar területén, a

vecsési kiserdőben, a Hűvösvölgyben, valamint a János-hegyen.⁶⁵ Nehezen képzelhető el, hogy a szovjet csapatok ilyen mélyen a vonalaik mögött álló ellenállási góccokat ne számoltak volna fel, hiszen például Vecsést már november elején birtokba vették, és a kiserdő területe legalább karácsony óta a kezükben volt. A gyengén felszerelt, utánpótlással nem rendelkező csendőr–rendőr erők nem tarthatták magukat ilyen hosszú ideig az ellenség háta mögött. Ugyanez vonatkozik a kőbányai és a zuglói ellenálló góccokra is.

Hitelesebb információk állnak rendelkezésre az ostromgyűrűben tartózkodó csendőrökről. Egy közelebről nem azonosítható csendőralakulat január 29-én ellentámadást indított a Böszörményi út irányából a Kis-Svábhegy felé, de támadásuk összeomlott.⁶⁶ Ezek valószínűleg a csendőrlaktanyában állomásozó legénységből kerültek ki, de létszámukról és összetételükről konkrét adatokkal nem rendelkezünk. 1945. január 30-ára virradó éjjel a székelyudvarhelyi csendőr zlj. német alárendeltségben harcoló 50 csendőre ment át a szovjetek oldalára. Február 5-én a szovjet csapatok birokba vették a Böszörményi úti csendőrlaktanyát, ahol nagyszámú csendőr esett fogságba.

1945. február 11-én a német és magyar csapatok megindították a kitörést, a még harc képes csendőrök többsége nem csatlakozott a reménytelen vállalkozáshoz. A kitörő német és magyar csapatoknak csupán tört része érte el a saját vonalakat. Közöttük – jelenlegi ismereteink szerint – csupán egy csendőr volt, az 1944. augusztus 20-án avatott Komár Andor csendőr hadnagy. Az ostromgyűrűbe került többi csendőr nagy többsége elesett vagy fogságba került, csak keveseknek volt olyan szerencsájük, hogy polgári ruhába öltözve elkerülhessék a hadifogságot.

A Budán fogságba került csendőrtisztek nagy többsége az uzmányi tisztí hadifogolytáborba került. Egyes kivételektől eltekintve

1950-ben érkeztek újra Magyarországra, de a szabadulás csak 1953-54-ben jött el számukra, mivel a fogolytáborból többnyire egyenesen kazincbarcikai vagy a tiszalöki építkezésekre kerültek.

A Magyar Királyi Csendőrség tisztjei közül igazoltan Budapesten vagy a főváros környékén lezajlott harcokban esett el:

- Halmos Ödön fhdgy. (galántai csendőr zlj. szd.pk.)
  - Horvay Attila hdgy. (galántai csendőr zlj. pc. szd. szk.pk.)
  - Dr. Gyarmathi Dezső fhdgy.
  - Galántai Antal hdgy.
  - Radoychich Endre hdgy.(eredetileg 20. feld. o. 12. táb. csendőr szk. pk., az ostrom alatt ismeretlen bosztásban szolgált, a Kapiszrán téren esett el, tüzéségi találat következtében)
  - v. Gáspáry Géza fhdgy.
  - Nagy Zsombor szds. (N.SZ.K., a kitörés során, mint az Egyetemi Rohamzászlóalj parancsnoka)
  - Szentesi Miklós fhdgy. (galántai csendőr zlj. híradó szk. pk.)
- Eltűnt: Ághy Zoltán II. hdgy. (galántai csendőr zlj. szk. pk.)

JEGYZETEK

¹ A német hadászati-hadműveleti védelem pesti hídfőt védő, önálló támpontokból álló védelmi rendszere. Védelmét magyar és német csapatok közösen látták el

² Bővebben lásd: UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Budapest ostroma*. Budapest, 1998, Corvina Kiadó. (A továbbiakban Ungváry) 65-74.

³ dr. REKTOR BÉLA: *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története*. Cleveland (USA), 1980, Árpád Könyvkiadó Vállalat. (a továbbiakban Rektor) 482.

⁴ Uo.

⁵ Ungváry 67. és 100.

⁶ Rektor, 282.

⁷ Számvéber Norbert (szerk.): *Erőd a Duna mentén*. A Budapestért 1944-45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Budapest, 1999. (A továbbiakban: Erőd...) 29.

⁸ André László szkv. csendőr szds.-sal 2006.04.20-án készített interjú, anyaga a szerző birtokában. (A továbbiakban: André-interjú.)

⁹ André-interjú; LÁM BÉLA: *Emlékképek gyertyafényben*. 12 év háborúban és békében 1943-1954. Budapest, 1998.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² TH V 47.157/188 zsadányi Szabó János csendőr főhadnagy vallomása.

¹³ Ezt dokumentumok nem támasztják alá, azonban André László visszaemlékezése szerint Horvay Attila csendőr hadnagy Ansaldo kisharcokcsijában itt kapott súlyos fejlövést, amibe később bele is halt. Ezek szerint kisebb részek a jelzett helyen harcoltak.

¹⁴ André-interjú.

¹⁵ André-interjú.

¹⁶ Ungváry, 137.

¹⁷ André-interjú.

¹⁸ Dr. Birkás János csó zls. 2006. 11. 21-én kelt levele a szerzőhöz.

¹⁹ Uo.

²⁰ André-interjú.

²¹ TH V-146/090 Dobó Ferenc vallomása.

²² Lám 75.

²³ Ungváry 122.

²⁴ Molnár Andor csendőr hadnagy 2006. 12.06-án kelt levele a szerzőhöz.

²⁵ Dr. Birkás János csó zls. 2006. 11. 21-én kelt levele a szerzőhöz.

²⁶ Uo.

²⁷ Lám 91.

²⁸ Molnár Andor csendőr hadnagy 2006. 12.06-án kelt levele a szerzőhöz.

²⁹ PÁLFALVY NÁNDOR: *Esküszöm, hogy hú leszek*. Vitéz Kiss László élettörténete. Budapest, 1990, Hálózat. (A továbbiakban: Pálfalvy) 68.

³⁰ Pálfalvi 71.

³¹ Pálfalvy 70.

³² Pálfalvy 72.

³³ Pálfalvi 75.

³⁴ Uo. 77.

³⁵ Uo.

- 36 Uo. 80.
 37 Uo. 78.
 38 Uo.
 39 Erőd... 145.
 40 TH V-146/090 dr. K. B. vallomása.
 41 TH V-145705/151.
 42 dr. Kacs Kovics Balázs szkv. csendőr szds.
 2006. 10. 9-én kelt levele a szerzőhöz.
 43 Gencsy Tibor hu. szds. visszaemlékezése, a szerző birtokában.
 44 TH V-95916/33.
 45 TH 146/091-151 Medve József csendőr őrmester vallomása.
 46 TH V-95916/33.
 47 TH V-145705/203.
 48 Ungváry 135.
 49 BÚS JÁNOS–SZABÓ PÉTER: *Béke poraikra*. Budapest, 2001, Varietas'93. 144.
 50 SZÁMVÉBER NORBERT: Adalékok a budapesti hídfőben harcoló magyar alakulatok harcértékéhez az újabban hazatért levéltári források tükrében. In *Ad Acta*. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2001. Szerk.: Lenkefi Ferenc. Budapest,

- 2002, Petit Real Kiadó. 68.
 51 Erőd... 75.
 52 A témáról bővebben lásd KOVÁCS ZOLTÁN ANDRÁS: A Nemzeti Számonkérés Szervezete. *Századok*, 2002/5.
 53 Uo. 1139.
 54 Uo. 1143.
 55 TH V-145975, Binder Gusztáv és társai, 42.
 56 TH A-1114. 23.
 57 TH V-145705. 65.
 58 A témát bővebben lásd v. SZENDI JÓZSEF: *Csendőrsors*. Hernádnémetitől Floridáig. Miskolc, 1990, Az MDF miskolci szervezete.
 59 TH V-164/090-105. Kisbán László vallomása.
 60 dr. Kacs Kovics Balázs szkv. csendőr szds.
 2006. 10. 9-én kelt levele a szerzőhöz.
 61 Szendi 50.
 62 TH V-145705/142.
 63 Szendi 59.
 64 Rektor 484.
 65 Erőd... 174.
 66 Uo. 149.

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor

Majd' halálra ítéelve

Dokumentumok Mindszenty József életrajzához

Vedhetünk-e még valami újat papírra Magyarország, utolsó hercegprímásának, aki életének nagy részét személyes szabadságért megfordítva élte? Különbségekkel, korlátokkal, életrajzi használat évenként a Károlyi-kormány és a kommunai alatt, a Szálasi-féle nyilas-kormány totalitárius rendszer idején, majd a Gerő és Rákosi felporzó diktatúrában. Alig pár nappal 1981 szabalon '56 esztendővel teli napokban, hogy azóta újra évekkel ezelő mecskélőben-felbontásban a budapesti amerikai követség, s végül könyvtárban távozzon szülőföldjéről.

Élete 83 esztendőjének közel egyharmada valamilyen kényszerpályán, szűkre szabott mozgásterében telt el, minden harmadik nap valamennyi jogfosztással volt teli. Mindszenty József hercegprímásának alig több mint három szazad éve alatt az emberi szabadságok igen következetes szűsöbje volt. Csodálkozhatunk-e azon, hogy egyre konzervatívabb, terhes és időben a szűk világ fő folyamataitól elvágott, korbáccs és kecskőbű ártóval formálódó, politikai berendezkedések szűk társadalmi működésével megismerhetők, esetenként anklóziószerűségi vált elviseh való igazságszolgáltatás? A történelem szolgálatát el mellett, vagy az egyetlen kompromisszumok győriék maguk alá? Vajon, ő nem ártott-e meg a XX. század fő folyamatait, vagy az e századon véres nyomokat hagyó akartok nem ériék meg is? E dokumentumok elemzésével talán meglehetően válaszok születhetnek ezekre a kérdésekre is.

Ára (CD-melléklettel): 12 600 Ft

A könyv megvásárolható a Magyar Könyvtár Lap- és Könyvkiadó boltban, vagy megrendelhető az alábbi címen.

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor

Majd' halálra ítéelve

Dokumentumok Mindszenty József életrajzához

Vedhetünk-e még valami újat papírra Magyarország, utolsó hercegprímásának, aki életének nagy részét személyes szabadságért megfordítva élte? Különbségekkel, korlátokkal, életrajzi használat évenként a Károlyi-kormány és a kommunai alatt, a Szálasi-féle nyilas-kormány totalitárius rendszer idején, majd a Gerő és Rákosi felporzó diktatúrában. Alig pár nappal 1981 szabalon '56 esztendővel teli napokban, hogy azóta újra évekkel ezelő mecskélőben-felbontásban a budapesti amerikai követség, s végül könyvtárban távozzon szülőföldjéről.

Élete 83 esztendőjének közel egyharmada valamilyen kényszerpályán, szűkre szabott mozgásterében telt el, minden harmadik nap valamennyi jogfosztással volt teli. Mindszenty József hercegprímásának alig több mint három szazad éve alatt az emberi szabadságok igen következetes szűsöbje volt. Csodálkozhatunk-e azon, hogy egyre konzervatívabb, terhes és időben a szűk világ fő folyamataitól elvágott, korbáccs és kecskőbű ártóval formálódó, politikai berendezkedések szűk társadalmi működésével megismerhetők, esetenként anklóziószerűségi vált elviseh való igazságszolgáltatás? A történelem szolgálatát el mellett, vagy az egyetlen kompromisszumok győriék maguk alá? Vajon, ő nem ártott-e meg a XX. század fő folyamatait, vagy az e századon véres nyomokat hagyó akartok nem ériék meg is? E dokumentumok elemzésével talán meglehetően válaszok születhetnek ezekre a kérdésekre is.

Ára (CD-melléklettel): 12 600 Ft

A könyv megvásárolható a Magyar Könyvtár Lap- és Könyvkiadó boltban, vagy megrendelhető az alábbi címen.

Megrendeltem a *Majd' halálra ítéelve* c. könyvet ..... példányban. Ára: 12 600 Ft.

A megrendelő (öng) neve: _____

Címe (város, irányítószám): _____

Utca, házszám: _____

Ügynökség neve, beírásformája: _____

A megrendelőt példányok elvételéről a postafelvitellel együtt, a szállítást követő száma kézhez vétele után 8 napon belül a Magyar Könyvtár Lap- és Könyvkiadó tájékoztatja.

Dátum: _____

cégeszeti aláírás: _____

Kérjük, hogy a költött megrendeléséről a Magyar Könyvtár Lap- és Könyvkiadó 1384 Budapest, Pf. 261 postacímre, illetve a 318-6688-as vagy a 318-8411-es faxszámra küldje vissza. Megrendelést frissítgatja a www.mkk.hu/konyvtarlap internetes oldalon is.

Közöny Centrum
 1072 Budapest, Békés utca 30.
 (bejárat a Eötvös utca és Nyári utca sarkán)
 Tel.: 321-5971, 267-2780, fax: 321-5275

Jogi Könyvesbolt
 1085 Budapest, Somogyi B. u. 6.
 Tel.: fax: 516-6411

Közönypont hálózat
www.konyvnyom.hu

MAGYAR KÖZÖNY LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ
 „a jogszabályok hiteles forrása”

RESZEGI ZSOLT

Honvéd ejtőernyősök

A fegyvernem létrehozása és alkalmazás-elmélete 1939-ig

A magyar ejtőernyős fegyvernem kialakulásában a második világháború kitörése előtt elsősorban a német példa játszott szerepet. Európában Németország és a Szovjetunió haladt az élen a katonai ejtőernyőzés fejlesztésében, noha egymástól teljesen eltérő koncepciót követtek. Ezekről az újdonságokról a hazai szakírók a korszak jelentős katonai szakfolyóirataiban számoltak be, melyek oldalain élénk vita bontakozott ki a fegyvernem létjogosultságával, megvalósíthatóságával kapcsolatban.¹ A cikkek segítségével vizsgálom meg az alkalmazás-elméleti vitákat, majd sorba veszem a kialakulás legfőbb dokumentumait. Először azonban mindenképp érdemes szemügyre venni, hogy miként alakult ki a fegyvernem és a német példa mennyiben hathatott a magyar fejlesztésekre.

A német ejtőernyős fegyvernem fejlesztése az 1930-as évek közepétől indult meg. A háború kezdeti szakaszában a Fallschirmjägerok² nagyban hozzájárultak a német sikerekhez, több hadműveletben részt véve, nem egyszer jelentős szerepet vállalva (Dánia, Norvégia, Belgium, Hollandia elfoglalása). A fegyvernem kialakulásával kapcsolatban rengeteg vita és ellentmondás ismert. A nemzetközi hadtörténeti irodalomban elfogadott jelenleg az a tézis, miszerint a '30-as években végrehajtott³ szovjet légideszant hadgyakorlatok alapján kezdték el fejleszteni ezt a fegyvernemet. Az újabb kutatások – legalábbis német részről – árnyalják ezt a képet.⁴ Student visszaemlékezéseiben határozottan cáfolja, hogy mintaként vették volna a szovjet ejtőernyős fegyvernem fejlesztéseit.⁵ Tény az, hogy bár a németek az elsők között haladtak az alkalmazási elmélet és gyakorlat kialakításában, elsőként mégis a szovjet haderő volt képes nagyobb létszámban kiképezni, majd hadgyakorlatokon kipróbálni légideszant és ejtőernyős csapatait.⁶ Kevésbé ismert tény azonban az, hogy a német Luftwaffe⁷ támpontok és elegendő tapasztalat hiányában

kísérletezéssel⁸ haladt a megvalósítás felé. A Magyar Királyi Honvédség szintén nem rendelkezett bármiféle tapasztalattal az ejtőernyősök kiképzése vagy alkalmazása terén, ezért szintén saját úton kellett haladnia.⁹ Mivel a fejlesztések német részről is gyerekcipőben jártak, ezért információt ekkoriban még nem adtak át a magyar félnek. A magyar katonai vezetők és szakírók elsősorban a külföldi katonai szaksajtó által megjelentetett cikkekből, tanulmányokból¹⁰ értesültek a legújabb eredményekről. Ezek a 30-as években szaporodtak meg, mikor a Szovjetunió által végrehajtott ukrain hadgyakorlaton¹¹ több külföldi – köztük német – katonai képviselő szeme láttára dobtak le nagyszámú ejtőernyőst, kiket repülőn szállított „légi gyalogság”¹² követett. 1931-32-ben intenzív szakmai vita alakult ki még csak elméletben¹³ létező fegyvernem létjogosultságával, alkalmazásával kapcsolatban a *Magyar Katonai Szemle* hasábjain.

Elméleti-alkalmazásbeli viták

Az elméleti vitát vitéz Szentnémedy

Ferenc két, a légierő szerepével, valamint a merőleges hadászati átkarolásról szóló cikke nyitotta meg.¹⁴ Állást foglalt a légierők döntő szerepe mellett az elkövetkezendő fegyveres konfliktusokban, valamint a merőleges átkarolás végrehajthatóságáról.¹⁵ 1932-ben írott cikkében a repülőgéppel történő deszantolás mellett megemlítette az ejtőernyővel történő bevetést, mint másodlagos lehetőséget: „[...] végszükség esetén ejtőernyő leszállás útján rakják ki a földi harcegységeket [...]”.¹⁶ A légi szállítás gyakorlati példaként Franciaországot hozta fel, ahol elsők között kísérleteztek a légi szállítás kivitelezésével.¹⁷ Ellenérvekben a szerzők¹⁸ többsége kételkedést fejezte ki, hogy hadászati mértékű átkarolás megvalósítható lenne: a berepülő repülőgépek irányát „különböző irányjelző és figyelő készülékekkel, elektromos bemérő eszközökkel” meg lehet határozni, miáltal a meglepetés ereje elveszett, így kevés az esély a sikerre.¹⁹ A repülőeszközök leszállási nehézségeire hivatkoztak, a bevethető erők kis létszámára, melyek elsősorban szabotázs-cselekményeket képesek csak végrehajtani,²⁰ végül arra, hogy a bevetett erők majdnem bizonyos megsemmisítésével kell számolni. Némely szerző szkeptikusan állt hozzá az ejtőernyős alakulatok létezéséhez is, idegen propagandának tartva az egészet és megkérdőjelezve technikai megvalósíthatóságát.²¹

A vita lezárásaként Szentnémedy vkszt. százados²² összegezte az eddig kapott kritikákat és egyenként kitért azokra. A felderítő műszerek közül, melyek jelezheték a szállítógepeket, egyedül a fülelőkészülékek léteztek 1931-32-ben,²³ pontosságuk azonban jellemzően csak a repülőgép irányát tudta hozzávetőlegesen megadni, más hasznos információval nem szolgált. Ezáltal a meglepetés ereje nem szűnt meg.²⁴ Helyesen mutatott rá arra, hogy a védelemnek nem lesznek tartalékai, illetve azokat a pillanatnyi zavar miatt nem tudja azonnal a leszállási zóna ellen vezényelni, minek következtében

a földet érő egységek meg tudják szilárdítani pozícióikat.²⁵

A magyar hadvezetés az 1940-es német sikerek után intenzíven érdeklődött a német ejtőernyős hadszervezés és felszerelés iránt és próbált a saját részére hasznosítható információkat gyűjteni. Ennek jele volt egy dokumentum 1940-ből – a haditapasztalatok kérdésgyűjteménye – melyet a vezérkar főnöke küldött a berlini magyar katonai attasénak. Ebben több kérdés foglalkozott a német ejtőernyősökkel. Az ejtőernyős alakulatokról, azok felszereléséről, szervezetéről, alkalmazási elveiről és a velük szerzett tapasztalatokról kívántak tájékoztatást szerezni.²⁶

A háború előrehaladtával a „légiúton szállított egységeknél” már különbséget tettek ejtőernyősök és légiúton szállított alakulatok között, mivel a két alakulat alkalmazási köre, valamint bevetési módja – ejtőernyővel, illetve teherszállító repülőgéppel történő deszantolás – jelentősen eltért.²⁷ Ennek ellenére egy, a háború közepén született szakcikk még az információk elégtelen voltára hivatkozik a szervezés és kiképzés terén.²⁸

A kialakulás dokumentumai

Bár a magyar ejtőernyősök első századának megalakulását 1939-ben fektették le,²⁹ a létrehozásra tett kezdeti lépések már hamarabb megtörténtek. Az 1938-as Új Harcászati Szabályzatban már említik a „teljesen új és korszerű a légi szállítást”.³⁰

A M. kir. Honvédség Főparancsnokának szeptember 19-én tartott értekezletén a következőket határozták:

„[...] felmerült különböző vélemények folytán a 18.000/eln.1.a.-1938.sz.rendelettel³¹ Szombathelyen az 5.gy.e.állományában felállított ejtőernyős szd. és a Szombathelyre felállítani tervezett ejtőernyős torony végleges elhelyezésére kell döntenii.

Szombathely elhelyezés ellen az a kifogás merült fel, hogy nincs megfelelő gyakorlótér,

amely az ejtőernyős szd.klgs.kik-nek³² megfelelően egyrészt robbantások gyakorlására alkalmas lenne, másrészt nem nyújtja azt a változatosságot, amelyet az ilyen klgs.kik.igényel.

Az értekezlet egyértelmű határozata³³ az, hogy az ejtőernyős szd. Várpalotára helyeztessék és gazdaságat közigazgatásilag a Gyal.lövő iskola pság-nak rendeltessék alá. Itt megfelelő elhelyezés kibővítéséről gondoskodni kell.

[...]

Elhatározta az értekezlet, hogy a jegyzőkönyv alapján a H.M. 1.a.oszt. a 18.000/eln.1.a.-1938.sz.rendeletben szükséges módosítást elrendel a 10.oszt. a legs.behívását, illetve áthelyezését Várpalotára eszközli. [...]³⁴

Az ejtőernyős század alárendeltségét, szervezetét és ellátását következőképp szabályozták:

„[...]Az ejtőernyős szd. /:eje.:/ keret kik. költségeit eddig a Leps.adta. Most, hogy a légi erők önállóak, gondoskodni kell a kik.költségek átállításáról. Ezzel kapcsolatban felmerülnek az eje.szd. eddig még megoldatlan szervezési és kik.kérdései.

Az értekezlet a következőket állapította meg:

1./ A végleges H.hadrendtervezetben 4 eje.szd. van beállítva. Ez Vkf.követelmény, tehát az eje.szd-ok szükségessége tekintetében vitának helye nincs.

A HM 40.400 eln. 1/a-1940, valamint a HM. 42.000/eln. 37-1942. ejtőernyős zászlóalj szervezési és állománytáblázatában 4 helyett csak 3 század került felállításra.

2./ Az 1940.IV.1-i tervben 1 eje.szd. van beállítva, 1939.X.1-én pedig a terv szerint az eje.szd.békekeretét kell felállítani. Ez is Vkf.követelmény volt, ezért a felállítását tervszerűen végre kell hajtani.

4./ Az eje.szd.földi alakulat a legfelsőbb vezetés kezében. Alárendelése eszerint a földi erők vonalán legyen, békében a III.hdt.pság.utján.

A magyar ejtőernyős fegyvernem alárendelése a szárazföldi haderőnek az angol-szász példához volt hasonló, míg a német

Fallschirmjägerok a légi fennhatósága alá tartoztak.

5./ Az eje.szd.felállításához és fenntartásához a költségeket a HM.III.csfk-ségnek vállalnia kell. Ez kb. 1.8 millió P-t tesz ki. Ebből laktanyát, hangárokat kell építeni. A döntés sürgős, hogy a szd. 1939.X.1-én felállítható legyen. A költségek biztosítását a Hfp. Ur vezetési értekezlet elé fogja vinni.

6./ Az eje.szd.elhelyezésére legcélszerűbb Tapolcát kijelölni, mert ott rep.alakulat, rep.tér van, a közelben pedig a III.hdt.gyakorló területe rendelkezésre áll. [...]³⁵

„[...] [...]Az eje.szd.részére szükséges 200 ágyat és teljes ágyfelszerelést a 2/é.oszt. -, amennyiben szükséges egyenlőre egyéb csapatok rovására is -, biztosítson. [...]Addig, amíg az eje.szd.földi gépjárműi szükséglete a kellálladéknak megfelelően nem biztosítható, legalább 2 tjk-t a III.hdt.pság. az eje.szd-ot valamely közel fekvő és általa meghatározandó csapattesthez utalja.”³⁶

Végül nem Várpalotán, sem Tapolcán, hanem Pápán kapott új állomáshelyet az ejtőernyős század. Sikeresen lezárták az állomáshely, valamint a gépek használatának problémáját is.

„1. A m.kir.honvéd ejtőernyős szd.f.évi okt. hó 1-ével Pápa-n megalakult.

A szd. alárendelése:

a./ Állományügyekben és gazd.közig.szempontjából a 4./III. zlj-nak.

b./ Rep.szakügyekben a 3./II.KB.rep.osztálynak.

c./ Kiképzés, valamint a hdt.pk.területi hatásköréből folyó ügyekben a III.hdt.pság-nak.

2./ Elhelyezés:

a./ Személyzet: Pápa-n, a volt lov.lakt-ban.

b./ Repgépek: a Pápa-i reptéren /:egyenlőre sátorhangárban:/

[...]

e./ Az eje.szd.rep.részleg alárendelése: alkalmazás és ejtőernyős kik-nél való közreműködés szempontjából: az eje.szd.pk-nak, állományvezetés és gazd.közig. tekintetében a Pápa-i reptér gonds-nak,

minden más vonatkozásban pedig a 3./II.KB.rep.oszt-nak.

Elhelyezés: a Pápa-i reptéren.

4./ Az eje.sz.d.ugró kiképzéséhez a rep.részleghez a Szombathely-i reptér gondnokságtól a következő gépeket osztom be: a B-103, B-105 és B-115 jelz.Ca-101-es jelz., továbbá HA-SMA és HA-SME jelz. S-75 tip.repgépeket.

Fenti gépek közül a Ca-101-es gépek teljes felszereléssel f.bó 12-ig a Pápa-i reptér gondnokságnak állományilag is átadandók.

Az S-75-ös gépek, valamint tart. alkatrész készletük további intézkedésig a Szombathely-i reptér gonds. állományában maradnak és Szombathely-en, vagy Vát-on való tárolásáról a Szombathely-i reptér gonds. gondoskodik. A két S-75 gépet csak az eje.sz.d. használhatja, minden más célra szolgáló rep-re csak a le.pság. rendelheti ki.³⁷

Ezzel lerakták a magyar csapatnem alapját. Nagy lökést adott a még embrionális állapotban lévő fegyvernem kialakulásához vitéz Bertalan Árpád³⁸ vezénylese is. Személyében egy energikus parancsnokot nyertek az ejtőernyősök, aki a vezérkar ellenszenvét legyőzve igyekezett minél dinamikusabb fejlődést véghezvinni. Irányításával, 11 fővel megalakult a kísérleti keret 1938-ban. Szokolay Tamás³⁹, a kísérleti keret tagjának visszaemlékezése szerint 1938 nyarán érkezett felívás a csapattestekhez, hogy jelentkezzenek a kísérleti keretbe. 1938. augusztus 16-án jelentkeztek Budapesten a Mária Terézia laktanyában. Itt találkoztak vitéz Bertalan Árpáddal, aki a kísérleti keret megbízott parancsnoka volt. Közölte a jelenlévőkkel, hogy repülő orvosi vizsgálaton kell átesniük, majd utána Szombathelyen ejtőernyős ugrást hajtanak végre. Ennek elvégzése után döntik el, hogy ki kerülhet be a kísérleti keretbe. Összesen 10 hadnagy jelentkezett erre a szolgálatra, ám az orvosi, majd az azt követő pszichológiai vizsgálat után heten maradtak. A hét fő utazott le Szombathelyre az első ugrás elvégzésére.⁴⁰

Ezzel kezdődött meg a magyar ejtőernyősök kiképzése. Miután a véglegessé vált kísérleti keret végrehajtotta ugrásait és az ejtőernyő hajtogatásban is tapasztalatot szerzett, készen állt a további újoncok fogadására és kiképzésére.⁴¹ Az első lépések megtörténtek. Megkezdtek a kiképzés és az ernyőhajtogatás, az ugrások fizikai hatásának elemzését, a megfelelő egyenruha és lábbeli vizsgálatát.

A Honvéd Altiszti Folyóirat és Magyar Katonai Szemle lapjain több szerző is megfogalmazta elképzeléseit azzal kapcsolatban, hogy milyen típusú és képességű újoncokat képzel el az ejtőernyős csapat keretén belül.⁴² Elsődleges szempontot képviselt, hogy valamilyen módszerrel kiszűrjék a jelentkezők közül az arra alkalmatlanokat. Ehhez ki kellett dolgozni a szelektálás feltételeit is, ami megkönnyíthette, hogy csak a megfelelő emberanyag maradjon az első válogatás után. Ilyen módszer volt többek között, hogy az újoncoknak bemutatót tartottak.⁴³ A közlegények mellett a tisztikar bővítésénél is hasonló szűrési szempontokat alkalmaztak.⁴⁴

Hadrafoghatóság 1939-ben, a világháború előtti alkalmazási lehetőségek

1939-re a Magyar Királyi Honvédségnek is a rendelkezésre állt egy kisebb, több ejtőernyős ugrásban részt vett ejtőernyős egység.⁴⁵ Gondot csak az ejtőernyőhiány jelenthetett.⁴⁶

A magyar ejtőernyősök első, tervezett bevetésére 1938-ban, a Csehszlovákiával szemben kialakult feszültség miatt került volna sor. Hogy az ejtőernyősök kiképzését meggyorsítsák, érettségizett, ún. karpaszományos katonák jelentkezését fogadták el.⁴⁷ A kiképzés egyes források szerint két helyen történt, Pápán, illetve Szombathelyen.⁴⁸ Az 1938. kiképzési év VII. 1. – IX. 30. közötti időszakára tett kiképzési javaslatban konkrétumokról is szó esik.⁴⁹ Ezeket az „ad hoc” jellegű gyorskiképzéseket azonban hamarosan

san megszüntették és csak Szombathelyen⁵⁰ folyt tovább 1938 ősztől a kísérleti kerettel az ejtőernyős kiképzés.

Az újabb alkalom 1939-ben következett, amikor Németország megszállta a maradék Csehszlovákiát.⁵¹ A vezérkar tervbe vette egy kisszámú ejtőernyős csoport bevetését Kárpátalján. Ebből végül nem lett semmi: az ejtőernyősök készültségét visszavonták.⁵²

Összegzés

Máig vitatott, hogy a szovjet katonai ejtőernyőzés mennyiben befolyásolhatta a németeket, illetve mennyire lehettek tisztában a szovjet fejlesztésekkel. A kép mindenesetre árnyaltabb, minthogy a szovjet katonai ejtőernyőzés mintáinak lemásolásáról, vagy teljesen önálló, saját utas fejlesztésről beszélhessünk. Nehéz megállapítani azt is, hogy a 30-as években milyen fokú lehetett a kommunikáció a német és magyar fél katonai attaséi, magasabb parancsnokai (csapattisztjei), vagy szakírói között. A magyar és német ejtőernyős kísérleti keretnek saját tapasztalatai alapján kellett kidolgozni az ejtőernyős kiképzést; emellett komoly viták folytak a hadvezetésben a fegyvernem létjogosultságával kapcsolatban. A magyar fegyvernem fejlesztése során szintén rendelkezhetek némi információval a szovjet és német fejlesztésekről, ám közép-európai kisállamként minimális lehetett az információkhoz való hozzáférhetőség. Elmondható, tehát hogy a magyar honvéd ejtőernyőzés saját fejlődési vonalon haladt.

Az európai példák hatását is mutatja a „gránátos egységek” repülőgépes deszantolásának megjelenése⁵³ a kiképzési tervezetekben, ezt azonban a második világháború kitörésére elvetették és helyette „konvencionális” szerepkörben kívánták alkalmazni az ejtőernyős erőket. A háború folyamán szűkebb keretek között kerülhetett sor információ cserére⁵⁴ és gyakorlati tapasztal-

talatok⁵⁵ szerzésére is a német féllel. Mindkét ország saját fejlesztésű és gyártású ernyő-típust használt: a német Fallschirmjägerok az RZ ejtőernyős családok, a magyar honvéd ejtőernyősök a Hehs-féle ernyőket, melyek feladatukat kiválóan ellátták. A magyar katonai ejtőernyőzés mostohagyermekként való kezelését is jól szemlélteti a forrásokban felmerülő állomáshelyek – Tapolca, Várpalota, Szombathely, végül Pápa – javaslatának nagy száma is. Szombathely (1938–1939 között) után az alakulat végleges elhelyezése Pápán történt meg. A hosszú huzavona után végül sikerült állandó állomáshellyel megalapítani a magyar csapatnémet, melynek katonái a kezdeti nehézségek után, folyamatosan bővítették és javították kiképzésük rendszerét és a rendelkezésre álló szűkös keretből igyekeztek a maximumot kihozni. A fejlesztés a háború kitöréséig haladt tovább: a második világháború pedig igazolta az elmélet életrevalóságát.

JEGYZETEK

¹ A szovjet fél fejlesztéseiről a németek is csak a háború után szereztek tudomást (lásd 5. sz. lábjegyzetet), így a magyar katonai vezetés (valamint a szakírók) csak a nemzetközi katonai szaksajtóban említett hadgyakorlatok révén alkothattak képet a szovjet légideszantok erejéről és képességeiről. Alkalmazás-elméletről nem tudtak információt szerezni.

² Fallschirmjäger = ejtőernyős vadász. Kezdetben „ejtőernyős gyalogságnak” – Fallschirm-Infanterie nevezték az ejtőernyősöket, majd 1938-39-re szilárdult meg a Fallschirmjäger (egyes helyeken „Fallschirm-Jäger-ként” használták) elnevezés.

³ A Szovjetunióban már 1933. augusztus 18-án, a légiflotta egyesített ünnepségén 62 ejtőernyős hajtott végre kötelékugrást. L. MINOV: *Der Fallschirm*. 1935. Deutscher Staatsverlag Engels. 28.; A szovjet légierők bemutatóján, 1933. augusztus 18-án, 3 gépből 80 fő ugrott egyszerre. A német *Luftwehr* folyóirat 1939. évi januári és márciusi számai alapján készített cikket Vadas Mihály őrmester: „A légi gyalogságról” címmel.

Honvéd Altiszti Folyóirat, 1939/9., 16.; 1935 szeptemberében, a kijevi hadgyakorlaton már külföldi (csehszlovák és francia) katonai vezetők előtt mutatták be a katonai ejtőernyőzés gyakorlati megvalósíthatóságát, 1200 fős ejtőernyős ugrásával és 5700 főnyi katona deszantolásával. Major E. Schüttel: Fallschirmtruppe und Luftinfanterie. Berlin, 1938, E. G. Mittler & Sohn.. 41.

⁴ Von Köstring ezredes, a moszkvai német katonai attasé jelentéseit 1932-től küldte. Ezek a német felső katonai vezetésre lehettek nagy hatással – főleg Göring hasznosíthatta ezeket az információkat. GOLLA, KARL-HEINZ: *Die deutsche Fallschirmtruppe 1936–1941*. Hamburg–Berlin–Bonn, 2006, Verlag E. S. Mittler & Sohn. (a továbbiakban: Golla) 19.; Több német hadtörténeti szerző – Werner Haupt, Volkmar Kühn, Franz Kurowski – véleménye szerint a német katonai vezetők az 1935-ös kijevi hadgyakorlat hatására kezdték meg a fejlesztést.

⁵ Kurt Student visszaemlékezésében arról írt, hogy nem volt lehetőségük a szovjet ejtőernyős- és légideszant csapatok közelebbi tanulmányozására, és hiányoztak a lehetőségek is a szovjetek szigorú titoktartása miatt. Csak nagy vonalakban tudták, hogy ezen az új jellegű területen a szovjetek messze előrehaladtak. Student csak a háború után ismerte meg a részleteket. Mindazonáltal arra a következtetésre jutottak, hogy egy taktikai, akár még hadművelati légideszant hadművelet megvalósíthatósága mindenféleképpen elérhető közelségben lehetett. Nekik már csak az volt a feladatuk, hogy ezt a valóságba átültessék. Miután ez a legmesszebbmenőkig megvalósult, számukra már nem volt semmi alapja az orosz minta tanulmányozásának. KURT STUDENT: *Die Aufstellung der deutsche Fallschirmtruppen. Hatten wir das russische Vorbild vor Augen? Der deutsche Fallschirmjäger*. Mitteilungsblatt des Bundes ehemaliger deutscher Fallschirmjäger–Fallschirmjäger–Hilfswerk–e. V. Düsseldorf. April 1952. 2.

⁶ Németország és Szovjetunió a katonai ejtőernyőzés fejlesztésében egymástól teljesen eltérő koncepciót követett. A Luftwaffe kezdetben kis létszámú, szabotázsbevetésekre specializálódott egységek alkalmazását képzelte el, később Kurt Student vezetésével olyan fegyvernem létrehozása volt a cél, amely önálló szerepkörben tevékenykedve, a légierő hathatós támogatásával, képes legyen

célját végrehajtani, akár a szárazföldi haderő támogatása nélkül is. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy ezek az elképzelések nem formálódtak a szovjethez hasonló szabályzatokká. TURCSÁNY KÁROLY–HEGEDÚS ERNŐ: *Légideszant*. I. kötet. H. n., é. n., Püedlo Kiadó. (A továbbiakban: Turcsány–Hegedús) 50. A szovjet légideszant műveletek a Tuhacsevszkij marsall által kidolgozott „mély hadművelet elmélete” alapján a légideszant csapatok tömeges bevetésével képesek a támadás fő irányában, mélyen az ellenség hátában, az ellenséges tartalékokat pusztítani, elővonásukat megakadályozni, így segíthették az áttörő erők előrenyomulását. Alkalmazásukat a tömeghadsegreg szintjén képzelte el, sokkal magasabb szinten, mint a német fél. Turcsány–Hegedús, 119–121.

⁷ Luftwaffe = német légierő.

⁸ A Luftwaffe főparancsnoksága (Oberkommando der Luftwaffe) 1935. november közepén bocsátotta ki a „Göring tábornok” ezred (Regiment „General Göring”) áttagozódásáról szóló parancsát. Ennek megfelelően 1935. november 18-án „Göring tábornok” ezred első zászlóalját átszervezték Fallschirmjäger zászlóaljjá, kizárólag önként jelentkező katonákból. Mivel az ezred tagjai közül nagyon kevesen láttak egyáltalán ejtőernyős ugrást, a döntésüket elősegítő, bemutatót tartottak a katonáknak. Jüteborg repülőterén egy ott szolgáló őrzető, aki egy alkalommal már ugrott, hajtott végre ejtőernyős ugrást, azonban olyan szerencsétlenül ért földet, hogy mentőautóval kellett szállítani. Ennek ellenére az ezredből olyan sokan jelentkeztek, hogy az újonnan felállítandó alakulat nem szenvedett hiányt az újoncokban. Golla, 21.

Érdekes, hogy KUROWSKI a *Deutsche Fallschirm-Jäger im Zweiten Weltkrieg* című munkájában (Wien, 2000, Tosa Verlag. 13.) Jüteborgot ad meg, ugyanakkor másik művében (Von der Polizeigruppe z. b. V. „Wecke” zum Fallschirmpanzerkorps „Hermann Göring”. Osnabrück, 1994, Biblio Verlag.) egyszerre említi a két helyet (Jüteborg, 3., Döberitz, 17.). Szintén Jüteborgot említ Golla, 21., ugyanakkor Volkmar, Kühn: *Deutsche Fallschirmjäger im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Stuttgart, 1999, Motorbuch Verlag. 11.; Werner, Haupt: *Fallschirmjäger 1939–1945*. Wolfersheim-Berstadt, 2000, Podzun-Pallas Verlag GmbH. 9. pedig Döberitzet fogadja el.

⁹ 1938 augusztusában az ejtőernyős kísérleti keret tagjainak Szombathelyen kiképző parancsnoka Czékus Ferenc százados, a 2/1 éjjeli bombázó század parancsnoka volt. Azért esett rá a választás, mert egyszer már mentőernyővel sikeresen kiugrott az égő gépből, ezáltal a keret tagjaihoz képest rendelkezett némi tapasztalattal. Megosztotta élményét az automatikus nyitású mentőernyővel kapcsolatban, ám ez kevés érdemi információval szolgált a leendő ejtőernyősök számára. SZOKOLAY TAMÁS: A magyar ejtőernyősök lovagkora 1938–1941. *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1985. (a továbbiakban: Szokolay, 1985) 41.

¹⁰ Néhány példa: VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC: Ejtőernyős csapatok kiképzése és alkalmazása angol, francia és lengyel megvilágításban. *Magyar Katonai Szemle*, 1939. 9. sz., Jónás Endre: A légi úton szállított csapatok német és orosz szemmel. *Magyar Katonai Szemle*, 1940. 8. sz.

¹¹ Lásd 2. sz. lábjegyzet.

¹² A korabeli terminológiában légigyalogságnak vagy repülőgyalogságnak nevezték, illetve légiúton szállított egységeknek hívták az ejtőernyős és a légideszant alakulatokat is. Eleinte nem választották szét feladatköreiket. BÁNHIDI MIHÁLY: A légigyalogságról. *Honvéd Altiszti Folyóirat*, 1938. 8. sz., Rostás József törzsőrmester: Függőleges átkarolás. *Honvéd Altiszti Folyóirat*, 1937. 5. sz. (a továbbiakban: Rostás, 1937) 46.

Szentnémedy Ferenc 1938-as cikkében már konkrétan írta le a légi gyalogság definícióját. „[...] Szerintünk a „légi gyalogos”, vagy „ejtőernyőslovász” elnevezés magyar vonatkozásban igen megfelelne. Az emberek önként jelentkezés alapján a gyalogságtól kellene kiválasztani, mert ennek harceljárását kell nekik legjobban ismerni. A szervezés szerint különleges „gyalogsági egységeket” képviselnének ... A légi erőhöz való szervezést azért mellőzzük, hogy a csupán szállítást képviselő repülő kiképzés nem lengjen túl a sokkal fontosabb gyalogsági rohamkiképzéssel szemben. [...]” VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC: Az ejtőernyős légi gyalogság értékelése. *Magyar Katonai Szemle*, 1938. 3. sz. 143.

¹³ Az olaszok, Európában egyedülálló módon, 1927. 11. 06-án (!), hajtottak végre 11 katonai ejtőernyőssel kötelékugrást. Ezzel messze megelőzték a többi államot. A második világháború kitörésére már ezred erejű ejtőernyős köteléket hoztak létre. Idézi Golla, 17. 5. lábjegyzet. Azonban a

teljes ezred bevetésére nem került sor a háború során, továbbá az olaszok a némethez, vagy szovjethez hasonló alkalmazás-elméletre sem ismert.

¹⁴ VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC: Lehet-e már „merőleges” hadászati átkarolásról beszélni? *Magyar Katonai Szemle*, 1930. 7–8. füzet, valamint U.ő.: A repülőerők harceljárása és működésük befolyása a harcászatra és hadászatra. *Magyar Katonai Közlöny*, 1930. 11., 12. sz. Szentnémedy merőleges átkarolásról szóló munkájában – ami hozzászólás volt F. W. BORGMANN: *Vertikale strategische Umfassung* című cikkéhez – elvetette a hadászati átkarolás lehetőségét a korabeli szállító-repülő kapacitás korlátainak felismerésével, azonban a kisebb léptékű légi áthelyezés lehetőségét megvalósíthatónak tartotta. Ibrányi Mihály részben osztotta Szentnémedy véleményét a teherszállítással kapcsolatban: a repülőgépeket korlátozott szállítóképességük miatt csak harcászati szinten használható eszköznek tekintette. Azonban meglátása szerint a légi erők által átszállított gyalogság harcászati sikere kibővíthető hadászattá, ha reagálásra készen áll a földi haderő, mely gyorsan mozogva a támadás helyszínére siet és elmélyíti a sikert. VAJAI ÉS IBRÁNYI IBRÁNYI MIHÁLY: A légi erők, mint a meglepetés eszköze és együttműködése a földi erőkkel. *Magyar Katonai Szemle* 1931. 8. sz. (a továbbiakban: Ibrányi) 54–63.

¹⁵ A merőleges vagy függőleges átkarolás lényegét röviden így lehet összefoglalni: „[...] a repülőgépből kiszálló gyalogság hátszárnyi- és arcvonal mögötti támadása [...]” – a hadviselés háromdimenziósá válik azáltal, hogy a repülőgépek segítségével, légi úton hajtják végre az átkarolást. Rostás-1937, 45.

¹⁶ VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC: A korszerű hadászat problémái különös tekintettel a légi erők működésére. *Magyar Katonai Szemle* 1932. 2. sz. (a továbbiakban évszámmal és számmal: Szentnémedy-1932/2). 90.

¹⁷ 1931. szeptember 11-én egy D. B. 70 típusú szállítórepülőgépről szállt fel Ginesnet századossal és egy különleges robbantó különítménnyel. Célpontjuk Givry zsilipeinek, Attigny vasútállomásának és az ellenséges hadsereg üzemanyag telephelyének megsemmisítése volt. A feladatot sikeresen végrehajtották. Szentnémedy-1932/2, 91.

¹⁸ Ibrányi, 54-63., RÉCZEY FERENC: A légi erők befolyása a hadászatra. *Magyar Katonai*

Szemle 1932. 3. sz. (a továbbiakban: Réczey), vitéz VÖRÖS GÉZA: A légi erők befolyása a hadászatra. *Magyar Katonai Szemle* 1932. 4. sz., SZÁLASY FERENC: A légi erők befolyása a hadászatra. *Magyar Katonai Szemle* 1932. 5. sz., Orosz BÉLA: A légi erők befolyása a hadászatra. *Magyar Katonai Szemle* 1932. 6. sz. (A továbbiakban: Orosz.)

¹⁹ Réczey, 118.

²⁰ Kis létszámú erők bevetése lehetséges a kor adott technikai színvonalán, így érhető el harcászati siker. A légi szállítás ilyen irányú alkalmazása fogja meghatározni a kialakuló doktrínákat. Orosz, 96–97.

²¹ SAMU JÁNOS: Független átkarolás ejtőernyővel. *Honvéd Altszti Folyóirat*, 1937. 6. sz. 45.

²² VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC: A légierők befolyása a hadászatra. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 10. sz. 96–119.

²³ A radar kifejlesztése 1931–32-ben még nem járt olyan szinten, mint az 1940-es angliai csata idején.

²⁴ A meglepetés erejét jól példázza a német Fallschirmjägerok bevetése Hollandiában 1940-ben. Bár az ország elhárítása németek norvégiai hadjárata alapján felkészült a légideszant támadásokra, a sikeres megtévesztő akciók (ejtőernyős bábuk ledobása) megakadályozták az erők gyors összevonását és hatékony ellencsapások indítását.

²⁵ Szentnémedy-1932/10, 113., 115.

²⁶ „[...] 12. Az egyes egységek részletszervezésére adatokat kérünk, és pedig

a./ a hegyi utász alakulatokra,
b./ páncélos seregtettek utász alakulataira,
c./ gyors seregtettek utász alakulataira

/:gk.,kp.,pc.jmű./;

d./ ejtőernyős utász alakulatokra,

e./ vh./:kód:/alakulatokra,

f./speciális mű.alakulatokra, mint pl.mozgó mûhelyszakaszok, villamos alakulatok

[...]

14. Az ejtőernyős utász alakulatoknál milyen mü.anyag volt? Mi az ejtőernyős katona mü.felszerelése?

17. Az ejtőernyős alakulatok szervezetéről, alkalmazási elveiről és a velük szerzett tapasztalatokról tájékoztatást kérünk. [...]

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 2502/eln. 1. vkf. oszt. 1940.

²⁷ „[...] Amíg az ejtőernyős csapatok majd nem mindig ejtőernyővel való ugrással jutnak le a harcfeleladatok végrehajtására kiszemelt területre, addig a légiúton szállított alakulatok – kivételes alkalmakat kivéve – csaknem minden esetben szállítógépen érnek földet a meglepetésszerű le szállásra alkalmas, vagy ejtőernyősök által már birtokba vett és biztosított repülőtereken, ahonnan gyors kirakodás végrehajtása után kezdik meg harcfeleadataik megoldását. [...]” POKORNY LÁSZLÓ: Légiúton szállított egységek szervezése. *Magyar Katonai Szemle*, 1943. 6. sz. (a továbbiakban Pokorny 1943) 578.

²⁸ „[...] A légiúton szállítandó egységek szervezési, kiképzési és felszerelési kérdésével kapcsolatosan szükséges még rámutatnom arra, hogy a kérdés megvilágításánál mindaddig csak az elfogadhatóság határán mozgó ésszerű következtetésekkel kell beérnünk, amíg erre vonatkozólag haditapasztalatok alapján fémjelzett, vagy békegyakorlatok útján beigazolnak vehető és kiértékelésre érett, vagyis a gyakorlati életben megvalósításra alkalmas adatokkal nem rendelkezünk. Amennyiben tehát részletekre vonatkozólag nem találunk várakozásunknak megfelelő, minden vonatkozásban kielégítő magyarázatot, akkor ezt annak kell betudnunk, hogy a fejtegetések haditapasztalatok hiányában, részben békegyakorlati tapasztalatokon, részben pedig már eddig is nyilvánosságra hozott, azonban kiértékelésre még meg nem érett hírközléseken alapulnak, mert a légiúton bevetett csapatok sikeres alkalmazásának egyik feltétele: a meglepetés, ez pedig a teljes titoktartásnak függvénye. [...]” Pokorny 1943. 579.

²⁹ Az 1939. szeptember 15-én tartott értekezlet fő célkitűzése – az ejtőernyős század megalakítása – volt október 1-vel. Az ügyirat a sikeres megalakulási határozatról számol be. HL HM 1939. III. Csfég 49.538. alap- és iktatási szám.

³⁰ HL 2170/eln. 1. vkf. oszt. 1938.

³¹ „[...] Az 1938/39. évi szervezési változásokra vonatkozó részletintézkedéseim a következők:

[...]

h/ Az új 7. /:eddig 5./: gy.ezred kötelékében egy ejtőernyős század kerül felállításra ... A század egyenlőre az 1938/39.évben szakaszonként csak 2 gsz., 2 robb.és 1 hir.rajjal alakul meg. A század állomáshelye Szombathely.

Kiegészítés: Az összes állományszükséglet rátermettség és elsősorban önkéntes jelentkezés

alapján a honvédség összállományából való kiválasztás utján nyer fedezetet. [...]” HL HM 1938 eln. 1/a 18.000. alap- és iktatási szám.

³² A HM 18.000. 1/a-1938. rendelethez kapcsolódó hadrendi táblázatában az ejtőernyős század szakaszai (3 szakasz) egyenként 3 robbantó és gyújtó rajjal rendelkeztek, melyek kiképzési feladatkörükből adódóan alkalmasak lehettek szabotázs műveletek végrehajtására. A későbbi hadrendekből már hiányoznak az ilyen speciálisan kiképzett rajok, lásd HM 40.400 eln. 1/a-1940 ejtőernyős zászlóalj, vagy HM. 41.000/eln. 1/a-1941. ejtőernyős század szervezési- és állomány-táblázatát.

³³ Fölé gépelve: /:az 1.a.oszt.kivételével:/

³⁴ HL 3277/eln. 1. vkf. oszt. 1938 .

³⁵ HL 4415/eln. 1. vkf. oszt. 1939.

³⁶ HL HM 1939. III. Csfég, 47726. alap- és iktatási szám.

³⁷ 71.022/eln.le.I. – 1939.sz.

B/230 1429-1451, 277/1443/88. 4889. sz. dia.

³⁸ Vitéz Bertalan Árpád: 1898-ban született Pozsonyban. A budapesti hadapródiskola elvégzése után 1916-ban zászlósi rangban saját kérésére a császári és királyi 3. bosnyák vadászzászlóaljhoz osztották be, melynek kötelékében 25 hónapot töltött az első vonalban. Részt vett a 9., 10., 11. és 12-ik Isonzó-csatában, a Piave és Brenta közötti nehéz harcokban, a gyászos emlékü piavei csatában, összesen több mint 20 vállalkozásban és 150 járőrszolgálatban. A háború utolsó négy hónapjában Albánia hegyei között harcolt. Az összeomlás után Berattól 40 napi visszavonulás után érte el Cattarót, és ezzel be is fejezte a háborút. 1922-ben avatták vitézzé. 1930-ban a győri 4. gyalogezrednél szolgált. VITÉZ GOMBOS ZOLTÁN: *Vitézek a világháborúban*. Győr, 1930, Vitéz Szabó és Uzsaly Könyvnyomda Vállalata. 37–41.

³⁹ Szokolay Tamás: 1914. július 15-én született Nyíregyházán. 1933-ban a Budapesti Református Gimnáziumban érettségit tett. Érettségi után a Ludovika Akadémiára nyert felvételt. 1937. augusztus 20-án avatták fel hadnagyi ranggal. Ezután csapatszolgálatra osztották be. 1937. aug. 20. – 1938. szept. 10. között a kiskunhalasi 4. kerékpáros zászlóaljnál szakaszparancsnokként, majd 1938. szept. 10. – 1941. nov. 10. között a pápai ejtőernyős századnál teljesített szolgálatot, szintén szakaszparancsnoki rangban. 1941. nov. 1-től a háború végéig 3. honv. fogatolt vonatosz-

tálynál, Keszthelyen szolgált. Főhadnaggyá 1940. szeptember 1-én, századossá 1943. május 1-én nevezték ki. Hadműveleti területen kétszer szolgált: 1942. IV. 16 – 1943. V. 24., valamint 1944. IX. 8 – 1945. IV. 16. között. Hadtörténelmi Levéltár, Központi Irattár 319/2411. okmánygyűjtő.

⁴⁰ A hétfős kísérleti keret tagjai:

Vitéz Bertalan Árpád

Hadnagyok:

Vértes Béla

Mátray Károly

Lédeczy László

Pataky Géza

Majthényi Imre

Kiss Zoltán

Szokolay Tamás.

Szokolay-1985. 39.

Ezt megelőzően azonban 1937-ben már hajtottak végre katonai jellegű ejtőernyős ugrást. 1937. június 20-án, a budaörsi repülőtér megnyitására 30 önként jelentkező repülőtiszt hajtott végre ejtőernyős ugrást három Junkers Ju-52 típusú repülőgépből. SIMON LÁSZLÓ: A magyar katonai ejtőernyőzés rövid története. *Magyar Szárnyak*, 1996. 262.; GIBÁS ANDOR: Szemelvények a magyar ejtőernyőzés történetéből (1945-ig). *A Repüléstörténeti Társaság évkönyve*, 2001, 7. (Az ugrás konkrét időpontjának megadása nélkül. A továbbiakban: Gibás.).

⁴¹ Szokolay Tamás a véglegessé váló ejtőernyős keretnévsorában a következő személyeket adta meg:

Az ejtőernyős kiképző keret egy évvel a felállítás után 1938–1939.

Vitéz Bertalan Árpád százados

Balogh Miklós ht. szkv.

Ferencz Gyula ht. szkv.

Szalay János ht. őrm.

Vitéz Makray Ferenc hdgy.

Majthényi Imre hdgy.

Kiss Zoltán hdgy.

Szokolay Tamás hdgy.

Kemenes Sándor ht. őrm.

Elek Sándor ht. szkv.

Váradai János ht. szkv.

Czakó János tsz. szkv.

Csordás Károly tsz. szkv.

Antal Sándor tsz. szkv.

Tassonyi Edömér fhdgy.

Pataky Géza fhdgy.

Szurgyi Mihály tsz. szkv.

Logodi Gyula tsz. szkv.
 Szabadvári Antal tsz. szkv.
 Derschner Henrik tsz. szkv.
 Szabó Márton tsz.
 Nagy Károly tiz.
 Gondor Benda József tiz.
 Kámi Dezső őrv.
 Kristóf János tiz.
 Gosztola József tiz.
 Pados Pál tsz. szkv.

HL Tanulmánygyűjtemény 2880. sz. Szokolay Tamás visszaemlékezéshez csatolt fényképen szereplő nevek.

⁴² „Az ejtőernyős csapatnak továbbá sok tiszt-helyettes képző iskolát végzett szakaszvezető és őrmester kell. Lehetőleg 30 éven aluli, kisportolt, nehéz fegyver és műszaki kiképzésű csapattiszt helyetteseket vár az ejtőernyős csapat.” SZALAY JÁNOS őrmester: Jelentkezés ejtőernyős szolgálatra. *Honvéd Altszti Folyóirat* 1941. 7. sz., 20.; „A zászlóaljak élén 28–35 éves századosok, míg a századok és szakaszok élén 28 éven aluli tisztek, illetve tiszthelyettesek lennének a legalkalmasabbak a vezetésre.” POKORNY LÁSZLÓ: Légiúton szállított egységek szervezése. *Magyar Katonai Szemle*, 1943. 6. szám, 582.; „Ejtőernyősökhöz csak önkéntes jelentkezés alapján lehetett bekerülni. Az elsőéves sorkatonák csak az alaki újonckiképzés után vonultak be az ejtőernyős zászlóaljhoz és itt ejtőernyős újoncként kapták további kiképzésüket.” SÁGI LÁSZLÓ: Emlékek az ejtőernyős repülő szállítórepülő életéből. *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1982. 92.

⁴³ „[...] Október 4-én már be is vonultak a júliusban kibocsátott felszólításra jelentkező katonák. Ezeket már nem mi válogattuk ki, mindenki jöhetett, aki orvosilag megfelelt. Ez különösen az október (1939) elején beérkezett újoncok részére volt fontos, akiket Bertalan alaposan megrostált, mivel meglehetősen gyenge összetételű sorványt alkottak. Látszott, hogy a csapattestek a selejtes emberanyagtól szabadultak meg. Mintegy 400 fő vonult be október 4-én, mindjárt láttuk, hogy a fele sem fog beválni. Bertalan igen egyszerű módját választotta az első selejtezésnek: az első napon Makray Ferencet és engem felküldött egy Ca.101-el, hogy mutassunk be egy ugrást az újoncoknak. Ő is tudott a szombathelyi repülőnapon történt próbababa lezuhanásáról, és most megismételtette velünk ezt a figurát. A baba ismét bekötött

szájú ernyővel ugrott és le is zuhant. A besorozás megtörténte után felvetődött az a kérdés, hogy nem volt-e túl drasztikus a bemutatón egy »lezuhanást« produkálni? Bertalan röviden és egyszerűen megindokolta intézkedését: az ejtőernyősnek nemcsak bátornak, de eszesnek és figyelmesnek is kell lennie. Aki figyelt, az észrevehette, hogy a zuhanó ernyő végén az alak nem mozdul. Ezzel a módszerrel gyorsan és eredményesen kiszűrtük a gyávákat, a figyelmetleneket és az ostobákat is. [...]” SZOKOLAY TAMÁS: A magyar ejtőernyősök lovagkora 1938–1941. *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1986. 86.

⁴⁴ „Gondoskodni kellett a tisztikar kibővítéséről is. Már hónapokkal előbb (1940. évben, konkrétan időpont megemlézése nélkül – szerző megjegyzése) kiment a felszólítás az önkéntes jelentkezésre és a hónap közepén 19 tiszt érkezett meg. Én vittem fel őket három csoportban Budapestre a Repülő Orvosi Vizsgáló Intézetbe (ROVKI). Egy Caproni 101-es géppel repültünk a vizsgálatra, egybekötve az utat szoktató repüléssel.” SZOKOLAY TAMÁS: A magyar ejtőernyősök lovagkora 1938–1941. *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1987. 48.

⁴⁵ „Ejtőernyős szd.harcértéke.
 6 fő tiszt
 41 fő legénység
 1 drb.átalakított S-75.repülőgép
 1 drb. n.puska
 1 drb. gsz.
 40 drb. puska
 6 drb. géppisztoly
 28 drb. pisztoly
 58.900 drb. 31 M.éles lőszer
 563 drb. 9 mm-es pi.lőszer
 30 kg robbanó anyag
 1 drb.táb.izzógyújtó készülék
 3 dob.robbantó zsinór
 322 drb.31 M.kézigránát
 1440 drb. 36 M.kézigránát
 2 drb. anyagledobózsák
 1 drb. gsz.ledobózsák
 1 drb. gp.ledobózsák
 33 drb. ejtőernyő, ebből 11 drb.javításban van, melyek elkészülte e hét végére várható. Géppisztoly lőszer nincs. A legénység az ejtőernyőugrásban teljesen ki van képezve. Jelen pillanatban a javításban lévő ejtőernyők miatt egyszerre csak 22 fő ugorhat. (Kiemelés tőlem.)

Az ejtőernyős század harcértékének növelése nem áll a LE.pszág. módjában.” HL 4415/eln. 1. vkf. oszt. 1939.

Az 1939/40. évi szervezési intézkedésekhez csatolt 11./a számú melléklet alapján az ejtőernyős század papírforma szerint 199 fővel rendelkezett. HM 39.000/ eln. 1/a – 1939.

⁴⁶ „[...] Tudomásul szolgál, hogy esetleg 1940. IV. 1-re a szd. esetleg anyaghiány /:ejtőernyők:/ valamint kiképzettség tekintetében csak szükségszerűen, egy részével lesz menetkész, de ez a helyzet fokozatosan javul. [...]” HL 4415/eln. 1. vkf. oszt. 1939.

⁴⁷ HUSZÁR JÁNOS: *Honvéd ejtőernyősök Pápán. 1939–1945.* Pápa, 1993, Jókai Kör Kiadványa. (továbbiakban: Huszár) 11.

⁴⁸ „Eje. kiképzést eddig az országban két helyen végeztek. Az egyiket Pápán, s ezt követően a másikat Szombathelyen. A feszült felvidéki helyzetre tekintettel állították fel ezt a két tanfolyamot a későbbi alkalmazás reményében. Önként jelentkezett karp.-ok voltak az ugrók. Pár hetes, nagyon hiányos kiképzést kaptak. Első és legnagyobb hiba mindkét helyen az volt, hogy nem állt rendelkezésre szakképzett oktató. Úgy Telbisz Imre fhdgy. Szombathelyen, mind Mészöly fhdgy. Pápán mindent megtettek, hogy sz igen sűrűn előforduló baleseteket elkerüljék. Sajnos, ez nem sikerült! Alig jutottak túl a kezdeteken, mikor az igen gyakori balesetek miatt mindkét tanfolyamot beszüntették.” Huszár 11.

⁴⁹ „[...] A tanf. 92 karp.-a Julius 11 – augusztus 13 közt, kéthetenként ismétlődő 30-30 főnyi csoportokban a katonai repülőtereken „szoktató repülésben” kell, hogy résztvegyen, majd Julius 13 – szeptember 24 közt ugyancsak 30 – 30 főnyi csoportokban, háromhetes turnusban, katonai rep.téren, ejtőernyőugrásban való kiképzésben részesítendő.

A szoktató repülés külön költség nélkül akkép lenne megoldható, hogy a turnus 30 karp.-át a Lüh. által megadandó rep.terekre elosztva vezényeljük /:3-5 egy helye:/, ott az egyébként folyó repülésnél mint utas /:megfi:/ alkalmilag repülnek. Az ejtőernyőugrásban való kiképzés külön repüléseket igényel, így ennek költségei külön beállítandók volnának. [...]” HL 82.457. eln. 5. vkf. 1938.

⁵⁰ A Csehszlovákiával kialakult feszültség miatt nem tudtak ugrókiképzést folytatni az ejtőernyős kísérleti szakasznál. Szeptember 23-án

repülési tilalmat rendeltek el, október 7-én pedig a repülőalakulatok áttelepültek a tábori repülőterekre. Huszár, 15.

⁵¹ 1939. március 15-én.

⁵² Huszár, 21.; Gibás, 8.

⁵³ HL 2303/eln. 1. vkf. oszt. 1937. Gránátos csapatok kiképzési irányelvei.

⁵⁴ 1941 novemberében Németországba utazott egy bizottság a német ejtőernyős fegyvernem tanulmányozására, melynek tagjai voltak: vitéz Szügyi Zoltán alezredes és Tassonyi Edömér főhadnagy. HL HM 140.586/eln. 2/r. - 1941. és 140.587/eln. 2/r. – 1941.

1942 őszén újabb ejtőernyős tisztek utaztak ki Németországba (Petneházy Imre őrnagy, Molnár Lajos és Ugron István századosok, Ajtay Ferenc és Pávay Endre főhadnagyok). Huszár, 92.

⁵⁵ 1944 nyár közepén mintegy 30 német ejtőernyős érkezett, hogy átképezzék a magyarokat a német csapaternyők használatára. Huszár, 111–112.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

csf. = csoportfőnökség

eje. = ejtőernyős

gk. = gépkocsi

gsz. = golyószóró

gy. = gyalogos

gyal.lövő = gyalogsági lövő

hdt. = hadtest

hir. = híradó

ht. szkv. = hivatásos szakaszvezető

Hfp. = Honvédség Főparancsnoka

HM.III.csfk. = Honvédelmi Minisztérium

III. csoportfőnökség

karp. = karpaszományos

kp. = kerékpár

klgs.kik. = különleges kiképzés

Leps. = Légierő Parancsnokság

Lüh. = Légügyi Hivatal

mü. = műszaki

pság. = parancsnokság

pc.jmű = páncélos jármű

robb. = robbantó

szd. = század

tanf. = tanfolyam

tg. = tanulmánygyűjtemény

tgk. = tehergépkocsi

vh. = vegyiharc

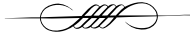
vkf. = Honvéd Vezérkar Főnöke

vkstz. = vezérkari szolgálatot teljesítő tisz

BIRÓ TEOFIL

Hadjárat a dűnék között

Az újkori Franciaország és Nagy-Britannia¹ közötti háborús rivalizálás (1688–1815), melyet egyes történészek egyszerűen csak a „második százéves háború” néven emlegetnek, a koalíciós háborúk időszakában érte el csúcspontját.² Az „ordas eszméket” terjesztő forradalmi Franciaország minduntalan kénytelen volt szembe nézni a Nagy-Britannia által ellene összekovácsolt katonai koalíciókkal. A francia csapatok azonban a harcmezőkön rendre legyőzték, s szétverték ellenfeleiket. Katonai fölényüket köszönhetnék egyrészlől forradalmi tömeghadsergüknek,³ másrészlől viszont annak, hogy következetesen fölrugták a XVIII. század folyamán lefektetett „civilizált hadviselés” általánosan elfogadott európai szabályait.⁴ Ennek betudhatóan a különböző francia kormányok nem csupán megvédték a forradalom vívmányait, s Franciaország területi integritását, de sikeres katonai hadjáratokat vezettek Európa-szerte. Így kitolták az ország határait a környező államok rovására, valamint a forradalom ideológiájának exportjával aláásták a tradicionális európai monarchiák legitimitását is. Mindezek a folyamatok a felszín alatt korhasztották, láthatatlanul gyengítették a monarchikus államrendszerek gyökereit, vagyis a korabeli Európa rendjének legfontosabb alappilléreit.

A Nagy-Britannia számára kedvezőtlen európai helyzet, mely a campoformiói békével teljesedett ki, 1798-ban megváltozni látszott. A francia kontinentális hegemoniát kiharcoló köztársasági hadsereg 1798–99-ben kénytelen volt nélkülözni a briliáns Bonaparte tábornokot, aki egy közepes nagyságú hadsereg élén Egyiptom meghódítására indult. A kiváló hadvezér távolléte az

európai eseményekre is rányomta bélyegét. A direktórium durva politikai érzéketlenség-ről tett tanúbizonyságot, mikor erőszakos politikával megdöntötte a még független itáliai államok hatalmát, valamint katonai erővel elfoglalta Svájcot, melyből Helvét Köztársaság néven egy francia bábállamot kreált.⁵ Stratégiai szempontból kétségtelenül sikeresek voltak ezek a francia akciók, de figyelembe véve a Bonaparte által elfoglalt Máltát és Egyiptomot is, félelmet keltettek európai vetélytársaikban.

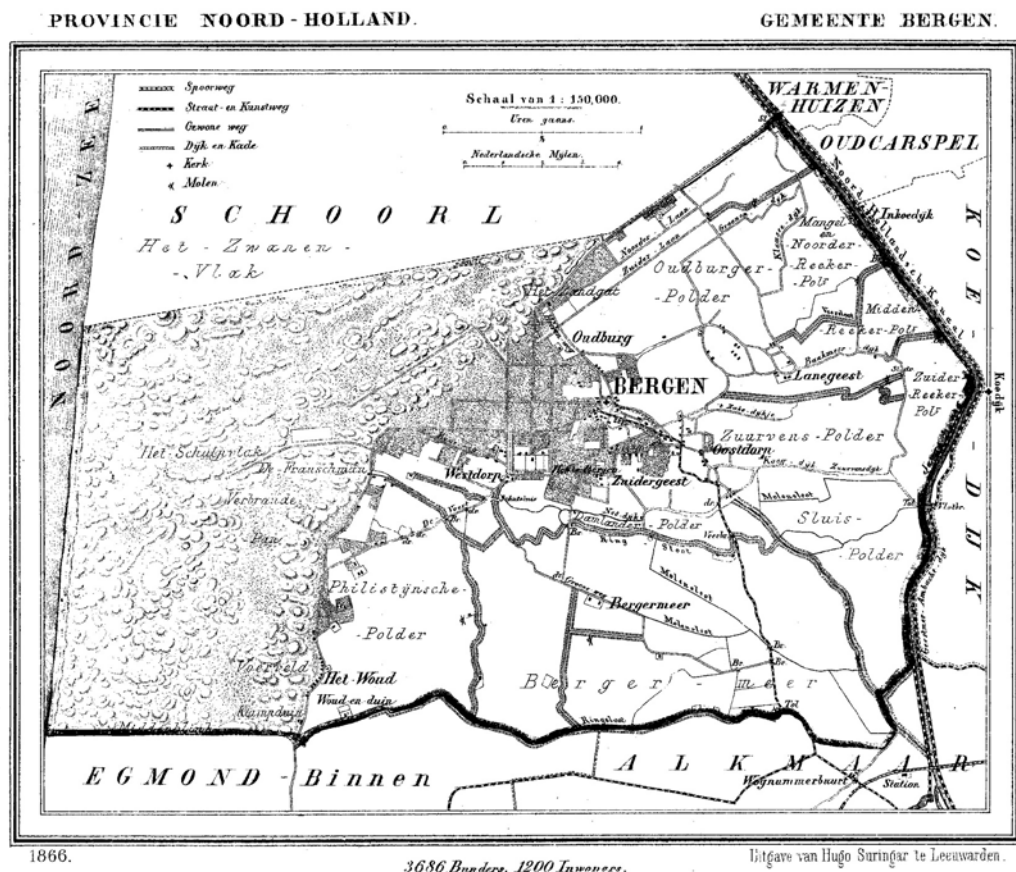
A magát a kisállamok védelmezőjévé kinevező I. Pál Oroszországa, a francia hatalom erősödésére mindig érzékenyen reagáló Ausztria, és az európai erőegyensúly fenntartására törekvő Nagy-Britannia készen álltak megtörni a franciák kontinentális dominanciáját. 1799 tavaszára e három hatalom által újjáalakult a Franciaország-ellenes katonai koalíció – szám szerint a második –, s márciusban a hadműveletek is megindultak.

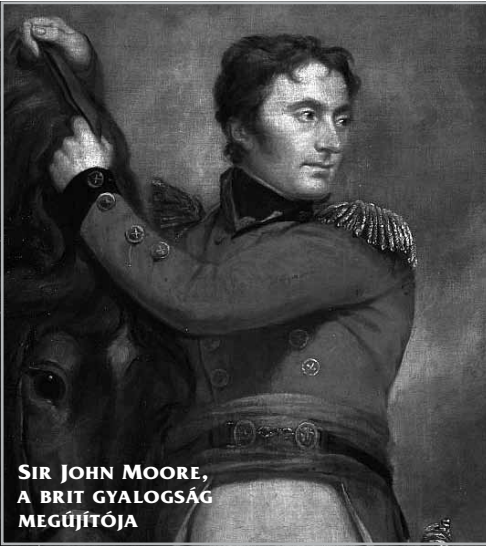
Szuvorov tábornok vezetésével az egyesült orosz-osztrák hadak megtámadták Észak-Itáliát, és sorozatos vereségeket mértek az ellenük küldött francia csapatokra. Az angolok visszafoglalták Nápolyt, s a szövetségesek egész Itáliában offenzívában voltak. Június végére a franciák Genova kivételével elvesztették összes itáliai szerzeményüket.

Ezzel párhuzamosan a hadiszerecsé a németországi hadszíntéren sem kedvezett a franciáknak. Károly főherceg először a Fekete-erdőig, majd a Rajnáig vetette vissza Jourdan tábornok csapatait. Ezután a főherceg késedelem nélkül a Svájcban állomásozó Masséna ellen fordult, akire Zürich mellett mért vereséget. Ezzel újra megnyíltak az alpesi hágók a Német-Római Császárság és

Észak-Itália között.⁶ E nagyszabású hadműveletekhez kapcsolódott a brit expedíciós hadsereg hollandiai partra szállása. Az előzetes megállapodások szerint orosz csapatok is részt vettek az akcióban. Habár a másik két hadszíntérhez képest ez egy mellékhadszíntér volt, jelentősége abban állt, hogy siker esetén Hollandiát kiszakították volna a francia szövetségből, valamint ellenséges csapatokat vontak volna el a rajnai hadszínterről. Ezen kívül az Egyesült Királyság európai befolyásának növekedését várta az expedíciótól.⁷ A tényleges erők szerint Nagy-Britannia a flottáján kívül tizenháromezer, Oroszország pedig tizenhétezer katonával vett részt a hadműveletben.⁸

A hollandiai hadjáratban kulcsszerepet játszó brit expedíciós hadsereg főparancsnoki tisztét Sir Ralph Abercromby altábornagy töltötte be. A haderő kilenc gyalogos dandárból, egy lovas dandárból és egy tartalék dandárból tevődött össze. A dandárok élén tapasztalt, harcedzett tisztok álltak. Az első dandár parancsnoka D'Oyley, másodikiké Burrard, a harmadiké Coote, a negyediké Sir John Moore, az ötödiké Don, a kilencediké Manners vezérőrnagy volt. A hatodik és hetedik dandárok élén Lord Cavan, illetve Lord Chatham álltak, míg a nyolcadik dandárt maga a yorki herceg parancsnokolta. A tartalék dandár élén MacDonaldd ezredes állt. A dandárok általában három-négy ezredből tevődtek össze.

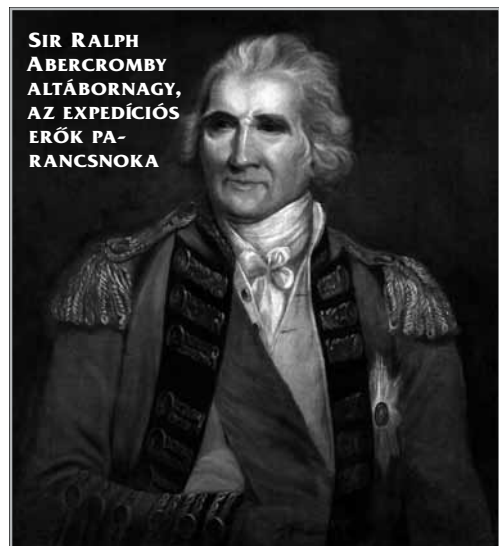

**SIR JOHN MOORE,
A BRIT GYALOGSÁG
MEGÚJÍTÓJA**

Az expedíciós hadsereg gyülekezési közege a Dover melletti Barham Downs nevű táborban volt, ahonnan augusztus 27-én hajózták be őket, hogy a hollandiai Den Heldernél szálljanak partra. A tengerparton a britek jelentős létszámú francia és holland csapatokkal találták magukat szemben, akik felvették a harcot a partraszálló vöröskabátosokkal. Kemény küzdelem bontakozott ki, s az expedíciós hadseregnek igencsak meg kellett dolgoznia a sikeres hídfőállítás kialakításáért. Az ellenséget azonban fokozatosan visszaszorították, s így az egész expedíciós haderő partra tudott szállni. A küzdelemben a britek vesztesége 452 halott és sebesült volt.⁹ Mivel a franciák és a hollandok kiürítették part menti erődítményeiket, s magát Den Helder városát is, a britek harc nélkül vehették birtokukba a várost. A vöröskabátosok azonban nem érezhették magukat biztonságban, mert a Storey admirális irányítása alatt álló holland flotta a Den Helderrel szemben található Texel sziget partjainál horgonyzott.¹⁰ Attól tartottak, hogy ágyútüzet zúdítanak a városra, vagy partra szállnak az éjszaka leple alatt. A brit csapatok csak augusztus 30-án nyugodhat-

tak meg, mikor a Mitchell altengernagy vezette angol hajóhad bekerítette, és megadásra kényszerítette a holland flottát. A hollandiai hadművelet tehát sikeresen indult, de aggasztó volt, hogy az ellenség pontosan ismerte a britek haditervét. Az expedíciós haderővel szembenálló, mintegy hétezer francia és holland katona visszavonult Alkmaar irányába.¹¹

Szeptember 2-án az expedíciós hadsereg felvette hadállását Zuyder-Zee térségében, a csapatokat pedig kaszárnyákban helyezték el. Így várták, hogy az orosz csapatok csatlakozzanak hozzájuk. A brit hadsereg szokásaihoz híven a csapatoknak szigorúan megparancsolták, hogy kíméljék a helybeliek életét és jószágait.¹² A brit hadvezetés arra számított ugyanis, hogy a vöröskabátosok megjelenésével a holland csapatok, s a lakosság is átáll az ő oldalukra és fegyvert fog a francia elnyomók ellen. A hollandok azonban a brit csapatok partraszállása ellenére sem tették ezt meg, sőt a franciákkal karöltve támadták meg szeptember 10-én György király katonáit. A támadást a francia Brune tábornok vezette. A harc hamarosan az egész térségben általánossá vált, s a briteknek csak az éj leszálltával sikerült visszaverniük a támadást.

**SIR RALPH
ABERCROMBY
ALTÁBORNAGY,
AZ EXPEDÍCIÓS
ERŐK PA-
RANCSNOKA**

Szeptember 13-án végre megérkezett a várva várt erősítés tizenkétezer orosz katona személyében. Parancsnokuk Ivan Ivanowitch Hermann altábornagy volt.¹³ Ezzel a szövetséges brit–orosz expedíciós hadsereg létszáma elérte a harminc-negyvezezer főt.¹⁴ Az erősítés megérkezését követően York hercege is csatlakozott a csapatokhoz, s átvette felettiük a főparancsnokságot. Ezek után a szövetséges haderő egy általános támadást indított a francia–holland csapatok ellen déli irányban. Ennek célja az Északi-tenger és az Ijssel-tó határolta félsziget elfoglalása lett volna.

A haditerv szerint nyolcezer orosz katona, és egy brit dandár a gátakon előrehaladva támadta volna meg Brune tábornok balszárnyát. Tőlük balra ötezer brit és kétezer orosz hajtott volna végre támadást a francia centrum ellen, míg Sir Pulteney elterelő hadműveletet folytatott volna a francia centrum jobb oldalán. Végül a Sir Ralph Abercromby vezette hadosztály¹⁵ megtámadta volna a francia–holland jobbszárnyat.¹⁶

A támadást a brit–orosz csapatok szeptember 19-én hajnali négy órakor indították meg, s először minden ponton sikeres volt. A jobbszáron az oroszok elfoglalták Bergent, s a britek is sikeresen nyomultak előre. A támadás azonban hamarosan elakadt, mert a franciák erősítést vezényeltek Alkmaar helyőrségéből a szétszórt orosz csapatok ellen. A heves ellentámadás eredményeként a franciák visszafoglalták Bergen városát, s az oroszokat egészen Schorelig vetették vissza. Ahogy Moore tábornok naplójából kiderül, a támadó brit–orosz hadosztályok között akadozott az összeköttetés, s megesett, hogy a szövetséges balszáron egymásnak teljesen ellentmondó információkat kaptak a jobbszáron történő eseményekről. Végül azonban az Abercromby, a Dundas és a Pulteney vezette hadosztályok is tudomást szereztek az oroszok visszavonulásáról, s hogy a franciák ne kerülhessenek a brit csapatok hátába, ők is visszavonultak észak felé.¹⁷

A támadás tehát nem érte el célját, kudarcot vallott. A veszteségek mindkét oldalon számottevőek voltak. A francia–holland hadsereg háromezer embere és hatvan tisztje esett fogságba, valamint tizenhat ágyú került az expedíciós hadsereg kezébe. A halottakról és sebesültekről nincs információ.¹⁸ Az expedíciós hadsereg háromezer orosz és ezeröttszáz brit katonáját veszttette el. Ezen kívül két orosz tábornok – köztük a főparancsnok Hermann és Tcherchekoff – is a franciák fogságába esett sok katonájával együtt.¹⁹

York hercege október 2-án egy újabb támadást indított a francia–holland vonalak ellen. A támadás iránya a Bergen és Egmont-op-Zee közötti területre koncentráldott. A szövetségesek négy fő irányból támadták a francia–holland védelmi vonalat annak teljes szélességében. Az Abercromby tábornok vezette hadosztály ezúttal a támadó sereg jobbszárnyára került, s a fő csapásirányt alkotta.²⁰ A tengerparton Dél felé vonulva kellett az Egmont-op-Zee-nél állomásozó francia balszárnyat megtámadniuk. A hely azonban olyannyira szűk volt, hogy egymás mellett gyakran csak hat-hét katona fért el. Így az egész hadosztály csak lassan, hosszú-hosszú sorokban elnyúlva tudott végigvonulni a tengerparton a tenger és a homokdűnék között.²¹ A tizennégy mérföldnyire lévő Egmont-op-Zee-ben állomásozó francia csapatok eleinte folyamatosan visszavonultak, s kitértek az összecsapás elől. A városka határában azonban a franciák felvették a harcot az előrenyomuló vöröskabátosokkal, s ádáz küzdelem vette kezdetét.²²

A franciák sűrű sortűzzel fogadták a tengerparton masírozó vöröskabátos briteket, s még két ágyút is bevetettek ellenük. Mivel a franciákat a brit sortűzektől védte a fedezéket nyújtó homokdűnék, Moore tábornoknak nem maradt más lehetősége, mint szuronyrohamra vezényelni embereit. A tengerparton lévő tüzérségre mindössze a 92-esek, és a homokos talajon nehezen moz-

gó dragonyosok vigyáztak. A dandár többi ezrede megrohmozta a dűnék védelmében megbúvó francia csapatokat. Moore embereinek minden keserves próbálkozása ellenére a franciák visszaverték a támadókat. A briteket komoly veszteségek érték. A meneteléstől és küzdelemtől kimerült dandár még vízhiányban is szenvedett, míg a franciák bőségesen el voltak látva mindennel. Ennek ellenére Moore katonái újra és újra megrohmozták a védekező ellenséget.

Miközben az 1., a 25., 49. és a 79. ezredek véres csatát vívtak a dűnék között az ellenséggel, a tengerparton is ádáz küzdelem bontakozott ki. A brit lovasságnak el kellett hagynia a tüzéséget, hogy felvegye a harcot a Bergen felől érkező ötszáz francia dragonyossal. Az ágyúk védelmére így egyedül a 92. gyalogezred maradt a tengerparton. Ezt a franciák is észrevették, s gyorsan egy közel hatezer katonából álló oszlopot vezényeltek ki a brit tüzéség megszerzésére. A 92-esek felvették a harcot a nyolcszoros túlerőben lévő ellenséggel. A franciák, bízva számbeli fölényükben, makacs elszántsággal támadták a britek vonalait, s a tűzpárbajt követően közelharcra került sor köztük. Az összecsapás heveségét bizonyítja, hogy a három és félórás küzdelemben mind a dandárparancsnok, Sir John Moore, mind pedig a 92-esek ezredparancsnoka, Huntly márkija is súlyosan megsebesültek.²³ A hadosztályparancsnok Sir Ralph Abercromby alól pedig két alkalommal is kilőtték a lovát.²⁴ Sir John Moore először egy comblövést kapott, de ekkor még folytatta a küzdelmet. Második sebesülése azonban már leterítette lábáról, mert a puskagolyó a füle mögött hatolt be a fejébe, s a bal szeme alatt hagyta el az arcát. Ekkor a tengerpart homokjába zuhant, félig öntudatlan állapotban lévő tábornokot a 92. ezred két skót katonája vonszolta biztonságos helyre.²⁵ Miután a dandárparancsnokukat biztonságba helyezték, a katonák visszatértek bajtársaik mellé a harctérre, ahol minden

egy emberre égetően szükség volt.²⁶ A franciák több mint három órán keresztül szakadatlanul rohamozták a skót vonalakat, de nem tudták elragadni tőlük az ágyúkat. Végül is a küzdelemnek MacDonald ezredes tartalékdandárjának megjelenése vetett véget. A britek erősítését meglátva, a franciák visszavonultak.²⁷

Ezt követően Abercromby tábornok hadosztálya bevonult Egmont-op-Zee-be, s az expedíciós csapatok a harctér más részein is előrenyomultak. A brit–orosz offenzíva még néhány napig lendületben volt, s miután a francia-holland csapatok feladták állásaikat a Lange Dyke és a Bergen-op-zoom vonalán, a szövetségesek megszállták Bergent és Alkmaart. Brune tábornok azonban masszív védelmi vonalat állított fel Beverwick és a Zuyder Zee között. A szövetségesek hiába próbálkoztak ennek a védelmi vonalnak az áttörésével, nem volt hozzá elég erejük. A várva-várt francia erősítés megérkezte után pedig Brune tábornok nem csupán feltartóztatta a szövetségesek előrenyomulását, de azok minden erőfeszítése dacára október 8-án sikeres ellentámadást indított. Az expedíciós hadsereg kénytelen volt feladni az oly nehezen megszerzett területeket, s október végére ismét ott tartottak, ahol két hónappal azelőtt partra szálltak. Végül a brit kormány evakuálta Hollandiából az expedíciós hadsereget. A brit csapatokat Angliába, az oroszokat pedig Jersey szigetére hajózták.²⁸

Fő célkitűzését tekintve a hadjárat csúfos kudarcba fulladt ugyan – Hollandiát nem sikerült kiszakítani a francia szövetségből –, de mégsem tekinthetjük azt teljesen hiábavalónak. A Storey admirális irányította, tizenkét hajóból álló holland flotta angol kézre került. A franciák kénytelenek voltak csapatokat vezényelni erre a jelentéktelen mellékhadszíntérre. A brit expedíciós hadsereg pedig újabb fontos gyakorlati tapasztalatokat gyűjthetett a szárazföldi hadviselés terén.²⁹ Többek között az ilyen tapasztalatok

vezették rá Sir John Moore tábornokot annak a kiképzési módszernek a kidolgozására, amely majd a brit gyalogos katonát Európa valamennyi gyalogos katonája fölé emeli. Ennek babérjait – a sors furcsa szeszélye révén – a majdani Wellington hercege fogja learatni, aki a legnevesebb francia marsallok legyőzése után magát Napóleon császárt is térdre kényszeríti majd a waterloo-i csatamezőn.

JEGYZETEK

¹ Ezen időszak első két évtizedében természetesen még nem létezett Nagy-Britannia, amelyről csak az 1707-es angol–skót uniót követően beszélhetünk. A francia–brit vetélkedés XIV. Lajos idejében még francia–angol vetélkedésként kezdődött.

² BOWEN 1998. 5.

³ Ennek gyalogsága szűk oszlopokban, de mély, tömött sorokban rohamozott. Ez a taktika nagyon jól bevált a fegyelmezetlen és képzetlen kontinentális hadseregekkel szemben, amelyek a lendületes francia oszlopok támadásától megremülve ijedten futottak szét. KEEGAN 1990. 105–107.

⁴ E téma kifejtésére egy egész könyvet szentelt GUGLIELMO 2000.

⁵ Elnyomták a Cisalpine Köztársaságban kiöttört francia-ellenes felkelést, megszállták Piemontét, Toscanát és Rómát, valamint hogy teljessé tegyék Itália Franciaország általi leigázását, megtámadták és meghódították a Nápolyi Királyságot.

⁶ CHANDLER 1966. 256.

⁷ GREENHILL 1901. 50.

⁸ Sir John Moore tábornok naplójában mindkettő hadsereg létszámát tizennyolcezer főre teszi. MOORE 1904. 337.

⁹ MOORE 1904. 342.

¹⁰ A holland flotta nyolc sorhajóból, három fregattból és egy kutterből állt. EGMONG 2010.

¹¹ MOORE 1904. 343.

¹² GREENHILL 1901. 53.

¹³ CANNON 1851. 16.

¹⁴ MOORE 1904. 347. Más források szerint az oroszok tizenhétvezren voltak, s velük együtt a szövetségeseik összesen harminchatezer főt számláltak. ABERCROMBY 2010.

¹⁵ Az Abercromby tábornok által irányított hadosztály D'Oyley tábornok első, Moore tábornok negyedik és Cavan tábornok hatodik dandárjából, Lord Paget ezeregyszáz dragonyosából, és húsz ágyús tüzérségből állt. A tartalékot MacDonald ezredes dandárja alkotta. MOORE 1904. 353–354.

¹⁶ GREENHILL 1901. 55.

¹⁷ MOORE 1904. 348–349.

¹⁸ GREENHILL 1901. 55.

¹⁹ MOORE 1904. 349–350. valamint ABERCROMBY 2010.

²⁰ MOORE 1904. 353–354.

²¹ Ezt a 92. ezred tisztjének, Sir John Cameron századosnak október 4-én édesapjának hazairt levelében olvashatjuk. GREENHILL 1901. 69.

²² GREENHILL 1901. 69.

²³ CANNON 1851. 16–17.

²⁴ ABERCROMBY 2010.

²⁵ MOORE 1904. 355–356.

²⁶ Az összecsapást követően Moore tábornok meg szeretne volna jutalmazni az életét megmentő két Highlandert, de hiába ajánlott nekik fejésként 20 font díjat, senki sem jelentkezett annak átvételére. Lehetséges, hogy mindketten elestek a franciákkal folytatott ütközetben, de az is meg lehet, hogy nem érezték tisztességesnek azt, hogy jutalmat fogadjanak el egy bajtárs életének megmentéséért. Moore tábornok azonban olyannyira hálás volt az ezrednek, hogy tábornoki sapkáján a 92. ezred jelvényét viselte, valamint egy Gordon Highlander katonát tett meg címerpajzsa egyik védőjének, mikor a Bath lovagja lett. WATT. 39.

²⁷ GREENHILL 1901. 58.

²⁸ GREENHILL 1901. 64–66.

²⁹ ABERCROMBY 2010.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BOWEN 1998 = Bowen, H. V.: War and British society 1688-1815. Cambridge, 1998, Cambridge University Press.

GUGLIELMO 2000 = Guglielmo, Ferrero: Kaland. Bonaparte Itáliában 1796-1797. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.

KEEGAN 1990 = Keegan, John: Waterloo. Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó.

CHANDLER 1966 = Chandler, David: The Campaigns of Napoleon. New York, 1966, Scribner.

GREENHILL 1901 = Greenhill, Gardyne: The Life of A Regiment. Vol I.. The History of The Gordon Highlanders from its formation in 1793 to 1816. London, 1901, The Medici Society Ltd.

MOORE 1904 = The Diary of Sir John Moore. Vol. I. Edited by Major-General Sir J.F.Maurice, K.C.B. London, 1904, Published by Edward Arnold.

CANNON 1851 = Cannon Richard: Historical Record of The Ninety-Second Regiment (Gordon Highlanders) From 1794 To 1850.

London, 1851, Warrington W. Clownes & Sons.

WATT = Watt, Lauchlan MacLeon: The Gordon Highlanders. Edinburgh, W.P.Nimmo Hay & Mitchell.

EGMONG 2010 = http://history.farmersboys.com/Postings/Germany/Berlin/egmong_ze.htm (2010-02-26)

ABERCROMBY 2010 = http://www.electric-scotland.com/history/other/abercromby_sir_ralph.htm (2010-02-26)

T É K A

Kézikönyv vagy tankönyv?

Új összefoglalás az ókori Róma történetéről

HAVAS LÁSZLÓ – HEGYI W. GYÖRGY – SZABÓ EDIT: *Római történelem*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó. 867 oldal

Egy új tankönyv közreadása mindig várakozással tölti el az érintett egyetemi hallgatót, illetőleg az érdeklődő olvasót. Jelen kiadvány az Osiris tankönyvek sorozat római kötete, előzményei a *Görög történelem* (szerk. Németh György, 1995), *Görög történelem. Szöveggyűjtemény* (szerk. Németh György, 1996), *Római történelem. Szöveggyűjtemény* (szerk. Borhy László 2003) Igazat kell adnunk az Előszó (13. old.) azon megállapításának, hogy az eddig forgalomban levő római történelem tankönyv kiegészítése, felfrissítése számos vonatkozásban indokolt volt, de mivel annak szerzői közül kettő már nem él, új szerzők készítettek új tankönyvet. Egyébként általános gyakorlat, hogy minden új korszak, irányzat kiemelt hangsúllyal dolgozza fel azokat a kérdéseket, témákat, amelyeket elődeik kevésbé részleteztek. Így kaptak a korábbi tankönyvben nagyobb teret a rabszolgasággal összefüggő kérdések, amelyek Aristotelés megállapításai óta alapvető gazda-

sági jelentőséget nyertek, amelyek például a mezőgazdaság bemutatásában realizálódtak. Tagadhatatlan ezzel összefüggésben, hogy például a római rabszolga felkelések tárgyalása aránytalanul nagyobb helyet kapott. A mai szemlélet ezzel szemben, más események, jelenségek történeti fontosságát emeli ki, érthető módon érvényesül a szerzők személyes érdeklődése és kutatási irányultsága is.

Ami a szerzők célkitűzéseit illeti, mind tartalmi, mind formai szempontból igyekeztek megfelelni egy modern tankönyvvel szemben támasztható igényeknek. Az persze kérdéses, hogy ez mennyire sikerült. A szerzők és a szerkesztő szakmai felkészültsége és alaposága garantálja a munka kiváló szakmai és tudományos színvonalát. A tudományos megalapozottság vitathatatlan, azonban ennek tankönyvként való felhasználhatóságát, áttekinthetőségét az elkövetkező évek gyakorlati tapasztalatai fogják igazolni. Lényeges tartalmi változás az előző tankönyvhöz viszonyítva az időbeli határok lényeges kitolása, vagyis az új összeállítás Itália bronzkorától kezdve Iustinianus császár haláláig tárgyalja a római történelmet (565). A kötet nagyobb figyelmet fordít arra a nyelvi-kulturális hatásra, amelynek jelentős hatása volt a Római Birodalom kialakulására. A város ős- és korai történetét a legújabb régészeti feltárások tükrében vizsgálja. Ami

a kötet záró dátumát illeti, régóta vitatott kérdés, hogy meddig is tart valójában az ókor. A kérdésre Szabó Edit a következő választ adja: „A korszakhatárt ott kell meghúzni, ahol az antikvitás jellegzetességei a későbbi, középkori jellegzetességektől leginkább elkülöníthetők. A jelenlegi tudásunk szerint ez leginkább Justinianus halála (565) és kb. 600 közé tehető” (Előszó 14. oldal). A tartalmi eltérések-újítások vonatkozásában leginkább novumnak minősíthetők a kötetet lezáró tematikus fejezetek, ezek a következők: a császári hatalom, titulátúra, igazgatástörténet, a római hadsereg, demográfiai viszonyok, gazdaság, társadalom, Pannonia (712–804). Egy ilyen összefoglaló áttekintés természetesen hasznos lehet, az már vitatható, hogy a tankönyvi keretek között indokolt-e ennek a beiktatása. (A tankönyv terjedelme 867 oldal!) A hazai egyetemek köztudottan ártértek az ún. bolognai szisztémára, amivel nehezen hozható szinkronba az a tény, hogy az ókoron belül, csupán a római történelem tárgyalása ilyen terjedelmet igényeljen. A szintén ebben a sorozatban megjelent görög kötet 393 lap. Valamiféle arálynak érvényesülnie kellene, továbbá véleményem szerint egy tankönyv esetében nem utolsó a didaktikus szempont sem. A kötet általában nem eléggé tagolt, áttekinthetőbbnek kellene lennie, továbbá helyenként szegényes az eseménytörténet, ennek hiányát korábbi, más felfogású tankönyvből nehézkes lenne pótolni. A tankönyvnek tanulhatónak is kell lennie, és ennek kapcsán nem a magyar iskolások szövegértési problémáira gondolok.

Ha valahol különös jelentőséggel bírnak az ókori források, akkor az a történelem tanulmányozása. Akár a szakember, a kutató, akár az oktató számára elengedhetetlen, hogy megfelelő dokumentumokból induljon ki, fejtegetéseit, hipotéziseit forrásokra alapítsa. Természetesen a források ismerete az egyetemi hallgatók számára is alapvető szempont, arról nem is beszélve, hogy ez

már (az újabb érettségi követelmények szerint!) a középiskolában is elvárás. Öröndetes módon, a római történelem tanulmányozását megkönnyítendő, már előbb megjelent a fent említett szöveggyűjtemény, amit most követett a hozzátartozó tankönyv. Kérdés azonban, mennyire tartoznak ezek össze. A korábban használatos *Római történeti chrestomathia* (Tankönyvkiadó, szerk. Borzsák István) érdemei közé kell sorolnunk, hogy legalább időrendben hozta az antik források magyar fordításait. Ezzel szemben az Osiris Kiadó gondozásában megjelentetett forrásgyűjtemény tematikus válogatás, amit a tankönyv időrendes mentével meglehetősen nehéz szinkronba hozni. Sőt a tankönyv még csak nem is utal a szöveggyűjtemény megfelelő passzusaira. Említhetnénk például Dio Casiust, akire a tankönyv Augustus *principatusa* kapcsán gyakran hivatkozik, adós marad azonban azzal, hogy hol olvashatná el a hallgató magyarul. Kérdés, hogy ha már lehetőség adódott az újításra, nem lett volna szerencsésebb egy tankönyvvel összehangolt forrásgyűjtemény közreadása, amelyben a tankönyvi anyaggal párhuzamosan követhetők lettek volna a megfelelő ókori források is. A források megadását persze a tankönyvből is joggal hiányolni lehet – ellentétben az előző (Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István-féle) kötettel, ahol világosan elkülönítve, mindig az adott fejezet élén olvashatók a források, lezárásként pedig a bibliográfia. Ebben az új összeállításban ha egyáltalán szerepelnek a források, akkor az a bibliográfia végére kerül. A forrásokra való hivatkozás a tankönyv szerzői részéről sem következetes: például Augustus *principatusa* tárgyalása okán szó sem esik Maecenasról, sem a megfelelő Cassius Dio részletről. Nem kívánunk tudományos vitába bocsátkozni az egyes fejezetek kapcsán, de Augustus *principatusa* értékelése okán nem hagyható figyelmen kívül Maecenas diplomáciai tevékenyége, ahogyan nem mel-

lőzhető például Agrippa szerepe a hadsereg kapcsán. A *princeps* fogalom mibenlétének értelmezéséhez segítséget adhat a megfelelő görög kifejezés a *hégemón* említése is, ez utóbbi esetben sokkal egyértelműbbé válik a rendszer lényege. Az egyetlen kortárs, római szerző Augustus és Tiberius tárgyalásához Velleius Paterculus, ő sem szerepel, legalábbis az adott összefüggésben nem. Biztos, hogy Suetonius és Tacitus a mérvadó? A kötet végén a tematikus fejezeteknél (ezek az értékelő összegzések inkább kézikönyvbe kívánkoznak!) a latifundiumok szerepének értékeléséhez nem szerencsés éppen az idősebb Pliniusra hivatkozni – aki szerint a latifundiumok tették tönkre Itáliát – ráadásul ez a mondat ilyen formában nem is helytálló. Nem egészen világos, hogy Plinius miben látta a káros hatást, egyáltalán hova gondolja ezeket az Itáliát, sőt a tartományokat is tönkretévő birtokokat. Valójában latifundiumnak minősíthető birtokok Itáliában nem is igazán voltak jellemzőek, legfeljebb Szicíliában és Észak-Afrikában jöttek létre, és ezek inkább állattartásra vagy gabonatermesztésre rendezkedtek be (754 skk.). Az itáliai földbirtok struktúrája a félsziget fokozatos meghódítása során alakult ki, a gazdag senatori családok kezében kisebb-nagyobb számú (3-12) közepes méretű birtok volt. Egységes birtoktestek kialakítására nem törekedtek, sőt éppen ellenkezőleg. Jellemző az ifjabb Plinius aggodalmaskodása (Levelek, 3, 18), hogy vajon megvegye-e a szomszédjában eladó földet, birtokegyesítés céljából. Egyébként Senecának és Columellának is (mindkettő hispániai) Itáliában több helyen is voltak birtokaik, továbbá az időjárás földrajzi tényezőkkel számoló racionális Columella részletes indoklást ad a földeknek több tagban való birtoklása ésszerűségére. Egyébként a nyereséges, árutermelésre alapozott gazdaság nagy szakértelmet és szervezettséget kívánt, munkaigényes is volt – ez a termelési szerkezet pedig éppenséggel nem igényelte

a terjeszkedést. Az Észak-Afrikában kialakult latifundiumok nem voltak rentábilisak, állandó pénzhiánnyal küszködtek, és nem jelentettek konkurenciát Itáliára. A római agrárviszonyokat illetően Maróti Egonnak számos tanulmánya van, amelyek a kérdés pontosabb értékeléséhez hasznosak lehetnek volna. Ami most már a bibliográfiát illeti, röviden azt lehetne mondani, hogy riasztó mennyiségű, egyetemi tankönyv esetében méginkább, továbbá ilyen arányban felesleges is. Az irodalomjegyzékek feltűnő sajátossága a magyar kutatók és szakemberek feltűnő negligálása, ezeket ugyanis meglehetősen csekély arányban, elvétve említik a szerzők. Sőt, – ami legalább annyira meglepő – szívesebben hivatkoznak a magyar kutatók idegen nyelven közreadott publikációra, ami végképp érthetetlen. Miért kellene a magyarul is megjelent cikket idegen nyelven olvasni? Természetesen az ókor történetének tanulmányozása nyelvtudás nélkül elképzelhetetlen, de nem világos, hogy egy magyar egyetemi hallgatónak szánt tankönyv miért hozza ilyen tömegben az idegennyelvű publikációkat. Ez hozzátartozik a hallgatók felkészítéséhez, ezeket ismerniük kellene? Egyebekben a bibliográfiai tájékozódásnak számos módja van, miért kell ezzel a tankönyvet „terhelni”?

Formai újítás a keretes szövegek közbeiktatása – szürke mezőben fekete betűk! – nem egészen világos és következetes ezek funkciója. Helyenként sajnálatos módon pontatlanságok, elírások maradtak a kötetben: 724: *hereditatium* – *hereditatum* helyett; 717: *prudencia* – a császár lányának és feleségének tisztasága értelemben, tudomásom szerint ez nem jelent tisztaságot, az a *pudicitia*.

A bíráló megjegyzések ellenére örömmel üdvözölhetjük az ókori Róma történetét tárgyaló új kötetet, amely számos új felvetéssel, szemponttal, gazdag ismeretanyaggal bővíti az egyetemi hallgatók és érdeklődő olvasók által eredménnyel használható szakkönyvek sorát.

HOFFMANN ZSUZSANNA

BEBES ÁRPÁD

Holland hajózó társadalom az aranykorban

Bevezetés

Tanulmányomban a holland hajózó társadalom jellemzőit, ám sokkal inkább a hajókon élő emberek életkörülményeit fogom bemutatni. Választásom azért esett erre a témára, mert ezzel kapcsolatos magyar nyelvű munka kevés található. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy milyen általános tendenciák mutatkoznak a hajós népesség létszámában, és ez milyen mértékben függhet össze a hajósok életkörülményeivel? Mik lehetettek a motivációs erők ennek az életmódnak a választásában? Milyen a holland hajós társadalom szerkezete?

A hajózó társadalom

A holland hajózás és tengerészeti vállalkozások 1585 és 1650 közötti fenomenális növekedésének ellenére, úgy tűnik, hogy matrózokból jelentős többlet volt ebben az időben, és ez valószínűleg igaz az ezt követő 60-70 évben is. Egy holland hajóskapitány legtöbbször annak ellenére bízhatott a legénysége összeszedésében, hogy az általános szabály alapján alacsony volt munkabér és „spártaiaik” a fejadagok.¹ A hajón kiosztott élelmiszer mennyiségeket a későbbiekben külön fejezetben tárgyalom. Ahogy az források ismeretéből kimutatható, a holland hajózást az egyes tartományi területek (Holland, Zéland), a Társaságok (VOC, WIC), esetlegesen néhány nagyobb hatalmú személy (Nassaui Móríc) vagy városok (Amsterdam) pénzelték. Az állami támogatás tulajdon-

képpen nem tekinthető számottevőnek. Előfordult például az is, hogy a Kelet-Indiai Társaság megbüntetett néhány felfedezőt, mert szerintük az általuk ellenőrzött átjárón jöttek át, engedély nélkül. Ezért hajóikat és áruikat elkobozták, őket pedig hazaküldték. Ez történt Jacob Lemaire-el és Willem Corneliszoon Schooten-nel világszerte utazásukkor, miután felfedezték az új átjárót, mivel a Magellán-szorosra csak a Társaság hajóinak volt monopóliuma. Ezt játszotta ki Jakob Lemaire és új átjárót keresve jutott el Amerika déli csücskének megkerülésével a Csendes-óceánra.² Lemaire a hazafelé tartó úton megbetegedett, de a hazaérkező Schoutent megbízói elismeréssel fogadták, és panaszt tettek az új felfedezésükre hivatkozva. Így megtérítették és kifizették a Társasággal a költségeket és a kamatokat is. A felfedezésnek sokat köszönhetett a németalföldi kereskedelem, mert így megnyílt az út azokra a területekre, amelyen addig csak a VOC élvezett kizárólagos jogot.³

A fentiek is egyértelműen mutatják, hogy az egyes társaságok közötti verseny volt a jelentős és a németalföldi hajózás csupán gyűjtőfogalomként használható, tulajdonképpen társasági kereskedőflották, és egyéni expedíciók sokaságából állt. A legtöbb hajóutat természetesen a VOC indította.⁴

A tartományi admirálisoknak természetesen gyakran akadtak nehézségeik a hadihajóik felszerelésével, különösképpen a vezető, ámde igen kevés pénzzel rendelkező Rotterdami admirális, amely jellemzően rossz fizető volt. Azonban ha a pénz elérhető volt,

a XVII. század második felében ritkán szenvedtek hiányt a tengeri szolgálatra vállalkozó újoncokban.⁵ Sőt a toborzandó emberekben sokkal inkább egyfajta túlzásfoltosság figyelhető meg, a tengeri munkaerőpiac ilyenformán folyamatosan képes volt utánpótlást kapni. Legtöbbször valószínűleg a zsákmány ígérete miatt csatlakozhattak. Az indiai területeken természetesen számosan ottmaradtak, vagy meghaltak, esetleg elszöktek a flottától. Az alábbi táblázatban megfigyelhető az Ázsiába induló emberek és hajók valamint a visszatértek közötti differencia.

Az elindult hajók és a fedélzeten lévő utasok számát az I. táblázat tartalmazza.⁶

Kivételt jelent az első néhány év, amikor is a forrásban szereplő 1595–1602 között elindult 66 hajó közül 49 érte el újra az Egyesült Tartományok kikötőit, ami 74%-ot jelent. Az ezt követő évtizedekben ennek aránya lecsökken 50% alá. Az 1602 és 1630-ban elindult 334 hajó közül mindössze csupán 161 tért vissza. Ez a tendencia az elkövetkező évtizedekben az 50%-os érték közelében maradt. A század második felében az arány elmozdul a 60% közelébe, majd meg is haladja azt. Az 1670 és 1680 között Ázsiába tartó 232 hajó közül 133 tért vissza. A XVII. század végére további javulás figyelhető meg, 1680–1700 között a visszatérő hajók száma 297 az elin-

	A Köztársaságból induló hajók			Az Ázsiából induló hajók		
	utasok	hajók	átlag	utasok	hajók	átlag
1595–1602	5,300? ⁷	66	80.6?	?	49	?
1602–1610	8,500	76	111.5		40	
1610–1620	19,000	117	162.1		50	
1620–1630	23,700	141	167.8	14,500?	70	89.9?
1630–1640	28,900?	157	184.0	10,000	75	133.7
1640–1650	33,100?	165	200.6?	11,900	93	127.3
1650–1660	40,200?	205	196.0?	13,000	103	126.4
1660–1670	40,900	238	171.8	14,400	127	113.4
1670–1680	42,700	232	184.1	15,900	133	119.4
1680–1690	37,800	204	185.2	16,400?	141	116.5?
1690–1700	43,000	235	183.1	18,300	156	117.3
1602–1700	317,800	1,770	179.6	114,400	989	115.6

1. TÁBLÁZAT

Odavesztett hajók az Ázsiába tartó utakon				
	elsüllyedt	elfogott	százalékos megoszlás	
1602–24	4	-	1.5 %	-
1625–49	14	2	3.5 %	0.5
1650–74	12	6	2 %	1
1675–99	11	6	2 %	1
1602–99	41	14	2.3 %	0.6
Odavesztett hajók a hazautakon				
1602–24	6	1	4.9 %	0.8 %
1625–49	5	1	2.5 %	0.5 %
1650–74	10	6	3.4 %	2.0 %
1675–99	13	1	3.6 %	0.3 %
1602–99	34	9	3.4 %	0.9 %

2. TÁBLÁZAT

A táblázat elemzése alapján érdekes adatok megállapítására van lehetőség. Az egyik legszembetűnőbb jelenség a Köztársaságból elindult és az onnan visszatért hajók száma. Ez alapján kimutatható, hogy az Ázsiába induló hajók jelentős része nem tért vissza.

dult 439 hajóból, meg ami 67%-os arány.⁸ Ennek az adatnak némileg ellentmondanak azok a táblázatok, amelyek az elvesztett hajók számát mutatják az oda- és visszaúton.

A 2. táblázat az elvesztett hajók számát mutatja az oda- és visszaúton.⁹ (Dutch

Asiatic I. 1987. 75). Ahogy a 2-es táblázatból kiderül 1602 és 1624 között mindössze 4 hajó süllyedt el, amely másfél százalékos arány az odafele vezető úton. Visszafele ugyanezen periódusban 7 veszett el, amelyek közül az egyiket elfogták. Ez az adat a 3-as táblázatban található meg. Vagyis a kettőt összeadva sem jön ki az 50%-os arány. A kérdés tehát az, hogy mi történt a többi hajóval. Erre több magyarázat kínálkozik. A forrás megemlíti, hogy a hajók több mint a fele bajba került az út első felében.¹⁰

Ez alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy a hajók egy része nem érte el Ázsiát, hiszen a 1-es táblázat az Ázsiából visszatérő hajók számát jelzi. A keletre induló hajók egy része vagy csak a Jóreménység-fokáig jutott és ott visszafordult, a második lehetőség pedig, hogy az Ázsiáig eljutó hajók egy része annyira rossz és javíthatatlan állapotba került, hogy le kellett szerelni. Erre egyértelmű példa lehet a Houtman által vezetett expedíció. Ezen út során rengeteg embert vesztettek, 249 főből, 1597 januárjára mindössze 90 ember maradt, így pedig nem tudtak 4 hajót egyszerre irányítani, ezért január 11-én legnagyobb hajójukat, az *Amsterdament* felgyújtották.¹¹ Hasonló példa erre a Nassai flottánál történt eset is: „*Mint-hogy hiába várakoztak, 29-én elégették két yachtyukat, a hosszabb tengeri útra már alkalmatlanná vált Agárt és Eröst. Ezután a legnagyobb sietséggel indultak Kelet-Indiába.*”¹²

	Európából elindulók		Ázsiába érkezők		Ázsiából elindulók		Európába érkezők	
	Utások	vesztesség	Utások	%	Utások	%	Utások	%
1602-1620	27,500	2,500	25,000	91.0	8,500	31.0	7,200	26.2
1620-1640	52,600	7,700	44,900	85.3	16,400	31.2	14,800	28.3
1640-1660	73,300	7,900	65,400	89.2	24,900	31.3	22,900	28.8
1660-1680	83,600	12,600	71,000	84.9	30,300	36.2	26,200	31.4
1680-1700	80,800	15,700	65,100	80.6	34,700	43.0	31,200	38.6
1602-1700	317,800	46,500	271,300	85.4	114,700	35.4	102,300	31.6

3. TÁBLÁZAT

Előfordultak – valószínűleg a parton történt javítások közepe – balesetek is. Ilyen volt például, mikor a Jacob Lemaire által vezetett hajóúton King Islandon a partra vonták a *Hoorn* nevű hajójukat, hogy megtisztítsák. Száraz nádból tüzet gyújtottak alatta, ami belekapott a hajótestbe és a *Hoorn* elégett.¹³ Egy harmadik, ámde valószínűleg elenyésző szám lehet azoknak a hajóknak a száma, amelyek elszöktek a flottától vagy esetleg elszakadtak és többet nem kaptak hírt róluk. Erről ugyanis nem emlékezik meg a táblázat, illetve nem jelzi külön tételként. Természetesen tekinthetőek ezek akár egyedi és ritka eseteknek is, de a hajók számának növekedésével úgy gondolom, arányosan növekedhetett a „leszerelt” és az eltűnt hajók száma is. Igazolódik ez a feltevés a Houtman-féle eset, a Nassai példa és az 1-es táblázat újbóli, együttes vizsgálatának tükrében. A Dutch Asiatic a tengeri veszélyek tárgyalásánál szintúgy megemlíti, hogy az Ázsiából elindult hajók legénysége alig volt harmada a Hollandiából induló hajók legénységéhez képest. Vannak arra utaló jelek, hogy a visszatérő hajók nem rendelkeztek elegendő emberrel, vagy pedig kezelhetlenné váltak az úton történt betegségek vagy halálozások miatt. Könnyen magyarázható ezzel az is, hogy a hazafelé tartó úton százalékosan kétszer annyi hajó pusztult el átlagosan, mint odafelé.¹⁴

Az 1-es táblázaton az utasok

számánál figyelhető meg a legnagyobb eltérés az oda- és visszaút között. A korai évek utasairól nincs pontos adat, így inkább a XVII. századi tendenciát vizsgálom. 1602 és 1640 között megfigyelhető, hogy az elutazók nem kevesebb, mint 70%-a nem érkezett vissza Ázsiából. Ennek okai több tényezőnek tudható be, melyek között a magas halandóság a hajókon, valamint a különféle szökések is szerepet játszhattak ebben. Azonban fontos további tényező, hogy a VOC számos alkalmazottat hagyott Ázsiában az ügyletek további bonyolítására.¹⁵ Mindenesetre figyelemre méltóak azok a számok, amelyek az Ázsiába érkezők, majd onnan visszaindulók százalékos összetételével kapcsolatosak. Erről a következő táblázat tudósít:

A 3. táblázat a lélekszámot mutatja a fedélzeten az oda- és visszavezető utakon¹⁶ (Dutch-Asiatic I. 1987. 170).

Itt is figyelembe kell venni a Jóreménység-foknál és az Ázsiában hagyott emberek mennyiségét. Egy részük nyilvánvalóan letelepedett, ilyen módon kikerülhettek a VOC adminisztrációjából. Második tényezőként feltehető, hogy nem azzal a hajóval, vagy egyáltalán a társaság bármely hajójával mentek vissza Európába. Erre azért látok esélyt, mert a hajózó társadalom ekkortájt meglehetősen soknemzetiségű volt, és ez különösképpen igaz a hollandokra. Erről a 4-es táblázatban tiszta képet kapni. A hajózók egy jelentős része általában külföldi nemzetiségű volt.

A 4. táblázat hollandiai és külföldi VOC alkalmazottak (Dutch-

Asiatic I. 1987. 156) számát mutatja.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a katonák és a matrózok tekintetében eltérően mutatkoznak meg a számok. Például az 1630–40-es években 21000 matrózból 14868 volt holland származású, és csupán 6132 külföldi, tehát nagyjából $\frac{2}{3}$ -ados az arány. Viszont a katonák számánál éppen a fordítottja figyelhető meg. A 8000 katonából mindössze 2640 a holland és 5360 más országból érkezett katonát toboroztak. Ezek szerint, a katonák több mint fele más országból származott.¹⁷ Az 1680-as évektől a helyzet megváltozik. A matrózok száma a többszörösére ugrott és a katonák száma is közelített a külföldiekéhez. Így VOC holland alkalmazottai az 1680–1690 között majdnem kétszer annyian vannak, mint a más országból jövők. Az 1695–1705-ös évek között különösen kiugró és érdekes, hiszen ekkor a külföldiek alig $\frac{1}{4}$ -nyien vannak, valamint a holland származású katonák száma is $\frac{2}{3}$ -a a teljes létszámnak. A XVIII. században visszaáll a korábbi rend és újra nagyobb lesz a külföldiek aránya sőt, néhol meg is haladja a holland alkalmazottakét. Elenyésző, ámde mégis érdekes azoknak a száma, akiknek nem ismerni a származási helyét. Kirívó és valószínűleg egyedi vagy ritka példának számít az 1661-es év adata, ahol a toborzottak között 11,5 százalék ismeretlen származású volt. A többi véletlenszerűen kiválasztott évben az átlag 1-2% között mozog. Ellenben a katonáknál ez felcsúszik 4-5%-ra. Különös, hogy

	Mennyiség		Holland		Külföldi		Holland		Külföldi	
	beszálltak	katonák	matróz	katonák	matróz	katonák	matróz	összes	összes	
1630-40	29,900	8,000	21,000	2,640	14,868	5,360	6,132	17,500	11,500	
1655-65	39,000	14,000	25,000	4,914	14,400	9,086	10,600	19,300	19,700	
1680-90	39,000	15,000	24,000	6,705	18,168	8,295	5,832	24,900	14,100	
1695-1705	47,000	13,000	34,000	8,372	26,078	4,628	7,922	34,400	12,600	

4. TÁBLÁZAT

Tengeri alkalmazottak		Kereskedelmi alkalmazottak	
Schipper (Kapitány)	60-80	Rangelső kereskedő	80-100
Opper-Stuurman (elsőtiszt)	36-50	Kereskedő	40-60
Onder-Stuurman (másodtiszt)	24-36	Fiatal kereskedő	30-40
Hoogh-Bootsman (fedélzetmester)	22-26	Író, könyvtartó (jegyző)	18-24
Schieman (fedélzetmesteri segéd)	20-24	Adminisztrátor	16-24
Gazdasági intéző („raktáros”)	20-24		
Szakács	20-24	Katonai alkalmazottak	
Raktáros és szakács segédje	14	Kapitány	80
Szállásmester	14	Hadnagy	50-60
Vitorlakészítő	18	Zászlós	36-40
Vitorlakészítő segédje	14	Órmester	20
Hajóorvos	35-50	Tizedes	14
Hajóorvos segédje	24-28	Landspassaat (Órvezető)	12
Kádár	16	Abelborst (hadapród, kadét)	10
Kádár segédje	13	Közkatona	9
Hajóács	30-48	Újonc	7-8
Hajóács segédje	24-28	Dobos	6-10
Tüzérmester	20-24		
Tüzérsegéd	14	Egyházi személyek	
Tat-tüzér ¹⁹	12	Predikant (képzett hitszónok)	80-100
Felügyelő v. Börtnparancsnok (hadihajó táborigazgató)	14-15	Krank-bezoeker and Ziekentrooster (beteglátogató, tanító)	30-36
Hajó tizedes	14-16		
Rátermetett matróz	10-11	Iparosok, mesteremberek	
Egyszerű matróz	7-10	ács, kőműves	15-16
Hooploopers (matróztanonc)	7	puskaműves, kovács, lakatos	12-14
A hajó 16 év alatti fűi	4-6	kardkészítő vagy köszörűs, asztalos	14

5. TÁBLÁZAT

az előbb kiragadott évben a katonák száma nem tér el az átlagtól.¹⁸

A tekintély és a hierarchikus berendezkedés

A következő fejezetben a hajó hierarchiáját és a tekintély szerepét fogom feltérképezni. Ennek könnyebb megértése érdekében legegyszerűbb megvizsgálni az egy hajón kiosztott fizetési rátákat. Mindazonáltal a fizetés nem tekinthető egyértelmű bizonyítéknak, hiszen több esetben is megfigyelhető a különlegesen fontos pozíciót betöltő személyek magas díjazása. Az általam összeállított 7-es táblázat C.R. Boxer I.m. 301–302. oldalán található melléklet kivonata:

Az 5. táblázatban a havi fizetések szerepelnek florinban a XVII. században.

A Dutch-Asiatic I. 1987. 210–212. oldalán szintén feltűnik ez a melléklet, melyben néhány eltérés tapasztalható a Boxer által

közölt mellékletől. Dutch-Asiatic megemlíti ezt aényt, valamint hozzáteszi, hogy további forrásokat is felhasznált. Az eltéréseket Boxerétől a fő- és elsőtisztek fizetésének különbségében határozza meg. Ugyanakkor hiányzik néhány Boxernél meglévő tisztség. Az első eltérés a kapitányi fizetésben látható. A forrás elkülöníti a Retourship²⁰ kapitányának (70-80 florin) és a fluit²¹ kapitányának (60-66 florin) adott fizetést. Az első- és másodtiszt díjazásában az alsó határ magasabb, mint a fentebb említett táblázatban. A fedélzetmester segédje 14 florint kap, míg fentebb ez a tisztség említve sem volt. Az „Opperzeilmaker” melyet tükörfordításal vitorlakészítőnek nevezek, valószínűleg a vitorlafelölös vagy vitorlafoltozó lehetett. Az ő fizetésében az eltérés, hogy 18-20 florinig határozza meg, míg a segédje 14-15 florint kapott. Azonban az új forrásban nincs megemlítve a tüzérsegéd illetve a tat-tüzér

sem. A kádárok szintén magasabb díjazásban részesültek. A Boxer által nem említett trombitás vagy kürtös 20-24 florint kapott havonta. A Dutch-Asiaticban a hajóorvos tisztsége több rétegre bomlik, valamint itt megjelenik az akkoriban teljesen természetes borbély-orvos kifejezés. A másod-borbélyorvos fizetése 24-28 florin volt, segédjük 14-18 florint kapott.

Természetesen mindezen díjazások inkább irányadónak számítanak, és az évszázad során történhetek kisebb-nagyobb eltérések. Valamint a kisebb hajókon nem feltétlenül volt megtalálható minden tisztség, esetleg egy ember több tisztséget is betölthetett. Amely viszont megfigyelhető a fentebb közölt táblázatból, hogy hiányoznak a díjazási listából (a kiegészítésből úgyszintén) a zászlós tisztek, mint például a tengernagy, altengernagy és ellentengernagy. Ugy gondolom, azért nincsenek jelölve ezek a díjazások, mert például, ahogy a források elemzésénél is leírtam, a zászlós tisztek saját hajójuk kapitányai voltak. Ezáltal a kapitányi fizetést vették fel, és annak ellenére, hogy esetleg a hajó haditanácsában vagy a flotta tanácsában részt vehettek, nem jelentettek további díjakat nekik ezek a rangok.

A németalföldi hajókon a kapitányok, de még a flottaparancsnokok sem hozhattak önálló döntéseket. Alá kellett vetniük magukat a mindenkorai hajótanács határozatainak. A hajótanács többnyire a főparancsnokból és helyetteseiből, a kapitányokból, a főkormányosból, a fő- és alraktárnokból és az első kormányosból állt. A tanács a határozatokat szótöbbséggel fogadta el, és egyes parancsnokok akár naponta többször összehívták a tanácsot, hogy elkerüljék beosztott tisztjeik esetleges lázadását vagy szökését.²² A kapitány után rangban a főkormányos következett, a sorban őt követte a főraktárnok (más néven kereskedelmi biztos), majd az alraktárnok, az első kormányos és a másodkormányosok.²³ A kapitányi döntések

megkötése természetesen a flottával, a hajó útírányával, támadásokkal kapcsolatban állt fenn. Nem szabad elfelejteni, hogy a hajó, mint önálló korpusz viselkedett. A flottában az egyes hajók el kellett, hogy távolodjanak egymástól, mert különben lefogták volna a másik szelét. Elképzelhetetlen lett volna a hajók, illetve a flotta irányítása, ha a hajón történt belső ügyek miatt össze kellett volna hívni a hajótanácsot. Ezért azt gondolom a kivételes esetektől eltekintve, ezek a kapitány önálló döntési jogkörébe tartoztak. Valószínűleg e döntések közé tartozhatott a megkorbácsolás elrendelése vagy a fejadagok csökkentése, illetve a hajóval kapcsolatos legtöbb döntés.

Az Abel Jantsz Tasman által vezetett felfedező expedícióra vonatkozó utasítások a hajótanács működéséről adnak tiszta képet. A hajótanácsot a következő személyekben határozták meg: az állandó elnök Abel Jantsz Tasman parancsnok, Yde T'jercksen kapitány a *Heemskerck* fedélzetén, Francois Jacobsz főkormányos ugyanott, Gerrit Jansz kapitány a *Zeehaen* fedélzetén, Isaak Gilsemans főraktárnok ugyanott, Abraham Coomans alraktárnok a *Heemskerck* fedélzetén. A kijelölt titkár a *Zeehaen* első kormányosa volt.²⁴ A rendelkezés a továbbiakban meghatározza a szavazások módját a javaslattevésekre vonatkozó egyéb rendelkezéseket amelyet szó szerint idéznék: „...*Ebben a tanácsban tárgyaljanak meg mindent, ami az út folytatásával és utasításainak végrehajtásával kapcsolatban felmerül. A szavazatok számának egyenlősége esetén a parancsnok szavazata kettőt számít. Az igazságszolgáltatás körébe tartozó ügyekben a hajómestert is meg kell hallgatni. A XVII-es Urak rendelkezése értelmében Fracoys Jacobsz főkormányos szavazatát közvetlenül a parancsnok után adja le, de csak a navigációt, tehát például a követendő irányt, valamely terület felfedezésének elrendelését illető kérdésekben...*”²⁵

Ebből kiderül, hogy az első szavazat joga a főparancsnokot illette, amely emiatt

akár irányadónak vehető is. A hajótanácsban tehát elképzelhető, hogy egyfajta névleges „demokrácia” létezhetett, valójában – ha azok nem voltak végrehajthatatlan, esetleg ésszerűtlen határozatok – a parancsnok döntései domináltak. Ez alól kivételt képez a navigációval kapcsolatos kérdések tárgyalása, ahol a főkormányos szavait, ahogy a forrás írja: „... *Tanácsait részesítsék illő figyelemben, és az egész út tervét vele egyetértésben dolgozzák ki. Ilyen esetekben a másodkormányosokat is meg kell hívni a tanácsba, és ki kell kérni a véleményüket, nekik azonban csak indítványtevő joguk van. A parancsnok számlálja össze a szavazatokat, és a többségi elv alapján döntsenek.*”²⁶

Ha esetleg űr lépett fel a döntési sorban – betegség vagy halál miatt – a rangban utána következő foglalta el a helyét. A fentebb már idézett határozatban a következő utasítást találni erre vonatkozóan: „... *Tasman parancsnok megbetegedése esetén (amitől Isten óvjon), Yde Tjereksen kapitány lép a helyébe, és – elődjét minden tekintetben helyettesítve – utasításainknak megfelelően parancsnokol. Ugyanígy engedelmességgel tartozik neki mindenki, mint a parancsnoknak.*”²⁷ Mindez egyértelmű egy mindössze két hajóból álló felfedező flotta esetén, azonban a nagyobb flották esetében természetesen szükség volt hajótanácsra ilyen szituációkban. Erre kiváló példa a Nassaui Flotta utazásakor történt eset, miután Jaques l’Hermite tengernagy meghalt: „*Augusztus 5-én a hajótanács a Delft fedélzetén teljes ülést tartott. Ezen az altengernagyot tengernaggyá nevezték ki, helyébe az ellentengernagyot tették meg altengernagynak, Cornelis Jacobszon pedig, aki eddig a tengernagy tanácsadója volt, ellentengernaggyá lépett elő.*”²⁸

A tisztek tekintélye rendkívül sokat nyomott a latba, tulajdonképpen a hajón ez volt az egyetlen összetartó erő. Ezt a tekintélyt kétségbe vonni esetleg megkérdőjelezni nem lehetett, legalábbis azoknak nem, akik a rangsorban alattuk helyezkedtek el. Ha valaki megszegte ezt, amint arra később még

kitérek, büntetés érte. A legfelsőbb tisztek, azaz a flotta irányítói is adott esetben felelősségre vonhatóak voltak. Ez történt Oliver van Noort utazása során az altengernaggyal, de ehhez a főtiszték haditanácskozására volt szükség. Előfordult azonban, hogy az admirális maga teremtett rendet a zúgolódók között, ahogyan az kiderül Peter van Osten elbeszéléséből:

„... *nagy elővigyázatossággal a partra küldték az egyik szerzetest néhány muskétás őrizetében. Az admirális megeskette Szt. Ferencre, hogy nem szökik meg, hanem citrommal és narancssal tér vissza. Így is történt; a barát másnap egész zsák citrommal érkezett vissza, és még két álló napig bordta a partról a citromot és a narancsot, abban a reményben, hogy jutalmul őt és társait az admirális ígérete szerint szabadon fogják engedni.*

A legénység azonban tiltakozott szabadonbocsájtásuk ellen. Adáz vita indult meg a hajókon. Az admirális ragaszkodott ígérete betartásához, a legénység azonban hallani sem akart róla, mert a szerzetesek segítségével kívül semmilyen módot nem láttak arra, hogy a szárazföldről frissítőt szerezzenek. Azonban minden hiába volt, a barátokat el kellett engedni. Mikor néhányan erőszakkal vissza akarták őket tartani maga az admirális rántott kardot és sebesített meg két embert, az altengernagyi hajó kormányosát és raktárosát.” (Tengerjárók 107–108) A leírásból még egy érdekes dolog tűnik ki, mégpedig azok személye, akik erőszakkal próbálták visszatartani a szerzeteseket. A beszámoló szerint a legénység nagy része beletörődött és elfogadta az admirális döntését. Ők valószínűleg az egyszerű matrózok lehettek, akikre esetleg korbácsolás vagy súlyosabb büntetés várt volna, ha továbbra is ellenszegülnek. De a magasabb pozícióban lévők mégis megpróbálták érvényt szerezni az akarataknak, amely a raktáros és kormányos megsebesítéséhez vezetett.

A tisztí poszt, vagy akár a tisztí asztalnál való étkezés igencsak előkelőnek szá-

míthatott, amint az majd Jakob Verger hajóorvos esetében olvasható lesz. Az orvos vallomásaiban szerepel, hogy orvosi sikerei elismeréseként megengedték neki, hogy a tisztek asztalánál étkezessen. Valószínűnek tartom, hogy a hajón adható kitüntetések közül ez lehetett az egyik legnagyobb és legrangosabb. A fentebb lejegyzett táblázatban a hajóorvos igen magas fizetésben részesült, ennek ellenére nem ehetett a tisztek asztalánál. Úgy gondolom, hasonlóképpen a hajóács sem, holott az ő fizetése is az első és másodkormányosoké körül mozgott. Ezek a feladatok nélkülözhetetlen és rendkívül előkelő fontosságúak lehettek, de már nem tartoztak bele a hajó döntéshozó testületébe.

Ugyanitt szeretném megemlíteni a tekintélyvesztéssel járó következményeket, amelyek megtörténtek például Oliver van Noort utazása alatt: „...alighogy kiérték a Csatornából, észrevették, hogy az altengernagyi hajó naszádjá hat emberrrel eltűnt. Emiatt nagy zűrzavar támadt, s már azzal a gondolattal foglalkoztak, ne térjenek-e vissza Plymouthba? Találkoztak azonban egy angol kalózzal, és az meggyőzte őket arról, hogy eltűnt hat ember aljas, semmirekellő fickó volt, akik azért szálltak hajóra, hogy pénzhez jussanak, és az első adandó alkalmat kihasználták a szökésre. Erre elhatározták, hogy nem törődnek többé a dologgal. Az incidens mégsem múlt el nyomtalanul, mert ettől kezdve kételkedni kezdtek az altengernagy képességeiben és parancsainak helyes voltában. A gyanakvás és bizalmatlanság sebesen terjedt, annál is inkább, mivel csakhamar elveszítette másik naszádját is, amelyet kötélen vontatott maga után, és egy tengerész ült benne. Hiába keresték, a naszád többé nem került elő. Ez a gondatlanság a matrózok soraiban elégedetlenséget szült; zúgolódni kezdtek az altengernagy ellen, s a haragot még fokozta annak dölyfös viselkedése, valamint az, hogy a neki jószándékkal adott tanácsokat semmibe vette, pedig senkinek sem lett volna olyan nagy szüksége azok megfogadására mint éppen neki.”²⁹

A fenti szöveg egyértelműen mutatja, hogy ha a hajó vezető tisztje rossz döntéseket hozott, vagy a legénység kételkedni kezdett benne, azonnal felütötte a fejét a zúgolódás, amely könnyen akár lázadáshoz is vezethetett. A fenti történetben a hajó végül elszökött a flottától. A tisztek ezért igyekeztek mindig megőrizni a tekintélyüket matrózaik, katonáik előtt. Ebben különösen nagy segítségükre lehetett a hajó prédikátora és a beteglátogatók, vagy tanítók is. A Jacques l’Hermite utazása során hasonló történt, mikor nem sikerült eljutniuk a kijelölt szigetre: „...Október 20-án reggel megpillantották St. Thomas szigetét, itt azonban sem megfelelő kikötőhely, sem alkalmas élelem nem volt, így továbbhaladtak. A szél kedvezőtlen irányból fújt, a skorbut valamennyi hajón egyre jobban dühöngött. Napról napra fogyott a reményük, hogy eljuthatnak Annobonra. A tengernagy ezért elrendelte, hogy egy egész napot ünnepélyes imádkozásra szánjanak. A lelkésznek meghagyta, készítsen erre az alkalomra megfelelő szentbeszédet, ebben kérje az Istent, terjessze ki kegyelmét azokra, akik betegek, és őrizze meg azokat, akik még egészségesek, segítse meg a tiszteket, akik mindent elkövetnek, hogy megfelelő pihenőhelyre akadjanak.”³⁰

Figyelmes vizsgálat után a szövegből kiderül, hogy a prédikátornak adott javaslatok arról, hogy mit emeljen ki beszédében, egyértelműen elhárítják a felelősséget a tisztekről. Még abban az esetben sem vallhatták be az egyszerű matrózoknak a tévedésüket, ha esetleg a rossz navigációs döntések miatt súlyos helyzetbe kerültek. Mindaddig ugyanis, amíg a legénység a szeleket, áramlatokat, és egyéb kedvezőtlen körülményeket okolta, addig a lázadás gondolata, nehezebben üthette fel a fejét. A tekintély tehát a hajó békéjének törekény egyensúlyának fenntartásához volt szükséges. A hónapokig szűk helyen összefűrt emberek között könnyedén pattanhatott ki vita, esetleg csüggedtség, elégedetlenség vagy egyéb pszichikai tényezők. Ebben a

tekintetben nem lehet megkülönböztetni hadihajókat és kereskedőhajókat.

Bűnök és büntetések

Ahogy az előző fejezetben már utaltam rá, a tekintély megcsorbítása vagy akár az ellenkezés a feljebbvalóval egyértelmű büntetést vont maga után. Ezek jelentős része példastatuáló szerepet töltött be, különösen a súlyosabb büntetések. Például a halálbüntetések a legénység szeme láttára történtek, utalva rá, hogy mi vár rájuk, ha esetleg megpróbálkoznának akár csak hasonlóval. Ennek ellenére nem voltak ritkák az efféle esetek. A lázadás akár sikerülhetett is, ha elegendő embert sikerült összeszedni hozzá. A szökések különösen gyakori eseménynek számítottak és előfordult olyan is, hogy egész hajók szöktek el a flottától. Ha leleplezték az összeesküvőket vagy kiderült a bűn, a büntetés nem maradt el, de adódtak kivételek is, egy ilyen esetet a későbbiekben még bemutatok.

Az ostromzás szinte napi eseménynek számított, hiszen ha valaki elkésett, amikor arra utasították, hogy felmenjen az árbocrúdra, vagy lejjön onnan, azért ez a büntetés járt. Ostor járt annak, aki káromkodott, elátkozta egy matróztársát, vagy nem tartott rendet a szálláshelyén. „Kényszerfürdőben”³¹ részesültek négyszer-ötször megismételve azok, akik kést rántottak a társukra, megérintették azt a hordót, amelyben a legénység ivóvizét tartották, vagy nem óvták a kardjukat a rozsdától. Később, amikor a dohányzás divatba jött ugyanígy kényszerfürdő várt azokra, akik naplemente után dohányozni mertek. Ennek oka egyszerűen megmagyarázható azáltal, hogy a tűz keletkezése a hajón a legrosszabb dolog volt, ami történhetett.

Ha a bűn túlságosan komoly volt, vagy egy makacs, önfejű embernek ismerték a bűnöst, ebben az esetben az egyszerű kényszerfürdő már nem bizonyult elegendő-

nek és a hajógerinc alatt történő áthúzásra ítélték. Ez egy elég bonyolult műveletnek számított. Egy kötelet erősítettek az elítélt kezére és egy másikat a lábára. A lábán lévő kötelet átvezették a hajótest alatt, majd az egyik szárnyvitorlafa csigasorába vezették. Ezután az embert ledobták a fedélzetről és áthúzták a hajógerinc alatt. Az elítéltek nem ritkán megfulladtak, vagy a hajótest alatt lévő éles kagylók, kiálló rozsdás szögek és tüskék olyannyira szétszaggatták a testét, hogy végül elvérzett. Az ítélet után, ha ezt túlélte, átadták a hajóorvosnak, aki rum és víz keverékével kimosta a sebeit, majd sorsára hagyta, hogy felépüljön, vagy meghaljon testi alkata függvényében.³² Világosan kivehető, hogy ez egyfajta istenítéletnek is tekinthető. Azonban fontos megjegyezni, sok múlott azon is, hogy milyen erővel húzták át, milyen gyorsan. Szintén számításba veendő, hogy a hajó mennyi ideje volt tengeren, hiszen ennek arányában nőtt a fenéken található kagylók száma is. Mindenesetre a fenti körülmények ismeretében meglehetősen kirívónak számított az, ha valaki túlélte az ítéletet.

A vérontásban végződő konfliktusok a súlyosabb bűn kategóriába tartozott. Azt, aki a harcot kezdte, a saját kezénél fogva szegezték ki az árbocra azzal a késsel, amelyet a verekedés során használt. Ott kellett állnia mindaddig, amíg saját maga ki nem húzta a kést a sebéből. A fegyelmi szabályok kifejezetten megtiltották, hogy bárki a társai közül segítsen neki ebben. Amennyiben olyan szerencsétlenül alakult, hogy megölte az illetőt, ebben az esetben odakötötték a te-
temhez, majd a halott tengerész és a bűnöst behajították a tengerbe.³³

A halálbüntetés másik formája az akasztás volt, és az árbocrudak szolgáltak bitóként. Egyszerre akár fél tucat embert is felakaszthattak. A lázadókat és a gyávákat ezzel sújtották.³⁴ Ezekről a különféle útleírásokban, mint említésre méltó eseményről, megemlékeznek néhány szóban az íróik. Itt

legjobb példaként a Joris Von Spilbergen által vezetett flottánál előforduló lázadásokról és szökésekről. „1615. január 1-én leleplezték annak a néhány lázadónak az összeesküvését, akik az egyik hajóval meg akartak szökni. Kettőt közülük azonnal kivégeztek. Felkötötték őket a szárnyvitorlafára, utána hat muskétás golyót eresztett beléjük; holttestüket a parton ásták el. Kivégzésük előtt a pap egész éjjel azon fáradozott, hogy az elítélteket előkészítse egy boldogabb életre. A többi lázadót vasra verték, és a flotta hajóin egymástól elkülönítették.”³⁵

Nem jártak jobban azok sem, akiket bezártak, mert börtönük a hajófenékben volt, ahol rendkívül rossz körülmények között kellett eltölteniük a rájuk kiszabott időt. A forrás nem emlékezik meg arról, hogy végül mi lett ezekkel az elítéltekkel, de nem tartom valószínűleg, hogy halálra ítélték volna őket később, vagy tárgyalásukat későbbre halasztották volna, hiszen őket is étkeztetni kellett, ha valamivel kevesebb étellel is, mint a többi matróz. Úgy gondolom a hajófenékben eltöltött néhány hét elzárás után, visszaeresztették őket a fedélzetre, hogy dolgozzanak. Különös azonban, hogy a társak összeesküvése, vagy haláluk körülménye nem szegte kedvét a további próbálkozóknak. Ugyanezen az úton ugyanis kevesebb, mint három héttel később eme eset után lázadás tört ki. „...1615. január 19-én a *Sirályon* lázadás tört ki. A legénység követelte, hogy forduljanak vissza *Hollandia* felé. A lázadást a főparancsnok csillapította le; a főkolompások közül kettőt felakasztatott, a többieket más büntetéssel sújtotta.”³⁶ Büntetésük természetesen nem maradt el. Az esetet vallomásában elmondó Peter van Osten csak az akasztást emeli ki, a többieket ért büntetéseket nem sorolja fel. A fentebb említett büntetések közül természetesnek vehető, hogy valamennyiüket megkorbácsolták. Esetleg, ha volt olyan, aki visszaesőnek számított, akkor a hajófenék alatti áthúzás várt rá.

Érdekes, hogy egy a szárazföldön ke-

vesebbet érő bűn, itt a legsúlyosabbnak számított és szintén halálbüntetéssel járt. „Április 8-án elítélték a *Holland* öt matrózát, mert betörték a hajó raktárába, és több horodó bort elloptak. Büntetésük akasztás lett volna, de a tengernagy megkegyelmezett nekik.”³⁷ Mivel a készletek pontosan meghatározott időre, és szűkösen voltak adagolva, így ez a büntetési forma egyértelműnek tekinthető. Mégis a lopás esetén előfordulhatott a kegyelem, ellentétben a lázadással vagy szökéssel, ahol a példastatuálás rendkívül fontos volt. Erre szintén Jacques L'Hermite útleírásában lehet példát találni „Május 25-én *Lima* szigetén a flotta egész legénységének szemeláttára felkötötték egy szökési kísérlet közben elfogott tüzéért.”³⁸

A következő eset arról ad tanúbizonyosságot, hogy a büntetések nem kerültek el a legmagasabb rangú tiszteket sem, ha úgy hozta a sors. „17-én továbbhajóztak, a vihar azonban a mindössze 3 mérföldre levő *Pingvin-öbölbe* hajtotta a hajókat. Ez az öböl onnan kapta a nevét, hogy ebből az állatfajból rengeteg él itt. Megfigyelték, hogy kiváló úszók és bívárok, repülni azonban egyáltalán nem tudnak. Ezen a helyen az altengernagyot különféle bűnei miatt a haditanács arra ítélte, hogy a vérszomjas vadállatok és a még kegyetlenebb vademberek között tegyék partra ami meg is történt.”³⁹ Az Oliver van Noort által leírt eset szintén a halálbüntetések kategóriájába sorolható, hiszen nemegyszer adnak számot ezek az útleírások, hogy a vízért partra szálló matrózok odavesztek egy csapat bennszülött vagy éppen ragadozók által. A szerencsétlen altengernagy valószínűleg nem élhetett sokáig a szigeten.

Az élelmezés kérdése

Ezek az ételek a nyíltvízi utazás idején voltak kiosztva. Ha a tengerészeknek alkalom volt rá, akkor ettek friss húst is, vagy, ha idegen kikötőbe jutottak akkor az ott kapható élelmiszereket vették meg, ezzel is eny-

hítve az egyhangú étkezést. Ilyenek voltak például a pingvin, bálna, foka, kecske, frissen vagy sózva. Főzeléket egyáltalán nem ettek, vagy legalábbis nagyon ritkán, gyümölcsöt is csak akkor, ha a különféle szigeteken partot érve sikerült hozzájutniuk.⁴⁰

A kezdeti utak alkalmával, de valószínűleg később is előfordult a bennszülött törzsekkel történt csere útján szerzett ételek, egész malacok, vagy friss halak is. Általában ezekért rozsdás szögeket, késeket vagy gyöngyöt adtak. Például Lemaire utazása alatt: „... Ezen a napon sok kenu úszott mellénk; kókuszdiót és jamgyökeret hoztak, mások egy élő és két sült malacot, amelyért cserébe néhány értéktelen kést, üveggöngyöket és szöget adtunk...⁴¹

Az élelmiszerek természetesen sokszor megromlottak, a tartósítás nem volt megoldott, vagy előfordult, hogy a készletek nagyon hamar elfogytak. Némely kapitány azzal számolt, hogy valamely szárazföld felfedezésével feltöltheti a készleteket, ha azonban az időjárás miatt esetleg késlekedés vagy eltérés következett be, akkor elég komoly nehézségeket okozhatott.⁴² Ehhez járult az is, hogy – feltételezésem szerint különösen a kezdeti utak kereskedőhajóin – a vitt élelmiszert háttérbe szorította a kereskedelmi áru mennyisége. A visszaúton valószínűleg ugyanígy igyekeztek annyi fűszert és egyéb értékes szállítmányt elraktározni, amennyit csak a hajó terhelése bírhatott. A hajón tárolt élelmiszer tekintetében kimutatható, hogy elpárolgás és szivárgás miatt számolni kellett bizonyos veszteséggel. A kenyér⁴³ kivételével ezek az ellátmányok kilenc hónapra voltak tervezve. Ez alól a kenyér kivétel, amelyet tíz hónapra értettek. A hajón tárolt élelmiszerek a következőképpen oszlottak meg.⁴⁴

Kenyérből 175 ezer font⁴⁵ 100 emberenként⁴⁶, mindenki 4 fontot kapott hetente. Húsból a decemberi és márciusi időszakban utazó hajók esetében a szállított mennyiség 12 hordó hús – körülbelül 540 font. Ebből $\frac{3}{4}$ fontot kapott mindenki kéthetente. Az

áprilistól novemberig⁴⁷ tartó időszakban további 6 hordó, szintén 540 fontnyi hús. Az adagok kiosztása itt hetenként történt. A disznóhúsból a december és március között vitorlázó hajók 3000 fontot vihetnek magukkal, amelyből $\frac{3}{4}$ font járt egy embernek egy héten. Tavasztól őszig a vitt mennyiség megduplázódott, ezáltal hetente kétszer jutott a legénység a fejadagjához.

A szárított és a sózott hal mennyisége a téli és nyári időszakokban is azonos. 500 font szárított tőkehal, amelyből $\frac{2}{3}$ *rondvis* és $\frac{1}{3}$ *lengen*⁴⁸, ebből mindenki $\frac{1}{4}$ fontot kapott háromszor egy héten. Ezenfelül további 200 font sózott halat vittek magukkal, amelyből $\frac{1}{4}$ font járt heti kétszer. A forrás megjegyzi, hogy halakból addig osztották ki az előírt mennyiséget, ameddig a készlet tartott. Ide tartozik még a hering is, amelyből 3 hordónyt vittek és hetente kétszer járt 1 darab mindenkinek.⁴⁹ A disznóhús nagy mennyisége, és ezzel ellentétben a kevés hal több okra vezethető vissza. Egyrészt a disznóhús jóval fontosabb élelmiszernek számított, amelyre a nehéz fizikai munkát végző legénységnek szüksége volt, valamint az is, hogy a hal a tengeri úton könnyebben beszerezhető lehetett, nemcsak halászzal, hanem a különféle bennszülött törzsekkel való csere útján is. Lemaire utazása alatt több hasonló eset történt a teljesen idegen bennszülöttekkel. „...Mégis barátságosan fogadtuk őket, és négy repülőhalat cseréltünk velük néhány üveggöngyért, de csak kötélen engedték le nekik. Leoldották róla, és rákötötték a halakat.”⁵⁰ Mindezek mellett 400 sajtot is vittek a fedélzetre, amiből mindenki négy 7-8 fontos darabot kapott. Ezt meg kellett őrizniük a hajó szabályainak megfelelően és akkor elfogyasztani, ha szükség volt rá.⁵¹

Az ivóvízből a téli időszakban 47 *toelasten*-t⁵² vittek magukkal, ebből naponta mértek ki egy *flapkan*-nal (körülbelül 1,51 liter) miután a sör elfogyott. Nyári időszakban 53 *toelasten*, vagyis 32456 liter víz volt az

előírt mennyiség, a kiosztott fejadag ugyanannyi volt. A víz mellett szükséges tárgyalni a sört is, hiszen az út első részében ezt itták. Eszerint a téli időszakban 50 hordót, míg a nyári időszakban mindössze 25-öt tettek föl.⁵³ Ilyenkor, az utazás korai szakaszában ¼ hordónyt kapott minden ember. A sörmennyiség ilyenféle változásának okai, hogy a sört a novemberi-decemberi hónapokban főzték, valamint az, hogy a nyári hónapokban a meleg idő miatt a sör rövidebb ideig tartott ki. Külön tételként jelenik meg a „főzővíz” is. Ebből 6 pijpen-t (mindegyik 435 literes) kellett a hajón tartaniuk.⁵⁴

Francia borból 4, körülbelül 307 literes hordó volt az előírt mennyiség, ezt azonban a betegeknek osztották ki. Spanyol bort 3 toelasten-t vittek, amelyből háromnaponta kapott a legénység egy mutske-vel (0,15 liter). Azok a hajók, amik a decembertől márciusig tartó időszakban vitorláztak, extra mennyiségű spanyol bort kaptak, a fentebb említett mennyiségen felül további 1½ aam-ot. Így a borból egy héten háromszor kellett kiosztaniuk a legénységnek a hideg idő miatt. Meghatározatlan mennyiségű sör raktároztak el, mint „sör, amit sör-és-kenyérként kell megfőzni”, a melasz ez mellett volt feltüntetve. Brandyből 3 toelastent, 24 fél aam-os hordóban (ez 24 darab 78 literes hordót jelent), amelyből fél mutske-t kell kiosztani egy embernek minden második napon. 2 hordó brandybe torma és üröm van hozzáadva, további kettőbe pedig hagyma.⁵⁵

Kiegészítő élelmiszereként 3 hordó, nettó 360 font vaj volt az előírt mennyiség az utazás első 3 hónapjára. Minden ember ebből fél fontot kapott hetente a kenyérhez, és egy font jutott 7 emberre a halhoz és főtt ételhez. Olajból 7 és fél aamnyi mennyiséget vittek magukkal, amiből, miután a vaj elfogyott, hetente egy mutske járt emberenként, valamint további 2 mutske 7 főre a hal és főtt étel elkészítésére. Ecetnek 4 darab 300 literes hordónak kellett lennie a raktáron, ebből egy

mutskét osztottak szét hetente mindenkinek. Az ecetet a hajó permetezésére is használták. Citromléből ¼ aam, azaz 38 liter jutott a száz emberre. Ezenkívül 2000 font aszalt szilva, amelyet egészségügyi okokból hetente kétszer osztottak ki a legénység között,⁵⁶ vagyis egy embernek kevesebb, mint fél liter citromlé járt. Mindezt 9 hónapra lebontva egyértelműen kiderül, hogy ez elenyésző mennyiség. A forrás nem is említi fejadagot, ezért úgy gondolom, a citromlét csupán orvosságnak használták, esetleg néhány étel elkészítéséhez ízesítőként. A szilva esetében kiszámítható, hogy 20 font jutott egy főre, vagyis hetente körülbelül 27 dkg szilvát ehetek. Ez szintén kevesnek tekinthető annak tükrében, hogy a legénység a nehéz fizikai munkát végzett.

Zöldségek közül 8 zsák, egyenként 81 literes sárgaborsót, és 20 ugyanekkora zsák zöldborsót vittek magukkal, amelyet addig kellett szétosztani ameddig el tudták tárolni. Ez a mennyiség természetesen csak a téli, decembertől–márciusig tartó időszakra vonatkozott, a nyári időszakban ennek mindössze a felét rakodták a hajóra.⁵⁷ Nyilvánvaló, hogy ez a mennyiség a nyári hónapokban miért feleződött, hiszen a tartósítás nem volt megoldott, így a meleg következtében hamarabb megromlott volna. Mindezen zöldség és gyümölcsmennyiség tükrében egyértelműen kimutatható, hogy csupán az út elején volt megoldott a legénység vitaminellátása, ezért a skorbut és egyéb betegségek hamar felüthették a fejüket. Mindazonáltal az általam vizsgált források a skorbutot említik meg legtöbbször,⁵⁸ mint a legjelentősebb és említésre méltó betegséget, amelyre több magyarázat kínálkozik. Egyrészt, a nagyobb mennyiségű aszalt szilva és az egyéb ételekben fellelhető vitaminok részben pótolhatták a legénység szükségleteit, azonban a C-vitamin ezekben elenyésző mennyiségben van, kivételt képez ez alól a zöld és sárgaborsó, valamint a citrom. Azonban, mint az a fentiekből ki-

derül, a sárga és zöldborsó hamar elfogyott vagy megromlott, citromléből pedig valóban jelentéktelen mennyiséget vittek, ezért a skorbut hamar megjelenhetett a legénység körében.

Rizsből 8 sakken⁵⁹ volt az előírt adag, amelyet azonban csak alkalmanként ettek a dara helyett. Darából 70, egyenként 81 literes zsák volt elraktározva a téli időszakban, amely 105-re emelkedett az áprilistól-novemberig hajózók számára. Továbbá fél hordó mustármagot is vittek még. A most következő tételek mellé a forrás nem említi fejadagot, így ezeknek a szétosztása alkalmanként történhetett, valamint a továbbiakban nem 100 emberenként értendő, hanem hajónként. A forrás kiemeli, hogy ez a mennyiség a nagy hajók számára volt előírva, a kisebb hajók arányosan kevesebbet vihettek. Tormából egy nagy hordó (*grof ton*), jó minőségű sóból három kishordó (*smallton*), vörösbor 2 fél aam. egyenként 62 mingele mennyiségű, kettő 11 mingelés hordó *jopenbier* (sűrű sötét malátában gazdag rumfajta), 6 fél aam bálnaolaj a lámpák égetéséhez, kettő fél aamnyi búzaliszt és további kettő és fél aam pohánkaliszt 100 emberre. Élőállatból 4 teljes méretű koca vagy 12 fiatal disznó a 145 láb nagyságú hajók számára. Baromfiból 40 darab tyúk volt az előírt mennyiség. A baromfiállatok számára 2 hordó árpát biztosítottak, mert a tyúkok tojását hasznosítani tudták a betegek ellátásában. A kisebb hajók kevesebb disznót, tyúkot és csak 1 hordó árpát vittek magukkal.⁶⁰ A továbbiakban azokat az élelmeket sorolom fel, amelyek a hajón tartózkodó egyéb utasok, és a betegek számára voltak fenntartva. 3 *oxhooffil* francia bor (1 *oxhooffil* 230,4 liternek felel meg). 4 x 76,8 literes hordó spanyol bor, 2 *vierendeelen* holland vaj,⁶¹ 4 hordó jó minőségű sör, 150 font porcukor, 150 font melasz vagy ugyanennyi mennyiségű méz. 10 darab füstölt hús, 12 füstölt nyelv, 4 köményes sajt, 4 gouda sajt, 4 *smallton* kétszersült, 10 füstölt sonka, 4 zsák

törökbab, 50 font hosszú mazsola,⁶² 50 font mazsola. 10 *loot* vagy 5 *once* safrány, 20 font kömény, 20 font ánizsmag, 15 font spanyol szappan, 8 font paprika, 3 font szegfűszeg, 3 font szerecsendió, 3 font fahéj és 6 font gyömbér. A forrás megemlíti, hogy ezek az ellátmányok nagyobb hajók számára voltak előírva, amikor a fenti listának megfelelően kilenc embert „a kabinban” kellett ellátni. A kisebb hajók valamivel kevesebbet kaptak.⁶³

Könnyen megállapítható a fentieket elemezve, hogy mindezen termékek luxuscikknek számítottak a hajón, amelyek magasabb rangú, vagy gazdagabb vendégek és egyéb utasok számára voltak fenntartva. Fontos megjegyezni, hogy nem találtam a forrásban a hajókon tartózkodó tengerésztisztek élelmezéséről való feljegyzést. Ennek több oka is lehet, először, hogy a tisztek gyakorlatilag ugyanazt ették, amit a legénység esetleg valamivel jobb minőségben, vagy pedig az előbb felsorolt tételek rájuk is vonatkoztak, vagyis ugyanazokat ették a normál fejadagjukon kívül, mint a vendégek. Véleményem szerint a rendkívül egyszerű életmódot élő holland emberek nem ragaszkodtak a luxushoz.

Betegség és halál a fedélzeten

Ahogy fentebb kiderült, a táplálkozás meglehetősen egyhangú és kevés volt. A változatosság csak partközelen, vagy kikötőkben volt lehetséges. Az élelmezők ugyan gondoskodtak a nagyszámú kalóriamennyiség beviteléről, de a vitaminok ismeretének hiánya súlyos gondokat okozott. Mind közül a C-vitamin hiány során fellépő betegség, a skorbut számított az egyik legjelentősebbnek, amely évszázadokig szedte az áldozatait. A skorbut azért volt elsősorban tengerészbetegség, mert a szárazföldön, tudtukon kívül is jutottak hozzá megfelelő mennyiségű C-vitaminhoz az emberek. Ugyanakkor a skorbut mellett egyéb más halálosnak számító

betegségek is jelentősek voltak, mint a különféle trópusi fertőzések, amivel szemben a legyengült legénység nem vehette fel a versenyt. A következő táblázat az Ázsiába vezető úton bekövetkezett halálesetekről ad tanúbizonyságot:

A 6. táblázat a veszteségekről tájékoztat az Ázsiába vezető úton (Dutch-Asiatic I. 1987. 163.).

A kezdeti adatok több esetben hiányosak, így nehéz a XVII. századra vonatkozó adatösszesítést végezni. A század második felére már egészen pontos adatok állnak rendelkezésre. Ezek alapján nagyjából kikövetkeztethető, hogy átlagosan a legénység 8-9 százaléka pusztult el, mire Ázsiába értek. A táblázat alatt szereplő jegyzetben a szerző ezt írja: azok a hajókat, amik hajótörést szenvedtek, elfoglalták őket, eladták, vagy nem hajóztak a Fokon túl vagy visszatértek mielőtt céljukat elérték volna az „egyéb veszteségek” fejléc alatt találhatóak meg.⁶⁴ A szerző itt ugyan a hajókat említi, de a táblázatban ugyanezen fejléc alatt szerepelnek emberek is. Ezek valószínűleg elszöktek a flottától, vagy visszatértek, esetleg a Foknál

	Halálózás						Egyéb veszteségek		
	A Fokig			Ázsiáig			Ember	Hajók	%
	Utasok	Hajók	%	Halálózás	Hajók	%			
1595-1602	5,300	66	-	?	?	?	400	4	7.1?
1602-1610	8,500	76	-	?	?	?	100	1	1.3
1610-1620	19,000	117	-	?	?	?	500	3	2.6
1620-1630	23,700	141	-	3,700?	130	16.8?	1,800	11	7.8
1630-1640	28,900 ?	157	-	1,700	152	6.2?	1,000	5	3.5?
1640-1650	33,100 ?	165	-	2,600	163	8.0?	400	2	1.2?
1650-1660	40,200 ?	205	1,600	2,900	197	4.2	1,900	11	4.8?
1660-1670	40,900	238	2,500	3,600	229	6.4	1,400	10	3.5
1670-1680	42,700	232	2,500	3,700	224	6.2	1,800	13	4.2
1680-1690	37,800	204	2,600	3,500	199	7.0	1,500	11	3.0
1690-1700	43,000	235	3,800	6,000	230	9.2	2,200	16	5.2
1602-1700	317,800	1,770	13,200	6.7	1,079	6.7	12,700	83	4.0

6. TÁBLÁZAT

leszálltak a hajóról. A hazafelé tartó hajóutakon lévő halálozások jóval alacsonyabbak voltak.

Ennek kapcsán jegyzi meg a szerző azt, hogy logikusan a kedvező szeleknek és áramlatoknak, illetve a tavaszi és nyári szezonnak köszönhetően az utak jóval rövidebbek voltak, ezáltal a halálozás értelem szerűen alacsony.⁶⁵ További ok még, hogy a hazafelé tartó úton az alacsonyabb számú legénység miatt nagyobb hely jutott az embereknek. Az 1-es táblázat vizsgálatánál könnyen megállapítható, hogy az Ázsiába tartó úton a hajók túlszűfoltak voltak emberekkel. Ilyen körülmények között nem csodálható a különlegesen magas halálozási ráta az odaúton.⁶⁶ A szerző még egy indokot hoz ennek az igazolására, mégpedig, hogy az odafelé tartó utakon megtörténik egyfajta „természetes szelekció” a legénység körében, és az egészségebb erősebb szervezetű emberek ellenállóbbá is válnak a trópusi betegségekkel szemben.⁶⁷

A különféle útleírásokban kétségtelenül a skorbut szerepel a legtöbbször. Ahogy azt már fentebb írtam a kapitá-

nyok számítottak arra, hogy megfelelő időn belül partot érnek, ezért ha esetleg rossz irányba indultak, vagy a hajók elsodródtak egymástól egy viharban a hatás szinte rövidesen megmutatkozott. Így történt ez például Oliver van Noort alatt is:

„...Március 14-én rettenetes viharba kerültek, az altengernagyi hajó és a Hoop elsodródott a többiekől, 17-én azonban szerencsésen ismét összetalálkoztak velük. A skorbut egymás után szedte áldozatait, a tél is közeledett, ezért elhatározták, hogy St. Helena felé veszik útjukat. A szigetet azonban nem találták meg. Úgy döntöttek, hogy Ascensiónt [St. Helenától 700 mérföldre északnyugatra] vagy valamelyik másik szigetet keresik fel, hogy végre kipihenjék magukat. Balsorsuk azonban egy teljesen kopár és elhagyatott szigetre vetette őket, hol is mindössze néhány szárnyast sikerült botjukkal leütniük. Csakhamar odahagyták a terméketlen szigetet és ismét tengerre szálltak...⁶⁸

Mivel a századfordulón szinte egyáltalán nem volt ismert a skorbut gyógymódja ezért sok esetben a pusztá véletlen segítségével sikerült a legénységet meggyógyítani. „... Június 1-én már azt hitték, Ascensiónt látják feltűnni, közelebb érve azonban kiderült, hogy ismét brazil partok előtt állnak. A portugálok itt sem engedték őket partra szállni, s így Santa Clara szigetéhez vitorláztak. Ez mindössze egy mérföld kerületű kis sziget ugyanilyen távolagra van a szárazföldtől. Itt is alig találtak egyebet fűnél, de amit élelmiszer szempontjából megtagadott tőlük a természet, azért kárpótolta őket gyógyszer formájában. Valami savanyú szilvaszerű gyümölcsöt két hét alatt valamennyi skorbutban szenvedő tengerész meggyógyult.⁶⁹ Hasonló véletlen fordult elő a néhány évtizeddel később hajózó Nassaui flottával is: „...A skorbut egész idő alatt pusztított a flottában, különösen azon a négy hajón, amelyek délre mentek. Legénységük oly szörnyű módon megfogyatkozott, hogy már a naszádok kezeléséhez sem volt elegendő emberük. Mindent összevetve, reménytelen helyzetben voltak, és abehyett,

hogy az ügyek javultak volna, egyre rosszabbra váltak. Június 26-án azonban egy svájci, aki igen rosszul volt a skorbuttól fejébe vette, hogy felmászik Lima szigetén a legmagasabb hegy csúcsára, mely köröskörül meredek és pusztá szikla volt. Az ormon rengeteg fűfélélt talált, melyet saját hazájából jól ismert. Evett belőle és hamarosan meggyógyult. Amint ez kiderült, csak meg kellett mászni a sziklát, és a szerencsés véletlen révén a flotta legénységének legnagyobb része megmenekült a haláltól, és hamarosan mindenki visszanyerte erejét és jókedvét...⁷⁰

Nem minden esetben voltak ilyen szerencsések az ismeretlen növények kipróbálói, melynek enyhébb változatában csak hallucinogén anyagokat tartalmazó növényeket sikerült megenniük. Ilyen esetről Oliver Van Noort ad tudósítást: „December 1-én két mérfölddel arrébb egy nagy folyót fedeztek fel. Másnap megkerülték a Froward fokot, majd négy mérfölddel távolabb egy tágas öbölben leborongyoztak. Sikerült olyan növényeket találniok, amelyek használtak a skorbut ellen, de volt köztük olyan is amelyik egy időre elvette az eszét annak, aki megízlelte.”⁷¹ Előfordult, hogy a próbálkozó matrózok súlyosan mérgező anyagokat kóstoltak meg. Így történt például a Nassaui flottánál, ahol egy ember meghalt, a többieket szerencsére sikerült megmenteni orvossággal⁷² Ugyanebben a flottában a falánkság is okozott gondokat: „Sierra Leonán sok olyan gyümölcsöt találtak, amely nagyon hasonlít a spanyol citromhoz. Igen ízletes, de nem szabad belőle sokat fogyasztani. A flotta érkezésekor éppen érési ideje volt; a benmszülöttek hagyták, hogy annyit vigyenek belőle, amennyit akarnak. A tengerészek pedig olyan mértéktelen falánksággal estek neki, hogy vérhast kaptak, melytől negyvenen meg is haltak.”⁷³

Arról, hogy nem csak skorbutban szenvedtek a hajósok arról Oliver van Noort utazása kapcsán derülnek ki adatok. Ebben az esetben egy kis szigeten nagy mennyiségű halat és pingvint találtak, és az utóbbiak húsa és tojásai gyógyhatásának bizonyultak

a legénység számára.⁷⁴ A későbbiekben természetesen rájöttek, hogy egyes gyümölcsök, különösen a citrom gyögyomódként szolgálhat, így az ezt követő időkben igyekeztek törekedni arra, hogy citrom vagy narancs legyen náluk. A skorbutról Peter van Osten ezt írja le vallomásában. *„...Éppen ideje volt, hogy citromot kapjunk, mert a legénység legnagyobb része skorbutban szenvedett. A skorbut olyan betegség, amely hamarosan megtámadja a szívet, s a citrom az egyedüli orvossága. Ha valaki éhgyomorra megissza egy citrom levét, ismét egészséges lesz és visszanyeri az erejét, ha azonban ezt a levét nem kaphatja meg, néhány napon belül meghal. Csodaszámba megy, ha egy-egy ember nélkülül meggyógyul.”*⁷⁵

A spanyol riválisok számos esetben igyekeztek akadályozni a németalföldi hajósokat a partraszállásban, akárcsak a portugálok, így tagadva meg tőlük a citromot, narancsot. Ezenfelül a gyümölcs tárgyalási alapként is szolgálhatott. Joris von Spilbergen utazása idején történt hasonló eset: *„A főparancsnok ígéretet tett, hogy ha elegendő friss gyümölcsöt és élelmiszert adnak embereinek, nem fogja háborítani a város nyugalma.”*⁷⁶

Abban az esetben, ha esetleg nem sikerült a skorbutot megfelelő módon „kordában tartani” a legénység jelentős hányada meghalt megnehezítve a további utazást: *„1625. január 15-én nyugat felé igen alacsony partvonalat látta, ezt Galperico szigetének vélték. A 23-án a skorbut olyan méreteket öltött, hogy alig volt már annyi egészséges emberük, amennyi a hajók irányításához kellett.”*⁷⁷ Ebben az esetben fordulhatott elő olyan eset, amelyet már korábban is említettem, hogy a hajókat szükség szerint felgyújtották, eladták, vagy leszerelték. A betegségek természetesen nem kímélték a főtiszteket sem, hiszen, ahogy az élelmiszerek részénél már megjegyeztem, nem volt külön tétel az ő étkezésükre vonatkozóan, vagyis legfeljebb némileg jobb minőségű ételt ehettek, de többet és változatosabbat nem valószínű. Betegségben halt meg példá-

ul Jaques l’Hermite, a Nassai flotta tenger-nagya, és a később tengernaggyá választott Schapenham is súlyosan megbetegedett és néhány nap múlva meghalt a hazafelé tartó úton.⁷⁸

Összegzés

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy milyen általános tendenciák mutatkoznak a hajós létszámban. Azonban életkörülményeik vizsgálatában tisztán kiderült, hogy élmezésük nem volt rendszeresen megoldva. Főleg kalóriadús ételeket ettek, vitaminpótlásuk egyáltalán nem volt megoldott. A C-vitamin mennyisége a hajókon jelentéktelen élelmiszerben fordul elő. Az egyes szigeteken felvett gyümölcsök tárolása szintén nem volt megoldott, így nagyon hamar megromlottak. Az átlagfizetés rendkívül alacsonynak számított. A skorbuton és egyéb fellépő hiánybetegségeken kívül a tengerre szállóknak meg kellett birkóznuk a különféle trópusi betegségekkel is. Ha ez nem lett volna elég egyes újonnan felfedezett ismeretlen növények is okozhattak halált. Azonban nem csak ez a veszély várt a hajósokra. Meg kellett küzdeniük az áramlatokkal és a trópusi ciklonokkal, viharokkal, ismeretlen zátonyokkal, különleges hőmérsékleti viszonyokkal. Sokszor fordult elő, hogy egy teljes hajó elsüllyedt és mindenki meghalt a fedélzeten. Számadatokban a vesztések illetve elsüllyedt hajók nem tettek ki túl nagy százalékot, de ilyenkor általában rengeteg embert halt meg egyszerre. Csaták is okozhatták egy hajó pusztulását amelyeket a természetesen a legtöbb helyen már jelen lévő portugálokkal vagy spanyolokkal vívták a hollandok. A fentiek párosultak a hajón uralkodó legszigorúbb hierarchiával és szabályokkal, amelyben nem lehet megkülönböztetni a kereskedő és hadihajókat. A kirótt büntetések igen kemények voltak és rendkívül sok volt a halálbüntetés. Ehhez

hozzájárultak a túlsúlyfolság következtében, a rossz egészségügyi körülmények, amik a betegségeken kívül pszichikai problémákhoz is vezethettek. Több hónapon keresztül, sok emberrel összezárva utazni meglehetősen nehéz lehetett, amely könnyen vezetett parázs vitához, vagy veszekedéshez, amelyet ostorral büntettek. Ha esetleg kés is előkerült és valamelyik fél megsérült a másikat kiszögezték az árbocrúdhhoz. Ha a verekedések során meghalt az egyik, a másikat vele együtt dobták a tengerbe. A gyávaság, szökés kísérlete hasonlóképpen volt büntetve. Késni nem lehetett sehonnan, sem ellenkezni a feljebbvalóval, vagy megkérdőjelezni a döntését. Mindezek az erős korlátozások természetes módon érthetőek, hiszen ha a hajón valaki nem végezte el időben a rá kiszabott feladatot, könnyen a teljes hajó pusztulását okozhatta. A felsorolt indokok már elegendőek lehetnének ahhoz, hogy bárkit eltéríthessenek arról, hogy vízre szálljon, ennek ellenére az adatok épp az ellenkezőjét mutatják. Boxer is rámutat arra, hogy nem volt hiány emberben ha toboroztak. A kérdés miért választották a fentebb ismertetett körülmények ellenére ezt az életmódot a korabeli emberek.

Jelentős szerepet játszhatott ebben a zsákmány ígérete vagy hazafiság, melyet a Németalföldi Tengerjárók előszavában Pálvölgyi Endre írja. De úgy gondolom ezen felül a hierarchikus felemelkedés ígérete sokkal hatékonyabb csábító erő lehetett. Éppen a holland hajózásra jellemzően meglehetősen könnyen cserélődött a hierarchiában elhelyezkedők személye. A nagyszámú halálkozás elősegítette, hogy a hajósok feljebb kerülhessenek a ranglétrán, amely természetesen, több fizetést, és egyéb jutalékokat biztosíthatott nekik. Amennyiben egészségre erős volt és bírta a trópusokon, Ázsiában maradván szintén feljebb tornászhatta magát a ranglétrán, vagy megszédhette magát kereskedéssel. A jobb élet reménye indíthatta útnak a legtöbb embert. Nyilván akadtak

akik hazafiságból csatlakoztak, de a számos külhoni matróz és még több katona indokai között ez nehezen szerepelhetett. Sokan közülük menekültek lehettek, illetve nem írnak az általam vizsgált források arról sem, hogy esetleg a törvény elől menekülő bűnözők, vagy csalók, esetleg adósságot felhalmozók idegenként nem szálltak-e hajóra. A holland hajós társadalom szerkezete ilyenformán rendkívül sokszínű, és hierarchikus rendszere is sokkal mozgékonyabb lehetett, mint más korabeli hajós népek hierarchiája.

A téma azonban még számos további kutatást igényel, amelyek alatt a hajók névjegyzékét, a büntetési jegyzőkönyveket, és hajónaplókat értem. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy az egyes lázadásokat milyen nemzetiségűek, vagy kik hajtották végre, illetve, hogy ezek mennyire véletlenszerűek, vagy mutatkoznak-e törvényszerűségek.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

- Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries. Volume I. Introductory volume:* by J.R. Bruijn, F.S. Gastra and I. Schöffer with assistance from A.C.J. Vermeulen. Hague, 1987.
- Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries. Volume II. Outward-bound voyages from the Netherlands to Asia and the Cape 1595-1794.* Hague, 1979
- Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries. Volume III. Homeward-bound voyages from Asia and the Cape to the Netherlands 1697-1795.* Hague, 1979.
- Németalföldi tengerjárók.* Összeállította, az előszót, összekötőszövegeket és jegyzeteket írta: Pálvölgyi Endre. Ford.: Pálvölgyi Endre és Ilszlay Zoltán. Budapest, 1961.

Feldolgozások

- GOSLINGA, CORNELIS CH.: *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast 1580-1680.* Assen, 1971.
- BOXER, C. R.: *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800.* London, 1973, Penguin Books.

- HÄHNER PÉTER: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648-1815*. Budapest 2006.
- ISRAEL, JONATHAN: *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*. Oxford, 1995.
- KOVÁCS ZOLTÁN: Hollandia a 17–18. században. In: *Európa az újkorban (16-18. század)*. Szerk: Orosz István, Ifj Barta János és Angi János. Debrecen, 2006. 234–237.
- DU JOURDIN, MICHEL MOLLAT: *Európa és a tenger*. Budapest, 1996.
- VAN LOON, HENDRICK WILLEM (1882–1944): *Ships and how they sailed the Seven Seas (5000 B. C. – A. D. 1935)*. London – Bombay – Sydney, 1935.

Internet

<http://www.maritimeheritage.org.au/documents/Australia%27s%20first%20ship.pdf> (utolsó nézet: 2009-04-28 13:20)

JEGYZETEK

¹ BOXER, C. R.: *The Dutch Seaborne Empire 1600–1800*. London, 1973, Penguin Books. (továbbiakban Boxer 1973.) 73–74.

² Az expedíciót megszervező Isaac Lemaire azért szánta el magát erre a lépésre, mert a Társaság részvényeivel folytatott spekulációi miatt kizárták. Ő pedig megfigyelte, hogy milyen nagy hasznot hajt a távol-kelettel folytatott kereskedelem a VOC-nak. Célja az új felfedezéssel az volt, hogy a Társaság szabadságlevelének szó szerinti megsértése nélkül tudjon ő is kereskedni. Az expedíciót a legnagyobb titokban készítették elő. Az elgondolás valóra váltásában jelentős szerepe volt gazdag hoorni kereskedőknek, akik társaságot alapítottak külön erre a célra (Tengerjárók 1961, 114).

³ *Németalföldi tengerjárók*. Összeállította, az előszót, összekötőszövegeket és jegyzeteket írta: Pálvölgyi Endre. Ford.: Pálvölgyi Endre és Ilslay Zoltán. Budapest, 1961. (továbbiakban: Tengerjárók 1961.) 135.

⁴ A Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries II. és III. részében megtalálható az összes hajó regisztrált száma, amelyek az oda és visszautakat tekintve 8401-ig folytatódnak.

⁵ Boxer 1973. 74.

⁶ A táblázat a *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries. Volume I. Introductory volume*: by J.R. Bruijn, F.S. Gaastra and I. Schöffner

with assistance from A.C.J. Vermeulen. Hague, 1987. (a továbbiakban Dutch Asiatic I. 1987.) 144 oldalán lévő táblázatának kivonata.

⁷ A táblázatban lévő kérdőjelek bizonytalan adatokat jelölnek, azaz, amikor az adatok alig 50%-a ismert (Dutch-Asiatic I. 1987. 144).

⁸ Dutch-Asiatic I. 1987. 144.

⁹ A táblázat a Dutch-Asiatic I. 1987. 75 és 91. oldalán lévő táblázatok egyesített kivonata

¹⁰ Dutch-Asiatic I. 1987. 75.

¹¹ Tengerjárók 1961. 70.

¹² Tengerjárók 1961, 154.

¹³ Tengerjárók 1961. 115.

¹⁴ Dutch-Asiatic I. 1987. 90.

¹⁵ Dutch-Asiatic I. 1987. 144.

¹⁶ A táblázat a Dutch-Asiatic I. 1987. 170. oldalán lévő táblázat kivonata. Az eredeti táblázatban az 1680–1700-as adatoknál az Ázsiába érkezőknél 50.7%-ot ír. Ez valószínűleg elírás lehet mert a számadatokkal nem egyezik, és az általam megadott 80,6% reálisabbnak is tűnik a korábbi adatokkal összevetve.

¹⁷ A XVII. században számos tapasztalt hajós vállalt holland hajón szolgálatot Skandináviából, Észak-Németországból és a baltikumi kikötőkből. A gazdasági mellett politikai, vagy vallási okok emigránsai is szerepet játszottak a nagyszámú bevándorlásban. Észak-Németalföldiek érkeztek a köztársaságba a holland felkelés idején, különösen 1585 után jóval 1621 utánig. Németek menekültek be a 30 éves háború pusztításai előtt. Lengyelországból az 1648-ban dúló pogromok előtt zsidók vándoroltak be. Továbbá francia hugenották menekültek a köztársaságba a Nantesi Ediktum 1685-ös eltörlése előtt és után (Dutch-Asiatic I. 1987. 153–154).

¹⁸ Dutch-Asiatic I. 1987. 155. oldalán lévő táblázat elemzése.

¹⁹ A szerző a Quarter-gunner kifejezést használja. Az Ország-héle Angol–Magyar Nagyszótárban nem találtam meg a jelentését, de a Quarter-deck: hátsó fedélzet, v tatfedélzet kifejezés alapján a Quarter-gunner az ezen a részen elhelyezkedő ágyúk felelőse lehetett így tat-tüzérnek fordítottam.

²⁰ Nem külön hajótípus, legalábbis nincs említve a hajók listájában. Ágyúkkal mindegyik oldalon felszerelt hadihajó. Ahogy a neve is mutatja, arra voltak hivatva, hogy az anyaország és Ázsia között vitorlázzanak.

- ²¹ Hajótípus a XVI–XVII. században. A legnagyobb és legáltalánosabb hajótípus.
- ²² Tengerjárók 1961. 18.
- ²³ Tengerjárók 1961. 17.
- ²⁴ Tengerjárók 1961. 232.
- ²⁵ Tengerjárók 1961. 232
- ²⁶ Tengerjárók 1961. 233.
- ²⁷ Tengerjárók 1961. 233.
- ²⁸ Tengerjárók 1961. 152.
- ²⁹ Tengerjárók 1961. 81.
- ³⁰ Tengerjárók 1961. 143.
- ³¹ A szerző itt az „ordinary ducking” kifejezést használja. Valószínűleg a hajótestről egy kötélnél fogva és ahhoz hozzákötözve beledobták a vízbe, majd kihúzták. Ezt a folyamatot akár többször is megismételték. A folyamat nem lehetett kellemes, de semmiképpen nem halálos, hiszen nem a legkíméletesebb büntetés volt.
- ³² VAN LOON, HENDRICK WILLEM (1882–1944): *Ships and how they sailed the Seven Seas (5000 B. C. – A. D. 1935)*. London – Bombay – Sydney, 1935. (továbbiakban: Van Loon 1935.) 152–153.
- ³³ Van Loon 1935. 153
- ³⁴ Van Loon 1935. 154
- ³⁵ Tengerjárók 1961. 86–87
- ³⁶ Tengerjárók 1961. 98.
- ³⁷ Tengerjárók 1961. 146
- ³⁸ Tengerjárók 1961. 151
- ³⁹ Tengerjárók 1961. 86–87
- ⁴⁰ Tengerjárók 1961. 17.
- ⁴¹ Tengerjárók 1961. 130. További példa erre, lásd a következő oldal, illetve a Tengerjárók 1961. számos útleírásában található efféle utalások.
- ⁴² Tengerjárók 1961. 17. Ilyen késlekedés okozta bonyodalom, lásd később a Betegségek fejezetet.
- ⁴³ A kenyér alatt kétszersült értendő.
- ⁴⁴ Dutch-Asiatic I. 1987. 214.
- ⁴⁵ Az itt használt font az amszterdami font, amely 0,4941 kg-nak felel meg. Dutch-Asiatic I. 1987. 214.
- ⁴⁶ Mivel a forrás mindenhol a 100 emberenkénti mértéket jelzi, ezért a továbbiakban elhagyom ezt és csak különleges esetekben tüntetem fel.
- ⁴⁷ Az általam vizsgált forrás áprilistól októberig jelöli meg az időszakot, azonban a továbbiakban már áprilistól novemberig írja. Ezért úgy gondolom, ez gépelési hiba lehet, így az adatot itt is áprilistól novemberig jelölöm meg.
- ⁴⁸ A tőkehállal rokon halfajták. A legnagyobb szárított tőkehalként ették. Dutch-Asiatic I. 1987. 214.
- ⁴⁹ Dutch-Asiatic I. 1987. 214–215.
- ⁵⁰ Tengerjárók 1961. 127.
- ⁵¹ Dutch-Asiatic I. 1987. 215.
- ⁵² A toelasten egy hordótípus neve, és körülbelül 614,4 liter volt az űrmértéke. Ez alapján 28876,8 liter vizet vittek. Dutch-Asiatic I. 1987. 215.
- ⁵³ Az űrmértéket l aamban jelöli meg a forrás amely 153,6 litert jelent. Dutch-Asiatic I. 1987. 215. Az űrmértékekről további, internetes forrás: <http://www.maritimeheritage.org.au/documents/Australia%27s%20first%20ship.pdf> (Utolsó Nézet: 2009-04-28 13:20)
- ⁵⁴ Dutch-Asiatic I. 1987. 215.
- ⁵⁵ Dutch-Asiatic I. 1987. 215–216.
- ⁵⁶ A forrás az asztalt szilva esetében jelzi, hogy nincs pontos fejadag megadva, ezért ennek mértékére csupán következtetni tudok. Dutch-Asiatic I. 1987. 216.
- ⁵⁷ Dutch-Asiatic I. 1987. 217.
- ⁵⁸ Lásd később betegségek fejezetben.
- ⁵⁹ A forrás szerint 36 sakken az akkori amszterdami gabonamérték szerint 2918 liter vagyis 8 sakken az 648 liternek felel meg Dutch-Asiatic I. 1987. 216.
- ⁶⁰ Dutch-Asiatic I. 1987. 217.
- ⁶¹ Kicsi, körülbelül 8 fontos vajashordó Dutch-Asiatic I. 1987. 218.
- ⁶² Szó szerinti fordítás: long raisin.
- ⁶³ Dutch-Asiatic I. 1987. 218.
- ⁶⁴ Dutch-Asiatic I. 1987. 163.
- ⁶⁵ Dutch-Asiatic I. 1987. 164.
- ⁶⁶ Dutch-Asiatic I. 1987. 145.
- ⁶⁷ Dutch-Asiatic I. 1987. 162.
- ⁶⁸ Tengerjárók 1961. 83.
- ⁶⁹ Tengerjárók 1961. 83–84.
- ⁷⁰ Tengerjárók 1961. 152.
- ⁷¹ Tengerjárók 1961. 86.
- ⁷² „...Augustus 15-én az altengernagy emberei közül néhányan partra szálltak, és a szerezendióhoz hasonló növényre bukkantak. Megkóstolták, és mivel igen ízlett nekik, jól belakmározta belőle. Alig értek vissza a hajóra, egyikük holtan esett össze, és még ki sem húlt, amikor egész testét vörös foltok borították el. A többieket megfelelő orvosság segítségével sikerült megmenteni.” Tengerjárók 1961. 140.
- ⁷³ Tengerjárók 1961. 140.
- ⁷⁴ Tengerjárók 1961. 83–84
- ⁷⁵ Tengerjárók 1961. 105–106.

⁷⁶ Tengerjárók 1961. 105. Miután egyébként megkapta az ígért élelmiszereket valóban békén hagyta a várost, sőt ajándékokkal is ellátta a város polgármesterét és kormányzóját. Tengerjárók 1961. 105.

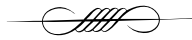
⁷⁷ Tengerjárók 1961. 154.

⁷⁸ A Nassaui flottát nem sokkal korábban osztották fel Batáviában, így tulajdonképpen már nem volt tengernagyi minőségében ekkor. Tengerjárók 1961. 155.

P A R T H I S C U M

CSÓTI SÁNDOR

A kalocsai szőlőkbeli templom és plébánia története (II. rész)

III/2.3. A hitoktatás megszervezése

Szőlőhegy „élete”, beépítése a 20. század első éveiben kezdődött el, amikor a város által fenntartott és természetett szőlőt a filoxéra kipusztította. A terület magassága („hegy”) az építkezések során fokozatosan csökkent, mivel az építési alapanyagként szolgáló agyagot elhordták. Az első házak a századfordulón (XX. század) épültek a Kökény utcában, majd folytatódott a Szőlő-köze utcáig. A Tulipán utcai házakat Modor Kálmán kereskedő, cementáru gyáros építette.¹

1913. augusztus folyamán Modor Kálmán 300 négyszögöles telket adott a városnak a Szőlőhegyen elemi iskolaépület céljára. 1913. szeptember 12-én a képviselő-testület által a szőlőhegyi elemi iskolára kiírt építési pályázatot Greif Lajos kalocsai kőműves mester nyerte meg 43.000 koronás ajánlatával.² Az iskola épülete szecessziós tégladiszes épület, amely Petrovác Gyula budapesti építészmérnök tervei alapján közvetlenül az I. világháború előtt 1914-ben.³ Az első világháború alatt katonai kórházként szolgált. Az első tanítási év 1919-ben kezdődött el, első tanító pedig Faludy Ferenc menekült, nagycsaládos tanító volt, aki a kántori teendőket is ellátta.

A lelkipásztori munkát hosszú éveken keresztül a jezsuiták látták el. (Az oltárt az

iskolában minden vasárnap külön állították fel.) 1938-tól a lelkészség első hivatalos hitoktatója Czár Menyhért lett, aki a szőlőhegyi és a negyveni iskolában is oktatott a lelkipásztori teendők mellett. 1946-ban önálló hitoktatói kinevezést kapott.⁴

1946-ban Grósz József érsek 3095/46. isk. számú rendelkezésével felállította a kalocsai-szőlőhegyi, a rokkanttelepi római katolikus általános iskolai körzetet.⁵ A szőlőhegyi körzethez tartozott a szőlőhegyi, a rokkanttelepi és a negyveni iskola. A körzet – mint csonka általános iskola – jogilag az eperföldi, illetve a belvárosi körzethez tartozott. 1946. augusztus 16-án az Érseki Hatóság az új körzet igazgatójává özvegy Lórencz Györgyné rk. népiskolai tanítónőt nevezte ki.

1948. június 16-án elfogadott 1948:XXXIII. tc. értelmében a szőlőhegyi iskolát is államosították. 1948-ig a hittanórák a rendes (délelőtti) tanítási idő alatt folytak. Az első szentáldozási és bérmálási előkészítések a templomban vagy a kápolnában történtek meg a plébános (esetleg lelkész) szabad elhatározásának megfelelően. 1949-től azonban a hittanórákat már csak tanítás után (délután), később már a tanítás megkezdése előtt is meg „lehetett” tartani, de kizárólag az iskola épületében. Az oktatásra fordítható időt, az óraszámot pedig kettőben határozták meg. A

templomi hitoktatás keretében folytatott első szentáldozási és bérmlási felkészítést csak az iskolai hittanórák keretében végezhettek.

Az 1948/49-es tanévre a szőlőhegyi iskolában összesen 100 tanulót írtak hittanoktatásra. A hitoktatás négy osztályban (I., II., III-IV. osztályban összevont) folyt heti két alkalommal (kedden és pénteken) 2-2 órában zajlott. Elsőáldozásra és bérmlásra felkészítés külön órákon az iskolában valósították meg.⁶ A kedvezőtlen körülmények hatására 1949-ben beszüntette működését a Szívárdia. Azi Elnöki Tanács 1949. szeptember 5-én váratlanul kiadta 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletét, mely eltörölte a kötelező, és bevezette a fakultatív hitoktatást.⁷ A rendelet értelmében az 1949/50. tanévtől kezdődően a vallásoktatás már nem volt kötelező. Azok a szülők, akik gyermekük vallásoktatását továbbra is kívánták, azoknak legkésőbb szeptember 15-ig szóban vagy írásban jelezniük kellett az iskolában. 1950. szeptember 15-én Darvas József vallás- és közoktatási miniszter rendelettel tovább szabályozta az iskolai fakultatív vallásoktatást. A hittanórát az utolsó tanítási óra után kellett megtartani. Osztályozni nem volt szabad, fegyelmi büntetést a óramulasztásért nem róhattak ki. A hitoktató az iskola életében nem vehetett részt, a hittanórán és iskolán kívül a tanulókat semmiféle foglalkozásra nem vonhatta össze.⁸ 1950. december 12-től kormányrendelet (VKM 1117-10-1/1950. sz.) írta elő, hogy a hitoktatási órákon csak a beíratott tanulók vehettek részt.⁹ 1951-től a vallás és közoktatásügyi miniszter hozzájárult a bérmlási és első szentáldozási előkészítés templomban történő végzéséhez¹⁰ (sok helyen ellentétbe ütközött). A templomi hitoktatásokat a későbbiek folyamán már a hétköznapi délutánjain – általában két alkalommal 1-1 órában – „szigorú feltételek” mellett a városi és a megyei tanács engedélyével lehetett megvalósítani. Feltétül szabták a hitoktató előzetes bejelentő kérelmét, vala-

mint az év eleji és év végi jelentések leadását.

Az iskola államosítása után fiókiskola minősítésben az eperföldi iskola igazgatása alá került. Az 1950/51-es tanévben a Kalocsa-Szőlőhegyi Állami Általános Fiók Iskolába 98 tanulót (I. osztályba 32, II. osztályba 25 és a III-IV. osztályba 41) és a Kalocsa - Nagyvenyész Általános Népiskola 33 tanulót (I-III. osztályba összesen) írtak be a szülők hitoktatására.¹¹

A hitoktatásról szóló jelentések, hitoktatási kinevezések, engedélyek elfogadásában és kiadásában az Érseki Hatóság, a Főegyházmegyei Főtanfelügyelőség, kerületi tanfelügyelő és az iskolaszék befolyása, szerepe lecsökkent, háttérbe szorult annyira, hogy a Főtanfelügyelőség működése meg is szűnt. Az egyházi ügyek intézése az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal feladata lett s ezzel megszűnt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a vallásügyekkel kapcsolatos ügyköre.¹² A hitoktatónak minden év elején hitoktatási adatszolgáltatást (hitoktatásra jelentkezők száma, előrelátható hittanórák száma, órák ellátásában résztvevők száma, stb.) kellett beadni az Érseki Hatóságnak, valamint az adott tanévre/tanévhez szükséges hitoktatói megbízást – de óraadóik minősítésben – is kellett kérni. A hitoktatói megbízó levelet a Kalocsai Érseki Hatóság és a Bács-Kiskun Megyei Tanács V.B. X. Oktatási Osztálya adta ki. A megbízólevelet az adott iskola igazgatójának be kellett mutatni.

Az iskolai vallásoktatás mellett a szőlőhegyi iskolakápolnában és nagyvenyészvári kápolnában (heti 2 alkalommal 1-1 órában délután) elsőáldozásra majd bérmlásra előkészítő templomi hitoktatás is folyt. A templomi hitoktatásra engedélyt és jelentést kellett tenni a Kalocsa Városi Tanács V.B. Oktatási Osztályának. 1956-ban a megyei iskolai hatóságok rendelkezése szerint minden általános és középfokú iskolai tanuló részesülhetett hitoktatásban, annak ellenére, ha a beíratások alkalmával a szülők erre

vonatkozó szándékukat bejelentették-e vagy sem. A tanuló óhajára lett bízva, kíván-e az adott „foglalkozáson” részt venni.¹³

1956-ban a folyamatos létszámcsökkenés miatt a 27 tanulót már csak két csoportra – I-II. osztály, és III-IV. osztály – bontva oktatták a hittant heti 2 órában Szőlőhegyen, Negyvenszálláson pedig 11 tanulónak (I-VIII. osztály) heti 1 órában.¹⁴ Templomi hitoktatáson – elsőáldozás – részt vehettek azok is, akik iskolai hitoktatásban részesültek és azok is, akik nem jártak hittanra és a 7. életévüket betöltötték. Az 1957. évi kormányintézkedés szerint az iskolában csak azok a gyerekek részesülhettek hitoktatásban, akiket a szülei szabályszerűen beíratnak az iskolaévre: „Vallásoktatásra beíratást kell tartani minden általános iskolában és általános gimnáziumban az iskolai beíratások utáni héten. A pontos napot a sajtó, a rádió és az iskolák igazgatói közölni fogják. A tanuló vallásoktatásra csak abban az iskolában jelentkezhet, amelyben a rendes iskolai beíratást végezte. Vallásoktatásra csak azt a kiskorú gyermeket lehet beírni, akinek a vallásoktatásban részesítését az egyik szülő, illetve gyám az iskola igazgatója vagy a beírást végző pedagógus előtt szóban, meg nem jelenés esetén írásban kívánja.”¹⁵

Ezt követően az iskolában gyakoribbak lettek az ellenőrzések. Ha az ellenőrzések során be nem íratott, be nem jelentett tanulókat találtak, akkor azokat azonnal elküldték az órától, és a plébános a legjobb esetben figyelmeztetést, legrosszabb esetben hitoktatói engedélyének megvonását kapta. 1958-tól a második osztályosok gyermekek lehettek béráldozók. Ettől az évtől kezdve az első osztályosok már nem kaptak előkészítést.

1965-ban az iskolai beíratások után sok szülő olyan panasszal fordult a plébános felé, hogy nyilatkozatot kellett aláírniuk, mely szerint ők nem akarják a gyermekük vallás-oktatását és kérik, hogy gyermekük nevét töröljék a hittanosok névsorából. Azokat a

szülőket érintette a kérdés, akik valamelyik iskolánál, óvodánál voltak alkalmazva, mint fűtő, takarító, stb.¹⁶

1966-tól már csak a harmadik osztályosok béráldoztak. Ebben az évben 23 elsőáldozó és 29 béráldozó volt.¹⁷

1967-től a templomi előkészítő oktatást már nem az iskolai kápolnában, hanem az újonnan felépített templomban tartották meg. 1969-től az elsőáldozásra és a béráldozásra történő felkészítés idejét 2 hónapról 1 hónapra csökkentették, de az oktatás rendje és ideje megmaradt heti két órában. 1969-ben Negyvenszálláson megszűnt az iskolai foglalkoztatás. A negyven gyermek tanulmányait a kalocsai belvárosi (eperföldi) iskolában folytatták. A szőlőhegyi iskolába 12 gyermeket íratnak vallásoktatásra két csoportba bontva.¹⁸ Templomi hitoktatásra kb. 40-60 gyermek járt, heti három alkalommal (vasárnap is), s 17 elsőáldozó és 17 béráldozó volt.

1970-től a szőlőhegyi iskolában megszűnt a vallásoktatás. A templomi hitoktatás szerepe megnőtt. A hitoktatást heti 3 alkalommal (kedden az I-II. osztály, pénteken III-IV. osztályos tanulók részére az iskolai tanítás befejezése után és vasárnap pedig mindenki részére, hogy azoknak is legyen alkalmuk hittantanulásra, akik hétköznap napköziben vannak) három csoportba osztva valósították meg.¹⁹ Az 1970-es évek második felétől felső tagozat is nyílt a szőlőhegyi iskolában. Külön csoportokban oktatták az alsókat, az elsőáldozókat, a negyedikeseket, a napköziseket és a felsősöket is.

1978-ban 4 csoportban valósították meg a vallásoktatást heti 2 alkalommal 1-1 óra terjedelemben: I-II. osztály szerdán és szombaton, III. osztály pénteken és szombaton, IV. osztály csütörtökön és szombaton, az V-VI.-VII-VIII. osztály szombaton délután.²⁰ 1979-ben már 6 csoporttal foglalkoznak: Alsókat: I-II. osztály (kedd és szombat), III. osztály (csütörtök és péntek), IV. osztály

(péntek és szombat).²¹ Felsősök: V. osztály, VI. osztály, VII–VIII. osztály (szombaton).

A templomi hitoktatásra külön nem kell beiratkozni, irányadó a keresztek anyakönyve lett. 1979-ben átsatolták az 1. sz. (ma Belvárosi) Általános Iskolához. (A szőlőhegyi iskola megszűnéséig annak tagiskolájaként működött.)

1980-ban a felsősök délutáni foglalkozása kétfelé vált a bérmlázó VI. osztályra és a IV.-V. osztályra.²² 1980-tól a bérmlázók a felkészítés anyagából, vizsgát tesznek. A hitoktatás 5 csoportban folyik (I-II. osztály, III. osztály elsőáldozók, IV. osztály, V. osztály és a VI. osztály – bérmlázók) heti két órában. Később (1982-től) már 4 csoport van: I-II. osztály, III. osztály, IV. osztály és a V-VI. osztály, de a IV. és a V-VI. osztálynak csak heti 1 alkalommal részesültek oktatásban.²³ Az 1980-as években már női hitoktatója is van a szőlőhegyi iskolának Mohay Erzsébet személyében. A templomi hitoktatás rendre 3 csoportban folyt (I-II. osztály, elsőáldozók, felsősök) heti 1 alkalommal.²⁴

1990-ben fordulat állt be az egyházak életében is. Ez köszönhető volt az 1990. évi VI. törvénynek, amely biztosította a lelkiismereti és vallásszabadságot, valamint az egyházak szabad létesítését, működését, jogait és fenntartásait.²⁵ A hittanórák bekerültek az órarendbe! 1992-től az új politikai rendszer támogatta az egyházat. A hitoktatók óradíját a kormány fizette. A plébános munkáját hitoktatók segítették: Dávid M. Bernadett nővér (1989–1992), Kőhegyi Tiborné (1993–1994).²⁶ 1994-ben az alsósok a szőlőhegyi iskolában, a felsősök már a belvárosi iskolában részesültek hitoktatásban. Az ifjúsági hittant nem sikerült megvalósítani. Már nem csak a fiatalok, hanem a felnőttek is részesültek oktatásban a szentségek kiszolgáltatása előtt.

A jegyesoktatás: a bevezető szentségekben részesültek legalább 5 oktatásban, a hittant nem tanulók pedig 3 hónap felkészítést kaptak. Keresztelési oktatás: minden

keresztelés előtt fél órán át tartottak a keresztszülőknek.²⁷

1998-2004. Az iskolai létszám 40 és 50 fő között mozgott. A teljes iskolai létszámból kb. 30-40 hittanos tanuló volt. A hitoktatás 4 osztályban (1-4. osztály) folyt heti 2 órában, egy hitoktató irányításával. Az évek során kiváló hitoktatók váltották egymást Finta József plébános (1998–99), Nemes Márta és Hodován Istvánné hitoktatónők személyében. 2004-ben sajnálatos tényként kellett elfogadni, a városvezetés azon döntését, amely az iskolát véglegesen bezáratta, megszüntette az alacsony tanulólétszám miatt. A szőlőhegyi gyerekek azóta az Eperföldi és a Belvárosi Általános Iskolák tanulói lettek. Az ifjúsági csoport számára az összejövetelek alkalmával tartanak hitoktatást. 2005-től bérmlázásra is nyújt felkészülési lehetőséget.²⁸

III/2.4. AZ EGYHÁZKÖZSÉGI KÉPVISELŐ-TESTÜLET TÖRTÉNETE ÉS MUNKÁSSÁGA 1947-2007 KÖZÖTT

III/2.4.1. A testület története

A Kalocsa-Szőlőhegyi Lelkészség 1938 óta a Szent Imre Plébániához tartozott. Önálló képviselő testülete nem volt. A képviselői a Szent Imre egyházközség képviselő-testületének voltak a tagjai. Az Érseki Hatóság 1227/41. számú rendeletével május 1-jétől kezdve lelkesi rangra emelte, s ennek következtében szükségessé vált a külön egyházközségi képviselő-testület megalakítása.

1947. július 6-án alakult meg az egyházközség Jelölő Bizottsága. Tagjai voltak Czár Menyhért lelkes, egyházközségi elnök, Pécsi Sándor kántor-tanító, jegyző, Greksa Károly kőműves, Király Márton és Korsós János munkavezető altiszt.²⁹ A Jelölő Bizottság a képviselő-testület rendes és póttagjait ajánlotta és jelölte meg.

A hivatalos lista közszemlére volt kitéve a plébániai hivatalban 1947. július 7-től július 21-ig, melyet az egyházközségi elnök előzőleg hirdetés útján közhírré tette. A hivatalos lista közszemlére való kifüggesztése alatt más listát nem ajánlottak. Így az egyházközségi elnök a hivatalos listán szereplőket egyhangúlag egyházközségi képviselő-testületi rendes, illetve póttagoknak jelentette ki (1947. július 22.). Az Érseki Hatóság 3662/1947. szám alatt a jegyzőkönyvben foglaltakat jóváhagyta.³⁰ 1947. augusztus 10-én tartott alakuló gyűlésen a képviselő-testület minden tagja letette az esküt. Az alakuló gyűlés után a tisztikar megválasztására került sor: Világi elnöknek Király Márton, jegyzőnek Pécsi Sándort, gondnoknak Tamás Jánost választották.³¹

Az egyházközségi képviselő-testület létszámát a szabályzat (13 §. 1. a. szerint) 18 főben, a pótképviselők létszámát 9 főben állapította meg.³² A gyűlések határozatképessége a kétharmados többségtől (12 fő) függött.³³ Ha a létszám nem érte el a „12 főt”, akkor új gyűlést, új időpontban kellett összehívni. 1947-től az Érseki Hatóság 3953/47. számú rendelete szerint Szőlőhegynek a Központi Egyháztanácsba 7 képviselőt (Czár Menyhért egyházi elnök, Király Márton világi elnök, Pécsi Sándor kántortanító, Greksa Károly, Korsós János, Rideg Mátyás és Zsubori Mihály) kellett delegálni.³⁴ Ettől az évtől változások, újabb tisztviselői állások vártak betöltésre. Ezek a következők voltak: egyházközségi választók névjegyzékét összeállító bizottság (Boromissza Sándor, Vén Albert, Bor János), felszólalási választmány (Király Márton, Korsós János, Greksa Károly, Romsics Károly és Zsubori Mihály), jelölő bizottság, választási küldöttség (Mezei Károly, Vida Péter), igazoló bizottság (Tamás László, Kiss István, Katus József), Esperesi A.C. (Greksa Károly), hitbuzgalmi szakosztály (Czár Menyhért egyh. elnök, Markó János, Felgyői Sándor, Kókai Istvánné), szo-

ciális szakosztály (Dusnoki László, Greksa Károly, András István, özv. Csekei Imréné), kulturális szakosztály (Pécsi Sándor, Felgyői Sándor, Baksa László, Hamvas Imréné, Kókai Mária), sajtó szakosztály (Pécsi Sándor, Felgyői Sándor, Viedner Bernát, Balaton József), szervezési szakosztály (Király Márton, Dusnoki László, Boromissza Sándor, Mezei Károlyné).³⁵ A választások eredményességét, az Érseki Hatóság mindig felülvizsgálta, s ha mindent rendben talált, már csak az érsek jóváhagyó megerősítése és a megválasztott tisztviselők elismerése volt hátra. 1948-ban megalakult az Egyházközségi Kulturális Szakosztály.³⁶

1948-tól a képviselő-testület az adó-kivetést két bizottságra bízta: 1. *kalocsai*: tagjai lettek az egyházközségi elnök, világi elnök, jegyző, gondnok és Greksa Károly; 2. *negyven*: az egyházi elnök, Rideg Mátyást, Bor Jánost, Bagó Ignácot és Kapitány Jánost választották.³⁷ 1950-ben az Érseki Hatóság 1740/50. sz. rendelete a képviselők mandátumát meghosszabbította. A képviselő-testület részleges választásokat tartott. Póttagoknak javasolta Peák Jánost, Farkas Istvánt, Lakatos Sándort, Jagicza Józsefet, Felgyői Sándort, Pirisi Károlyt, Máté Lajost, Romsics Antalt és Markó Istvánt, póttagok pótlására pedig Bertai L. Jánost, Bolvári Istvánt, Hasszán Ferencet, Mácsai Lajost és Kovács Lászlót, jegyzőnek Dusnoki Lászlót a Központi Tanácsba Tamás János gondnokot, a Központi Tanácsba póttagoknak Vida Pétert, Tamás Lászlót és Dusnoki Lászlót választották.³⁸

1949/1950-től a képviselő-testület tisztikari választása során már a pénzbeszedői tisztségre is képviselőt kellett kijelölni.³⁹

1950-től a következő tisztviselői beosztásokra szavazhattak: világi elnök, jegyző, gondnok és a pénzbeszedő (számvizsgáló bizottság). A legfontosabb teendők ellátását az egyházi gondnok végezte. Fő feladata volt az egyházközségi adó leszedése. 1949-től a gondnoki és a pénzbeszedői tisztség szétvált,

önálló feladatkörként működött tovább az erre a pozícióra megválasztott személlyel (képviselővel). Tamás János egyházközségi gondnokot a pénzeszedői tisztségben előbb Baksa Ferenc (1949), majd dr. Straub Sándor (1950) váltotta.⁴⁰ Későbbiekben az egyházi gondnok feladata maradt a lelkészlakás, a kápolna „állagának” ellenőrzése. Állapotváltozásukról jelentést kellett tennie a képviselő-testületnek. Az elvégzendő munkálatok esetében a mesteremberek felkeresése, árajánlatok kérése.⁴¹ Jogkörébe tartozott az egyházközség zárszámadási, költségvetési és templom pénztári jegyzőkönyvek hitelesítése is. A képviselő-testületi tagok észrevételeiket (adóemelés, javítások, stb.) a gyűlések során szóvá teheték, s megfelelő támogatottság mellett szavazásra bocsáthatták. A világi elnök mellett egyházi elnök is működött, s ezt a tisztségét a mindenkor plébános töltötte be. Fő feladatai közé tartozott a közgyűlés (rendes, rendkívüli, költségvetési és zárszámadási) összehívása, tárgyának ismertetése, póttagok, illetve póttagok rendes taggá jelölése (kinevezése), a jegyzőkönyv hitelesítése, választások elrendelése, eskütetelek levezetése, javaslatok, kérelmek intézése a képviselő-testület felé. Ő adta a gyűlés tudomására az Érseki Hatóság rendeleteit, határozatait.

A jegyző feladata a gyűléseken történtek jegyzőkönyvbe foglalása volt. A jegyzőkönyv hitelesítését két az egyházi elnök által felkért képviselő végezte. A leírtakról másolatok (két példány) készültek, amelyet az Érseki Hatósághoz jóváhagyás végett fel kellett terjeszteni. A jóváhagyó záradékkal ellátott másolatok közül, az egyik példány az érseki irattárba került, a másik példányt visszaküldték a plébánia irattárába.⁴² A jegyző feladatkörébe tartozott még a számvizsgáló bizottság által készített, zárszámadást felülvizsgáló jegyzőkönyvének a felolvasása a zárszámadási gyűléseken, valamint az egyházközségi költségvetések és zárszámadások aláírása, hitelesítése.

Képviselő-testületi választásokkor a képviselő-testület megújításáról az Érseki Hatóság leiratai tájékoztatták az egyházközséget (lelkészt, plébánost). A képviselő-testület rendes, illetve póttagjainak a pótlásával az egyházközségi elnök rendelkezett, a képviselők „belegyezésével”. A tisztkari választásokat az „újonnan” alakult vagy újjá alakított képviselő-testület végezte, de elhalálozás esetén, ismét a plébános (egyházközségi elnök) kérésére kellett a testületnek új jelöltet állítania. A jelölték névjegyzékét az Érseki Hatósághoz fel kellett terjeszteni. Ha minden rendben találtatott, akkor a főpásztor a választások eredményét jóváhagyta és a megválasztott képviselőket a tisztségükben megerősítette. A következő gyűlések alkalmával a képviselők, tisztviselek beiktatására került sor, az ünnepélyes eskü letételével.

A képviselő-testületi gyűlések: 1. Zárszámadási gyűlések: a zárszámadási gyűléseket mindig megelőzte az egyházközség zárszámadásainak felülvizsgálása, melyen a háromtagú számvizsgáló bizottságon kívül részt vett az egyházközségi elnök, a gondnok és a jegyző. Fő feladatuk volt a pénztárkezelés átvizsgálása. Átnézték az adóbeszedési blokkokat, az adóbeszedési naplót, a pénztári főnaplót, a bevételi és kiadási okmányokat: nyugtákat, ellennyugtákat. Ha a pénztárkezelést rendben találták, elfogadás és felmentvény megadása végett a képviselő-testületi ülés elé terjesztették. A felülvizsgálást követő egyházközségi gyűlésen (általában egy nappal később tartották) a képviselő-testület a zárszámadást letárgyalta.⁴³

A zárszámadási gyűlések menete: 1955-ig a számvizsgáló bizottság jelentését (jegyzőkönyvét) az elnök ismertette.⁴⁴ 1956-tól az elnök kérésére a számvizsgáló bizottság tett jelentést az előző évi egyházközségi zárszámadásokról. A beszámoló után a bizottságnak felmentvényt kellett kérni a képviselő-testülettől. A felmentvény megadása után a képviselő-testületnek egyenkénti, név szerinti szava-

zással kellett elfogadnia a zárszámadásokat. Ha a testület minden tagja elfogadta, akkor jóváhagyás végett felterjesztette az Érseki Hatósághoz.⁴⁵ 1963-tól változás történt. Az elnök ismertette az előző évi költségvetéssel összehasonlított bevételi (áthozatok, segélyek, gyűjtések, stb.) és kiadási (lelkési fizetés, házfenntartás, épületek karbantartása, stb.) tételeket. A zárszámadási tételek ismeretése, majd a vele kapcsolatos észrevételek után, elnöki felkérésre a jegyzőkönyvvezető felolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését. A számvizsgáló bizottság a pénztárkezeléssel kapcsolatos felmentvény megadását javasolta és elfogadás végett előterjesztette. A képviselő-testület az elnök előterjesztését és a számvizsgáló bizottság jelentését, ha tudomásul vette, akkor következett a név szerinti szavazás. Sikeres szavazás után a testület által megbízott elnök a számadásokat jóváhagyás céljából felterjesztette az Érseki Hatósághoz. A jegyzőkönyveket a kalocsai Főegyházmegyei Számvizsgálószerk vizsgálta felül és hagyta jóvá.⁴⁶

2. Költségvetési gyűléseken: az elnök ismertette az új évre várható bevételeket és kiadásokat. A képviselő-testületi tagok hozzászólásokkal jelezheték észrevételeiket, terveiket esetleg elképzeléseiket. A testületnek át kellett gondolnia és tárgyalnia, hogy az egyházközség bevételeit milyen módon tudnák növelni, kiadásait pedig csökkenteni, illetve a kiadásokkal járó beruházások (javítás, építés, stb.) esetében van-e fedezet, annak hiányában szükséges-e kölcsönök felvétele.

A költségvetési tételek, előterjesztések letárgyalása után következett a névszerinti szavazás. Elfogadás esetében a költségvetési jegyzőkönyvet, (két példányban) jóváhagyás végett felterjesztették az Érseki Hatósághoz.⁴⁷

1964-től a képviselő-testület tisztikara három új tisztséggel bővült. A gondnok és a pénztáros az építendő ügyeinek intézése miatti elfoglaltságára hivatkozva, javaslatot

tett arra, hogy az egyházközségnek legyen külön pénztárosa és mellette két pénztári ellenőr is működjön. A javaslatot a testület egyhangúlag elfogadta és megszavazta. Az egyházközség pénztárosa Péteri József, ellenőrök pedig Pirisi Károly és Markó János lettek.⁴⁸ 1979-től özvegy Romsics Antalné és özv. Vida Pálné személyében már öt női tagja is volt a testületnek.⁴⁹ Az Érseki Hatóság 577/1985. számú rendeletével új Egyházközségi Szabályzat lépett életbe. Ennek értelmében minden egyházközségi képviselő-testületet 1986. január 1-jével újjá kellett szervezni. Az új szabályzat két lényeges pontját emelem ki: az egyik a képviselők korhatárát 75 évben állapította meg, 75 év felett már tiszteletbeli tagnak számított. A másik pont értelmében a megbízatások 5 évre szóltak.⁵⁰

1986-ban a képviselő-testület újjáalakult. Az egyházközségek Általános Szervezeti Szabályai 15.§-ának 1. és 2. pontja szerint az új egyházközségi képviselő-testület névsorát a régi egyházközségi tanács a plébánossal és a képviselő-testülettel állította össze: Péteri József, Dusnoki László, Gál József, Szauder János, Markó János, Tamás László, Kapitány János, Barna Mihály, özv. Molnár Lajosné, özv. Romsics Antalné, Berta Somogyi Jánosné, Romsics Károlyné, özv. Sambart Mihályné. Az új tagok névsorát 1986. január 5-én vasárnap a délelőtti szentmise végén a plébános ismertette a hívek közösségének. A tagnévsort a templom hirdető tábláján 15 napig közzémlére tették ki. Ha névsor ellen a hívők nem emeltek kifogást, akkor az egyházközségi elnök az előírt két hét letelte után kérte az Érseki Hatóságot a képviselő-testület megerősítésében.⁵¹ Az új testület 1986. február 2-án megtartotta alakuló gyűlését. A képviselői eskü letétele után a tisztviselői állások, a vezetőség megválasztására került sor: elnök Péteri József, jegyző Dusnoki László, gondnok Gál József, pénztáros Szauder János lett.⁵²

1997-ben szervezetenként teljesen átalakították a testületet. A régi bizottságok új névvel felruházva folytatták munkájukat. Így jött létre a gazdasági bizottság, a liturgikus bizottság és katechetikai (hitoktatási) bizottság. A képviselő-testület megújításának menete: a választások előtt a templomban urnát helyeztek el a hívek számára, akik javaslataikat abba helyezhették. (Itt említem meg, hogy nem szavaznak, csak javasolnak!) Általában a régi, ismert képviselőket javasolják, de az idősebb életkort figyelembe véve újak is jelölésre kerülnek. Ezt követően a szavazatokat összeszámolják, összesítik, majd megalakulhat a testület. A megalakulás után történik a tisztújítás titkos szavazás útján. A következő tisztségek várnak betöltésre: világi elnök, gondnok, jegyző, gazdasági bizottság, liturgikus bizottság és katechetikai bizottság. **A gazdasági bizottság** feladata az egyházközség anyagi ügyeinek intézése, könyvelés, tanácsadás a nagy beruházások esetén is. Arra jogosult, hogy a pénztárkönyvet átnézz, a perselypénzt összeszámolja. **A liturgikus bizottság** fő feladata, hogy a szentmiséken és a „nagy” ünnepeken a papságot segítse (pl. körmenet). Besegítenek a templom rendezésében, szépítésében. **A katechetikai bizottság**, melynek biztos tagjai a hitoktató és az ifjúsági referens. Az ifjúsági referens az ifjúsági érdekeit s fejlődését szem előtt tartó és felszólaló személy. A bizottság fő feladata a gyerekekkel, fiatalokkal való foglalkozás. A gondnok ma már a gazdasági bizottság elnöke. Feladata a zárszámadási költségvetések aláírása. A választások eredményét az Érseki Hatósággal tudatni kell s a mandátumok 5 évre szólnak.

A képviselő-testületi taggá válás kikötései: 1. Testületi tag nem lehet az, aki elvált, s újravezényesült, illetve botrányos előélettel rendelkezik. 2. A másik az életkor megkövetelése: a 75 év felettiek csak tiszteletbeli tagok lehetnek. A gyűléseket az egyházi és a világi elnök hívja össze. Az egyházi elnök csak

javaslatot tehet, s nem utasíthat. Mindenben a képviselő-testület hozza meg a döntést. Az Érseki Hatóságnál mindenről be kell számolni. 2002-ben megtörtént a testület megújítása. A képviselők mandátuma 5 évre szól. Létszáma 9 főből áll: 2 negyvenszállási és 7 kalocsa-szőlőhegyi képviselő. Egyes képviselők tagjai a plébánián működő felnőtt csoportnak is. Az egyházközség egy évben két gyűlést tart. A Szent Imre egyházközség képviselő-testülete és a Szent Péter egyházközség képviselő-testülete közös rendezvények (espereskerületi gyűlés, ünnepek) alkalmával szokott összeülni évente 1-2 alkalommal. 2007: napjainkban a képviselő-testület választása, hatásköre hasonló keretek között mozog, mint régen.⁵³ Gyűléseit 1947 és 1979 között a lelkesi hivatalban, 1980 januárjától 1996-ig a Szent Péter templom emeleti hittantermében, majd 1997-től a Szent Péter plébánia irodájában tartotta, s tartja ma is gyűléseit az egyházközségi képviselő-testület.

III/2.4.2. A testület tevékenysége

1947. augusztus 10-én megalakult a Szőlőhegyi Lelkeszség első önálló képviselő-testülete, s a vele együtt járó tisztségek betöltésre kerültek. 1946-ban az egyházközség 30 kat. hold földet igényelt az a helybéli Földosztó Bizottságtól. Az Országos Földbirtokrendező Tanács hozzájárult, hogy a lelkeszség számára plébánosi-, kántori- és harangozó-i javadalom címén 30 kat. holdig terjedő földet juttassanak a kalocsa tartalék-birtokból. A jóváhagyott ingatlanok kiadása 1948-ig nem történt meg.⁵⁴ A képviselő-testület többszöri kérésére az Érseki Hatóság 2122/1949. számú rendelete a Szent Imre egyházközség plébánosi javadalom megosztását írta elő. A szőlőhegyi plébánosi javadalomra 30 kat. holdat, a Szent Imre kántori és harangozó-i javadalom céljára pedig 6, illetve 4 kat. holdat hasít ki. A javadalom megosztá-

sát az Érseki Hatóság azért rendelte el, mert a földreform során az érintettek javadalmi földjét elvették.⁵⁵ 1949-re a lelkészség anyagi helyzete megromlott s eladósodott. 1949-ben a bevételi kiesések miatt az egyházi adót 4 forintról 6 forintra emelték.⁵⁶ Tamás János egyházközségi gondnok elfoglaltsága miatt lemondott pénzbeszedői tisztségéről.⁵⁷

1951. január 1-jétől a Központi Egyháztanács adóügyi nehézségei miatt a három egyházközségnek önállóan kell megoldania saját pénzkézelését. A Szent Péter lelkészség talpra állítása, anyagi helyzetének javítása és stabilitása végett a belvárosi egyházközség 3000 Ft segélyt folyósít.⁵⁸ A lelkészség az év vége felé olyan kilátástalan helyzetbe került, hogy az Érseki Hatóság elrendelte a szőlőkbeli területek visszacsatolását a belvárosi plébánia területéhez. A hívek lelki gondozását továbbra is Czár Menyhért végezte.⁵⁹ 1951-ben a képviselő-testület az Érseki Hatóság 3533/51. sz. leiratának megfelelően felajánlotta a 30 kat. hold javadalmi földet és a negyven kápolna nevében álló 1104 négyszögöl Kővágó-hagyatékot.⁶⁰ A telekkönyvi hivatal az egyházközség nevére írta át a lelkészlak telket (816 négyszögöl), mint lelkészi javadalmat, mert telekkönyviileg a Szent Imréhez tartozott. A negyven kápolna föld ismét visszajegyezettett a kápolna alapjaira. A világi elnök javaslatára az egyházközségi adófizetés alsó korhatárát 18. életévben állapította meg a testület.⁶¹ 1954-től a belvárosi egyházközség a szerződésben biztosított segélyt teljesen beszüntette, így az egyházközség teljesen magára maradt.⁶² Az egyházközségben egyre kevesebben fizették az egyházi adót, ezért a lelkészség kérte az Érseki Hatóságot, hogy központi tartozásait töröljék, mert képtelen azt teljesíteni.⁶³ 1958-tól a harangozói díjat az egyházközségnek kell fedeznie.⁶⁴ 1959. január 1-jétől a lelkészség szükségleteinek fedezése végett az Érseki Hatóság 405/959. számú rendeletével visszaállította (8042/950 sz.) a belvárosi egy-

házközség 3000 forintos segélyezését.⁶⁵ A képviselő-testület az egyházközségi adót személyenként 20 forint, páronként 40 forintra emelte.⁶⁶ 1966-ban az építendő templom ügyeinek intézésére templomépítési bizottságot választottak, melynek tagjai lettek: Greksa Károly világi elnök, ny. kőműves, Pirisi Károly kőműves mester, Felgyői Sándor gondnok, Péteri József pénztáros, Markó János és Pirisi Károly pénztári ellenőrök.⁶⁷

1970-ben az egyházközség ügyeinek megkönnyítésére felvetődött annak a gondolata, hogy a negyveniek részére létesüljön gondnokság, ami felérne egy „nem független” egyházközségi képviselő-testülettel.⁶⁸ 1971-ben az elhalálozott Greksa Károly világi elnök helyére Péteri Józsefet, a megüresedett pénztárosi tisztségre Vida Pált választották. Földesy Antal ny. keceli apát-plébános 2150 forintos hagyatékát az épülő templomra hagyta.⁶⁹ 1974-ben Vida Pált, Balaton Ferenc váltotta a pénztárosi beosztásban.⁷⁰ 1975-ben a képviselő-testületnek sikerült eladnia a „város réten” elterülő, negyvenszállási templomalap szántót (1138 négyszögöl) ölenként 1 forintért, ami 1138 forint bevételt jelentett az egyházközségi pénztárnak.⁷¹ A lelkészség tulajdonát képező úgynevezett óvoda melletti telek fenntartása és gondozása gondot okozott, ezért eladásra került, amelyet a Városi Tanács 1976-ban 77.837 forintért megvásárolta.⁷² Az Érseki Hatóság Fényi János plébános halála után 1978-ban a plébánia vezetésével Kövesi István rémi plébánost bízta meg.⁷³ A képviselő-testület a plébánia kert-telek felét házhelyül (beépítés céljára) szeretné eladni, hogy az adott terület ne álljon kihasználatlanul. A telekrészt (326 négyszögöl) sikerült eladni Várszegi Józsefnek, aki négyszögölenként 500 forintot fizetett.⁷⁴ 1986-ban az Érseki Hatóság 577/1985. számú rendelete értelmében az egyházközségi képviselő-testület újjáalakítása és tisztikarának megválasztása megtörtént. Képviselők lettek: Péteri József,

Dusnoki László, Gál József, Szauter János, Markó János, Tamás László, Kapitány János, Barna Mihály, özv. Molnár Lajosné, özv. Romsics Antalné, Berta Somogyi Jánosné, Romsics Károlyné, özv. Sambert Mihályné. Az alakuló gyűlés után elnöknek Petri Józsefet, jegyzőnek Dusnoki Lászlót, gondnoknak Gál Józsefet, pénztárosnak Szauter Jánost választották.⁷⁵

1987-ben elhunyt Petri József egyházközségi elnök. Helyére Gál József gondnokot, gondnoknak Szauter János pénztárost, pénztárosnak Tamás Lászlót választották meg 1988-ban.⁷⁶ Dankó László érsek Kövesi István érseki tanácsos plébánost kinevezte a Cigányok Lelkigondozó Bizottságának tagjává.⁷⁷ 1992-ben a Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények 958/1991. számú leirata értelmében a képviselő-testület a 75. életévüket betöltött képviselők helyét fiatal jelöltekkel tölti be: Kővágó Tamás, ifj. Szabadi János, Kovács Imre, Kőhegyi Tibor és M. Bernadett hitoktató személyében.⁷⁸ Kövesi István plébános kérésére (rossz látása miatt) a negyvenszállási kápolnában 1992 őszétől a Szent Imre plébánia fiatal káplánja Polyák Imre végzi a szentmiséket.⁷⁹ Kövesi István kanonok plébánost megromlott egészségügyi állapota miatt 1995-ben Velencei Tamás Kalocsa - belvárosi kisegítő lelkész váltotta.⁸⁰ Az egyházközségi adót páronként 800 forintban, magánosoknak 400 forintban állapították meg.⁸¹ Velencei Tamás a körzeti Szinódusi Bizottság felszólítására 1996-ban felújította képviselő-testületét: Sztankó Károly világi elnök, Vörös Attila gondnok, Bánfalvi Tímea jegyző, Kovács Gáborné, Lakatos Zoltán, Vén Ignác, Sil Ferenc, Bánfalvi Péterné, Kovács Imre, Kővágó Tamás, Szabadi János, Kőhegyi Tibor.⁸² 1996-ban a szegények segélyezésére megalakult a plébánián, az egyházközség karitász csoportja: Vörös Attila, Lakatos Zoltán és Kővágó Tamás vezetésével.⁸³ 1997-ben Sztankó Károly világi elnök és Bánfalvi

Tímea jegyző lemondtak tisztségükről, mert úgy érezték, hogy a tisztségre alkalmasabb személyek kellenek.⁸⁴ 1998 elején ezért részleges tisztikari választásokat tartottak: világi elnök Vörös Attila, gondnok Hodován István, jegyző Farkas Hajnalka lett.⁸⁵ Ebben az évben a Szent Péter Plébánia bérbe adta a plébániához tartozó, üresen álló konyhakertet Hellenpack Margitnak. A megállapodás értelmében a föld-bérlet fejében a termés felét a plébániának adja, a kertet tisztán és rendben tartja.⁸⁶ 1998-ban Velencei Tamást, Finta József plébános váltotta a Szent Imre Plébánia plébániai kormányzóóságában. 1999-től a Szent Imre Plébánia és a Szent Péter Plébánia kormányzása Finta József plébános kezében összpontosult.

III/3. Kulturális rendezvények, zarándoklatok, kirándulások

Ezen eseményeket a Szent Imre Plébániával együtt szervezték. Február hónap valamelyik szombatján farsangi bál a Karitász- és az ifjúsági csoport szervezésében, majd a nagybőjti időszak egyik hétvégéjén nagybőjti lelkigyakorlat. A nagybőjt egyik szombatján ifjúsági lelkinap. 2000 óta, minden nagyheti szertartás ideje alatt egyszer, az eperföldi és szőlőhegyi templom között gyertyás felvonulást tartanak. Püskösd hétfőn egyházközségi lelkinap és majális. Helye a meszesi Érseki Üdülő (a Duna mellett). A találkozón délelőtt előadásokat, csoportbeszélgetéseket, közös ebédet, a délután folyamán kötetlen programokat (pl. játék, éneklés) tartanak a résztvevőknek. Június végén kerül sor az alsós és felsős hittanosok táboroztatására. Az alsósok táboroztatásának helyszíne a meszesi Érseki Üdülő, időtartama 3-4 nap. A kicsik üdültetése után kerül sora a nagyok kirándultatására. A felsős hittanosokat az ország különböző részeire (pl. Mánfa, Kosd, Veszprém, stb.) viszik táborozni. Július hónapban az ifjúsági csoportok

kirándulása zajlik. A kirándulások célpontját üresen álló, de jó állapotban lévő plébániák (pl. Perenyében) adják. Augusztus hónap teljes első hetében a fiatalok számára Bugacon lelkigyakorlatot tartanak. Október hónap valamelyik szombatján szüreti bált rendeznek az ifjúságnak. November 5. A Szent Imre naphoz legközelebb eső hétvégén búcsúi rendezvényeket tartanak a plébánián: péntek este szentmisét tartanak a betegeknek, szent-ségek kiszolgáltatása, majd vendégül látják őket a plébánián. Szombat este a házások ünnepe, s itt megáldják 25 és 50 éves házasokat a szombat esti szentmisében. Vasárnap ünnepi búcsúi szentmise, amelyet az érsek úr vagy a segédpüspök celebrál. A sorozatot ünnepi ebéd vagy vacsora zárja a képviselő-testület tagjaival és vendégeivel. A decemberben Karácsonnyal összefüggő rendezvények töltik ki: Betlehemezés, hittanosok pásztorjátéka a Bem utcai Szociális Otthonban, majd lakóinak megajándékozása a Karitasz-csoport segítségével, illetve december hónap utolsó iskolai napján az iskolások számára a templomban, s végül december 24-én délután az egyházközség számára.

Évente két helyre szerveznek zárandoklatot. Az egyik állandó cél Andocs, ahova minden szeptember hónap egyik szombatján lelkes hívők tömege indul kegyeletét leróni. A második zárandoklat célja minden évben változik (pl. Máriacell, Máriakéménd, stb.).⁸⁷

IV. Utószó

A vallás végig kísérte, és meghatározta az emberiség életét, kapocs isten és ember között. A kettejük közötti közvetítő szerepet, az „egyház” tölti be. A XXI. századra egyedül az egyháznak (vallásnak) sikerült hatalmas tömegeket összefogni, a láthatatlan erőt képviselő hit által. A hit, a remény, a vágy és a bizakodás adott erőt az emberiségnek, hogy a történelem nagy akadályait (háború,

éhínség, betegség, ... stb.) le tudja küzdeni.

Mindezekre élő példa, az én városom, Kalocsa, benne a Szent Imre és a Szent Péter plébánia. Várady Lipót és Zichy Gyula érsek az első világháború és a nehéz gazdasági helyzet ellenére „megépítették” a város számára a templomot és a plébániát, hogy ezzel még jobban szolgálják a lelkek építkezését. Várady érsek az 1919 júniusában Kalocsán tomboló, a Szamuely Tibor vezette vörös terror idején személyével erőt és kitartást adott Kalocsa lakosságának. A külvárosi részek lélekszámának növekedése sürgette, az ott élők folyamatos lelki gondozását. A problémát Zichy Gyula érsek a Szőlőhegyi Lelkészség megalapításával orvosolta. Így a plébánia-templomoktól távol lakó hívek hitéletének irányítását helyben oldották meg.

A második világháború vége felé, az oroszok közeledtére a Szálasi-kormány kiűriteni parancsolta a várost, de a nyilas vezetőkön kívül senki sem menekült el. Ez köszönhető volt Grósz József kalocsai érsek helyben maradásának. A szőlőhegyi plébánia 1950-re súlyos anyagi helyzetbe került, s csődbe jutott. Grósz József érsek közbenjárására, a Belvárosi és a Szent Imre plébánia anyagi hozzájárulásával sikerült megmenteni. A fejlődés és megerősödés olyan mértékűvé vált, hogy az államosított iskolakápolna helyett, az egyházközség önálló, saját kézben lévő templomot épített magának 1966 és 1968 között. A nagy tervet Várkonyi Imre káptalani helynök és dr. Hamvas András érsek közbenjárásával sikerült megvalósítani.

A nehéz megpróbáltatások ellenére az egyházközség töretlenül és szilárdan áll alapjain. Túlélte a súlyos anyagi helyzettel járó csődöt, az egyház ellen indított lejárató állami kampányt, az egyesületek beszüntetését. A hívek lelkesedését sem sikerült megtörni a teljes iskola-kápolnából való kiszorítással. Az emberek szívében lakó remény és akarat úrrá tudott lenni a félelmen, s megmutatta, milyen hatalmas, összekovácsolt erőt képvisel a hit.

A hitoktatás ereje, ebben az időben mutatta meg igazán, hogy mit is tanított és kért Jézus tanítványaitól, apostolaitól és az őt követőktől. 1971-ben az iskolai hitoktatás ideiglenes szünetelése alatt, a szigorú intézkedések ellenére a templomban folyt az oktatás.

Az emberiség elkövetkezendő nemzedékének tanulnia kell elődeinek nagy hibáiból. Ne vessünk meg senkit azért, mert vallásos, és azért sem, ha esetleg nem hisz az ilyen dolgokban. Azt tanácsolom, hogy szeressük egymást, éljünk békében és tartsunk össze. Hiszen a hit, a remény és a szeretet erejével együttesen győzedelmeskedni tudunk a rossz felett.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

Kéziratok

- A kalocsai Szent Imre plébániai egyházközség gyűléseinek jegyzőkönyve 1944. szeptember 24-től 1993. január 31-ig.
- A kalocsai Szent Péter kápolna építési pénztár naplója 1966–1974
- A kalocsai Szent Péter plébánia Historia Domusa 1947–1962 (a Szent Péter plébánia irattára).
- A kalocsai Szent Péter templomépítési munkanaplója. I–II. 1966–1968.
- A kalocsai szőlőhegyi kápolna, templom hirdető könyvei: 1955–1963, 1962–1984, 1978–1980, 1994–1996 között.
- A kalocsai szőlőhegyi plébánia anyakönyvei (kereszteltek: 1939–1959, 1960–1974; egybekelték: 1939–1963, 1964–201; meghaltak: 1939–1961; 1962–1978 között)
- A Kalocsa-külvárosi római katolikus hitközség gyűléseinek jegyzőkönyve 1922. február 26-tól 1944. május 4-ig.
- A Szent Imre plébánia hivatalos és magán levelei, szerződésai, költségvetései 1922–1937.
- A Szent Imre templom hirdetői könyvei 1947–1948, 1948–1950, 1950–1958, 1958–1964, 1964–1970, 1970–1974, 1975–1979, 1980–1985, 1985–1988, 1988–1992, 1993–1994.
- A Szent Péter plébánia hivatalos és magánlevelei (1938–1998).
- A Szőlőhegyi Lelkészegység iktató könyvei: 1939–1948; 1948–1958, 1958–1975 között.
- ANTAL GÉZA: A Kalocsai Szent Imre plébánia

- Historia Domusa 1969–1988.
- Jegyzőkönyv, a Kalocsa-szőlőhegyi római katolikus egyházközség gyűléseiről 1947–1962. (lelőhelye a Szent Péter plébánia irattára).
- Kalocsai érseki tanítóképző intézet Kapisztrán Szt. János Mária Kongregációjának jegyzőkönyvei.
- Negyvenszállási Katolikus Gazdakör alapszabályai 1936.
- Szent Péter plébánia főnaplója 1938–1959.

Nyomtatott

- A Kalocsa szőlőhegyi egyházközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei 1947–1999.
- A Kalocsai Érseki Hatóság körlevelei 1921–1998. Kalocsa, Árpád ny.
- A kalocsai Leányifjúsági Mária Kongregáció értesítője. 1906–1907.
- A Kalocsa-külvárosi Női Mária Kongregáció jegyzőkönyve 1935–1938.
- A Kalocsa - Szőlőhegyi templompénztár zárszámadása 1957–1993.
- A Szent Péter egyházközség zárszámadási és költségvetési iratai 1949–1998.
- ASBÓTH MIKLÓS: *Kalocsa történeti kronológiája*. Kézirat. Kalocsa, 1974
- ASBÓTH MIKLÓS: *Kalocsa történeti topográfiája*. Adattár. 2005.
- ASBÓTH MIKLÓS – ROMSICS IMRE: *Kalocsa múltja és jelene*. Segédkönyv Kalocsa helyismeretének tanításához az általános és középiskolákban. Kalocsa, 1998, Kalocsa Város Önkormányzata.
- BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*. Kronológia. Budapest, 1993, Historia – MTA Történettudományi intézet.
- CSEPELA JÁNOSNÉ et. al.: *A történelem tanítás gyakorlata*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CSÓTI SÁNDOR: *A kalocsai eperföldi templom és plébánia története*. Szakdolgozat. 2004.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: *A magyar neveléstörténet forrása.i VI.: A magyar iskolatípusok 996–1990*. Budapest, 1995, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- FARKAS LÁSZLÓ–FEJES LÁSZLÓ: *A kalocsai Szent Imre Plébánia Historia Domusa*. Kalocsa, 1994–1999.
- Iskolai hitoktatásra vonatkozó beszámolók, értékelések, 1948–1982.

- Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról. Kézirat. Szerk.: Czajtányi István. Kalocsa, 1971.
- KATONA ISTVÁN: *A kalocsai érseki egyházmegye története*. Latin eredetiből ford.: Takács József. Kézirat. Kalocsa, 1967.
- KISHÁZI MIHÁLY: *A Szégyárdavezetés segédkönyve*. Esztergom, 1943.
- KOSZTA LÁSZLÓ: *Kalocsa történetéből*. Kalocsa, 2000.
- KUCZY KÁROLY: *A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata*. Kalocsa, 1980, Kalocsa Város Tanács.
- P. MÜLLER LAJOS S.J.: *A Jézus Szíve-tisztelet története*. Budapest, 1944, Korda R.T.
- SOÓS PÉTER: *Honunk a hazában*. III. Budapest, 1989.
- SZÁNTÓ IMRE: *A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései*. Budapest, 1997, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- WINKLER PÁL: *A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig*. Árpád könyvek 31–39. Kalocsa, 1929, Árpád ny.
- WINKLER PÁL: *A kalocsai és bácsi érsekség*. Történeti összefoglalás. Árpád könyvek 4–5. Kalocsa, 1926, Árpád ny.
- WINKLER PÁL: *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében*. Árpád könyvek 47. Kalocsa, 1934, Árpád ny.
- WINKLER PÁL: *Kalocsa története különös tekintettel politikai és szellemi kultúrájának fejlődésére*. Árpád könyvek 11–12. Kalocsa, 1927, Árpád ny.
- ZSÍROS FERENC S. J.: *A Jézus Szíve Szövetség kézikönyve*. Budapest, 1927.
- A dolgozatban használt Főegyházmegyei Levéltár iratanyag jegyzékének (fond- és állagjegyzék) rövidítései:**
- KFL. = Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
 KFL. I. = Kalocsai Érseki Levéltár
 KFL. I. I. = Kalocsai Érseki Hivatal
 KFL. I. I. b. = Plébániai iratok
- JEGYZETEK**
- ¹ Kalocsa Szent Péter Plébánia historia domusa. I.
- ² ASBÓTH MIKLÓS–ROMSICS IMRE: *Kalocsa múltja és jelene*. 121.
- ³ Kalocsa Szent Péter Plébánia historia domusa. I.
- ⁴ Sz. P. P. I.: 848/1946.
- ⁵ Sz. P. P. I.: 3272. iks. Sz. /1946.
- ⁶ Szt. P. P. I.: Kalocsa-Szóólóhegyi Állami Koedukált Fiókiskola évváró jelentése a vallásoktatásról 1948/49-es tanévről 1949. június 11.
- ⁷ BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon*. 287.
- ⁸ U.o.: 293.
- ⁹ U.o.: 294.
- ¹⁰ U.o.: 295.
- ¹¹ Szt. P. P. I.: Óraadó hitoktatói lap (Czár Menyhért) 1950. december 1.
- ¹² BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon*. 295.
- ¹³ Szt. P.P.P.I.: Hirdeteskönyv 1956. június 17.
- ¹⁴ Szt. P. P. P. I.: 73/1955. Iskolai hitoktatásról jelentés az Érseki Hatóságnak.
- ¹⁵ Szt. P. P. P. I.: Érseki Körlevelek 1957. Kalocsa, 1957. 17–20.
- ¹⁶ Szt. P. P. P. I.: 66/1965.
- ¹⁷ Szt. P.P.P.I.: Évvégibeszámoló 1966. június 18.
- ¹⁸ Szt. P. P. P. I.: 47/1970. Évváró jelentés a választásokról az 1969/70. iskolai évről 1970. július.
- ¹⁹ Szt. P. P. P. I.: 88/1970.
- ²⁰ Szt. P. P. P. I.: Hirdetések (kéziratban) 1978. október 7.
- ²¹ Szt. P. P. P. I.: Hirdetések (kéziratban) 1979. szeptember 9.
- ²² Szt. P. P. P. I.: Hirdetések (kéziratban) 1980. október 12.
- ²³ Szt. P. P. P. I.: Hirdetések (kéziratban) 1981. május 5., 1981. augusztus 30., 1981. szeptember 28., 1982. szeptember 7., 19. és 24.
- ²⁴ Szt. P. P. P. I.: 36/1987.
- ²⁵ BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon*. 386–387.
- ²⁶ Szt. P. P. P. I.: 1158/1989, 742/1992 és a 1072/1993.
- ²⁷ Szt. P. P. P. I.: Hitoktatási jelentés 1994. november 27.
- ²⁸ Dr. Finta József plébános elbeszélése alapján.
- ²⁹ Jegyzőkönyv a Kalocsa-szóólóhegyi rk. egyházközség gyűléseiről (Továbbiakban: Jegyzőkönyv) 1947. július 6.
- ³⁰ Szt. P.P. P. I.: 3662/1947.
- ³¹ Jegyzőkönyv 1947. augusztus 10.
- ³² Jegyzőkönyv 1947. július 6.
- ³³ Jegyzőkönyv 1949. december 11.
- ³⁴ Jegyzőkönyv 1947. augusztus 10. és 1947. szeptember 14.
- ³⁵ Jegyzőkönyv 1947. december 20.
- ³⁶ Jegyzőkönyv 1948. március 21.

- 37 Jegyzőkönyv 1948. szeptember 19.
 38 Jegyzőkönyv 1950. május 21.
 39 Jegyzőkönyv 1949. máj. 8. és 1950. máj. 21.
 40 Jegyzőkönyv 1950. május 21.
 41 Jegyzőkönyv 1956. január 8.
 42 Szt. P.P. P. I.: 114/1952.
 43 Szt. P.P. P. I.: 21/1953. A szőlőhegyi róm. kat. egyházközség zárszámadása 1952. évre
 44 Jegyzőkönyv 1955. január 9.
 45 Jegyzőkönyv 1956. jan. 8., 1958. márc. 30.
 46 Szt. P.P. P. I.: 514/1963. Jegyz. 1963. jan. 13.
 47 Szt. P.P. P. I.: 490/1948. Kalocsa-szőlőhegyi róm. kat. egyházközség költségvetése 1948. évre (Jóváhagyva 2257/1948. sz.)
 48 Szt. P.P. P. I.: 489/1964. Jegyz. 1964. jan. 26.
 49 Szt. P.P. P. I.: 536/1979. Jegyzőkönyv 1979. feb. 25. és 430/1980. Jegyzőkönyv 1980. feb. 3.
 50 CSÓTI SÁNDOR: *A kalocsai eperfeldi templom és plébánia története.*
 51 Szt. P.P. P. I.: 4/1986.
 52 Szt. P.P. P. I.: 445/1986. Jegyz. 1986. feb. 2.
 53 Dr. Finta József plébános elbeszélése alapján.
 54 Jegyzőkönyv 1948.
 55 Szt. P.P. P. I.: 4433/49. Szerződés 1949. június 12., illetve Farkas László – Fejes László: *A kalocsai Szt. Imre Plébánia Historia Domusa* (12.o.); 2122/1949., 6687/47. sz.
 56 Jegyzőkönyv 1949. január 30.
 57 Jegyzőkönyv 1949. május 8.
 58 Szt. P.P. P. I.: 8042/1950.
 59 Szt. P.P. P. I.: 3625/51. sz.
 60 Jegyzőkönyv 1951. augusztus 19.
 61 Jegyzőkönyv 1953. december 13.
 62 Jegyzőkönyv 1954. december 12.
 63 Jegyzőkönyv 1955. január 9.
 64 Jegyzőkönyv 1958. október 12.
 65 Sz. t. P.P. P. I.: 405/59. sz. Jegyz. 1959. feb. 22.
 66 Szt. P.P. P. I.: 514/1963. Jegyz. 1963. jan. 13.
 67 Szt. P.P. P. I.: 706/1966. Jegyz. 1966. jan. 23.
 68 Szt. P.P. P. I.: 844/1970. Jegyz. 1970. jan. 25.
 69 Szt. P.P. P. I.: 1204/1971. Jegyzőkönyv 1971. január 31.
 70 Szt. P.P. P. I.: 1156/74. Jegyz. 1974. feb. 3.
 71 Szt. P.P. P. I.: 18/1975.
 72 Szt. P.P. P. I.: Jegyzőkönyv 1977. január 23.
 73 Szt. P.P. P. I.: 536/1979. Jegyzőkönyv 1979. február 25.
 74 Szt. P.P. P. I.: 352/1984. Jegyz. 1984. feb. 5.
 75 Szt. P.P. P. I.: 215/1985., 445/1986. Jegyzőkönyv 1986. február 2.
 76 Szt. P.P. P. I.: 399/88. Jegyz. 1988. feb. 21.
 77 Szt. P.P. P. I.: 1272/1989.
 78 Szt. P.P. P. I.: 534/92. Jegyz. 1992. feb. 16.
 79 Szt. P.P. P. I.: 33/1992.
 80 Szt. P.P. P. I.: 771/1995., 991/1995.
 81 Szt. P.P. P. I.: 1056/95. Jegyz. 1995. feb. 5.
 82 Szt. P.P. P. I.: 777/1996.
 83 Szt. P.P. P. I.: 8/1997. Jegyz. 1997. feb. 16.
 84 Szt. P.P. P. I.: 1279/1997. Jegyz. 1997. okt. 18.
 85 Szt. P.P. P. I.: 40/1998. Jegyz. 1998. jan. 30.
 86 Szt. P.P. P. I.: 14/1998., 238/98.
 87 Dr. Finta József plébános elbeszélése alapján.

H Á Z T Á J I

Eszményektől a kompetenciák felé (IV.) Ifjúsági konferencia Szegeden

2010. október 4-én az SZTE JGYPK Panoráma Termében ifjúsági tudományos konferenciát rendeztek. A kérdés tudós és gyakorlati szakemberei előadásaikban az *Ifjúság, ifjúsági ügy – új kihívások Magyarországon és Európában* témakört járták körül. A kérdéskör jelentőségét mutatja, hogy szervező SETUP Alapítvány mellett értő támogatókat sikerült felsorakoztatni az ügy mellé: BBTE Max Weber Alapítvány (Kolozsvár), Európai

Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ (EIKKA), DKMT Eurorégió Ifjúsági Szövetsége, Mobilitás Dél-alföldi Regionális Szolgáltató Iroda, SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, valamint a SZTE JGYPK Szakképzési, Továbbképzési és Távoktatási Központ.

A konferencia egész napos programja dr. Zakar Péter, a Csongrád Megyei Közgyűlés alelnökének megnyitóbeszédével kezdődött, majd délutánba nyúlóan folytak a színvonalas előadásokat. Az előadások sorát Woosch Péter ifjúságpolitikai szakértő nyitotta meg, aki a magyar ifjúsági munka jelenlegi helyzete-

téről beszélt, mindezt szélesebb európai tekintésbe helyezve. A következő előadó Juhász Bálint a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács Ifjúsági Bizottságától délvidéki ifjúság helyzetéről felvázolta a helyi ifjúságpolitika helyzetét, s kiemelte, hogy létezik ugyan ifjúsági stratégia, de a magyar fiatalság helyzetét is figyelembe vevő dokumentum jelenleg még kidolgozásra vár. Bene Tamás a DKMT Eurorégió

Ifjúsági Szövetség elnöke szervezetét bemutatva külön kitért arra, hogy tulajdonképpen céljuk a régió ifjúsági szervezetei közti kapcsolat erősítése pályázatokkal, képzésekkel, hírekkel.

Jancsák Csaba szociológus a fiatalok értékvilágának változását szemléltette 16 fontosabb makro- és mikrotrend felvázolásával. Székely Leventétől, némileg kapcsolódva a az előző előadáshoz, a fiatalság információs társadalomban elfoglalt helyéről hallhattunk. Vajda Árpád a Mobilitás Dél-alföldi Regionális Ifjúsági Iroda vezetőjétől a hallgatóság képet alkothatott a dél-alföldi régió ifjúságügyének helyzetéről. A jelentős számban ifjúságsegítő szakos hallgatóság pedig néhány gyakorlati jótanácsot is kapott tarsolyába. Ercsey Kálmán, a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Intézet kutatója a 2002 óta Marosvásárhelyen megrendezett Félsgiget Fesztiválon végzett kutatás eredményeiről számolt be.

Az ebédszünetet követően Kádár Péter ifjúságpolitikai szakértő a fiatalság életének egyik első nagy döntésének, a továbbtanulásnak motivációit és preferenciáit boncolgatta.

Kátai Gábor ifjúságpolitikai szakértőtől egy szintén aktuális témáról hallhattunk *Fiatalság, demokrácia, piacgazdaság – ifjúsági ellenkultúrák a politikai térben* címmel. Dömötör Máté doktorandusz hallgató a közbiztonsági törvénycsomagot elemezte ifjúságügyi aspektusból. Ezután egy kis szubkultúra következett: Antoni Rita és Gál Attila doktorandusz hallgatók a hazai goth szubkultúra sajátosságait mutatta ki nyugat-európai és amerikai összehasonlításban. Az ifjúságsegítő képzés egyik legfontosabb hazai bázisának tekinthető SZTE JGYPK részéről a képzést gondozó Döbör András (igazgató, SZTE JGYPK Szakképzési, Továbbképzési és Távoktatási Központ) képzés felé mutató új kihívásokról és a lehetséges fejlesztésekről beszélt. Téglásy Kristóf (főosztályvezető, Nemzeti Erőforrás Minisztérium Szociális, Család- és Ifjúságügyért Felelős Államtitkárság Ifjúsági Főosztálya) zárása után a Belvedere Meridionale gondozásában megjelent *„Pillanatsfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról”* című kötet bemutatóján vehetett részt az érdeklődő közönség.

- B. M. -

„Surranva kell most élned itt”

Tanulmányok Radnóti Miklósról és költészetéről

